ZVONKO MARIČIĆ

LUKA SPASA

ŽIDOVI U VELOJ LUCI OD 1937. DO 1943.

matica hrvatska vela luka 2002.

Izdavač:
Matica Hrvatska Vela Luka

Urednik:
Vinka Žuvela, prof.

Recenzenti:
prof. dr. Ivo Goldstein
prof. dr. Hrvoje Matković
dr. Franko Mirošević

Lektorica:
Vinka Žuvela, prof.

Grafički urednici:
Romildo Vučetić
Biserka-Marija Balenović

Korektor:
Franko Mirošević

Naslovna stranica:
Aldo Mirošević

Izdanje ove knjige omogućili su:
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.
Poglavarstvo Dubrovačko-neretvanske županije
Poglavarstvo Općine Vela Luka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 323.15(497.5 Vela Luka=411.16) "1937/1943"

MARIČIĆ, Zvonko
Luka spasa : Židovi u Veloj Luci od 1937. do 1943. / Zvonko Maričić. - Vela Luka: Matica Hrvatska Vela Luka, 2002.

Kazalo.

ISBN 953-98467-0-6

I. Židovi – Vela Luka

420128129

Priprema i tisak:

DIGITALNI TISAK
DALMATINSKA 12, ZAGREB

Zvonko Maričić

LUKA SPASA

Židovi u Veloj Luci od 1937. do 1943.

MATICA HRVATSKA VELA LUKA 2002.

Predgovor

Uspostava i razvitak demokratske i samostalne hrvatske države inicirali su i intenzivirali brojna istraživanja i izučavanja o vezama Hrvata s drugim narodima. Svakako da u tom sklopu važno mjesto zauzimaju odnosi i veze Hrvata sa Židovima, te posebice višestruki utjecaj i značaj koji je židovska zajednica imala i ima u razvitku hrvatskog društva, njegovog gospodarstva, kulture, znanosti i drugih područja društvenih odnosa.

Ova istraživanja i izučavanja osobito su intenzivirana nakon uspostave diplomatskih odnosa između Republike Hrvatske i Države Izrael krajem 1997. godine, te uspješnog razvitka međusobnih odnosa na svim područjima koji je potom uslijedio.

Jedno od djela koje na izvoran i sadržajan način osvjetljava konkretno povijesno razdoblje na određenoj lokaciji je rad profesora Zvonka Maričića o Židovima u Veloj Luci u razdoblju od 1937. do 1943. godine.

Rad sadrži vrijedne podatke o židovskoj zajednici u Veloj Luci u osvit i tijekom Drugog svjetskog rata, dakle u razdoblju najvećih patnji i stradanja židovskog naroda. U tom sklopu značajan je prikaz o osnivanju i djelovanju Židovske ribarske škole u Veloj Luci, u kojoj se napredna židovska mladež, u svojim nastojanjima i pripremama za odlazak u Palestinu, obučavala za ribolov i druge praktične zanate. Posebice je značajan prikaz o odnosima mještana i židovskih izbjeglica, koji su tijekom nekoliko godina nalazili gostoprimstvo i utočište u ovom korčulanskom gradiću. Takav povijesno argumentirani prikaz je tim važniji jer na utemeljen i na relevantan način predočava, kako ulogu okupacijskih talijanskih vlasti, tako i antifašistički otpor mjesnog hrvatskog stanovništva i njegovu suradnju i solidarnost s ugroženim pripadnicima židovskog naroda.

Proučavanje i osvjetljavanje proteklih događaja, a posebice dramatičnih razdoblja u povijesti naroda, te spoznaja istine o događajima i ljudima u tom vremenu, i onda kada je ta istina bolna i tragična, omogućavaju bolje razumijevanje i uspostavu povjerenja među ljudima i narodima. Posebice je to bitno kako se ne bi više nikad ponovile tragedije kakve su se događale tijekom Drugog svjetskog rata, kada su u tom mračnom razdoblju ljudske povijesti izgubljeni milijuni nevinih života.

Tel Aviv, 21. veljače 2001. g.

Dr.sc. Svjetlan Berković
veleposlanik Republike Hrvatske
u Državi Izrael

ŽIDOVI U VELOJ LUCI OD 1937. DO 1943.

UVOD (Veze Vele Luke i Židova u prošlosti)

Pred javnim bilježnikom Jakovom Letisom i dvojicom svjedoka, u bilježnikovoj kući u Korčuli, dana 4. kolovoza 1698. godine g. Rafael Arneri, s jedne strane, te g. Nikola p. Kuzme Mirošević [1] i m. Nikola Pavlović p. Luke, kao skrbnici maloljetnika p. g. Jerka Miroševića, s druge strane, sklopili su ugovor o zamjeni nekretnina i drugih dobara. Po tom ugovoru Miroševići: "... od svojih vlastitith dobara i zauvijek za sebe i nasljednike daju u zamjenu i u promjenu ustupaju i prenose G. Rafaelu Arneri koji ugovara i u zamjenu prihvaća jednu kuću u ovom gradu (Korčuli, op. Z.M.) zidanu u živo i pokritu kupama, na tri poda, sa svim pravima i pripadnostima, ulazima i izlazima, korisnostima i udobnostima, a graniči..."[2]

Iz daljnjeg je teksta vidljivo da je u zamjenu isti Arneri ustupio Miroševićima više čestica zemlje s vinogradima, maslinama i sl. u tadašnjem konfinu Blata (kojemu su pripadali i današnji predjeli Vele Luke). Osim toga, kako u ugovoru piše: "... nadalje se obvezuje i obećava isti G Arneri platiti dug koji isti Miroševići imaju sa G Vickom Španić od 720 lira, a uz to još prema kapetanu Mati 844 lira i 18 soldi, a treći prema Manuelu Gem, židovskom trgovcu, 474 lire i 2 solda, pa kako je zamoljen, u prisustvu kao gore, isti G Arneri je platio 96 lira 10 soldi sa 10 venecijanskih dukata a ostalo u moneti..."

Židova je kao trgovaca, ili u nekom drugom svojstvu, u gradu Korčuli bilo vjerojatno i prije godine naznačene u spomenutom ugovoru. Međutim, ova kratka naznaka o židovskom trgovcu Manuelu Gemu prvi je i najraniji podatak (do kojeg je autor ovog rada uspio doći) o vezi nekog Velolučanina sa Židovima na Korčuli.

Drugi dokument koji govori o nekakvoj poslovnoj vezi tadašnjih stanovnika Vele Luke s nekim od Židova potječe iz 1823. godine. Taj je spis nađen u arhivi velolučke župe sv. Josipa i to u dosjeu (svežnju) pod naslovom Spisi Jerolime Anđelini Ševilo.[3] Iz njega se vidi da su urar (i draguljar) Paolo Macchiori te

1 Miroševići su stara dobrostojeća obitelj, korčulanska u širem smislu, jer su imali imanja i kuće ne samo u Blatu i današnjoj Veloj Luci, nego i drugdje na otoku, a imali su i kuću (i ulicu) u gradu Korčuli. Njihovi punoljetni muškarci, osobito starješine obitelji, bili su članovi plemićkog vijeća srednjovjekovne komune grada i otoka Korčule.

2 Izvori za povijest otoka Korčule 30, Spisi javnog bilježnika Jakova Letisa 1672.-1716., str. 33., posebne oznake 46. i 642., Zagreb 1985. Preveo i objavio prof. dipl. ing. Ante Kalogjera

3 Arhivska zbirka Župe sv. Josipa u Veloj Luci, K-1 (do 1848.), sv. J. A. Ševilo

staretinar (i komisionar) gosp. Samuel Gentilomo (tako mu je prezime i tako se potpisao, op. Z.M.) dana 13. srpnja 1823. godine u Splitu sklopili ugovor o prodaji zlatnine i srebrnine. Iz ugovora se vidi da se sve povjereno sastojalo od 42 zlatna predmeta i mnogo više srebrnih. Zlatnina je prema procjeni samog urara Macchiori vrijedila tadašnjih 251 fjorin (fiorin) i 43 karantana (carantani), a srebrnina ostatak sume do ukupno 712 fjorina i 40 karantana.[4] Za procijenjeni iznos sve je te dragocjenosti, uz 5% provizije, Samuel Gentilomo trebao prodati u roku od godine dana, to jest do 13. srpnja 1824. godine. Iz spisa se vidi da je

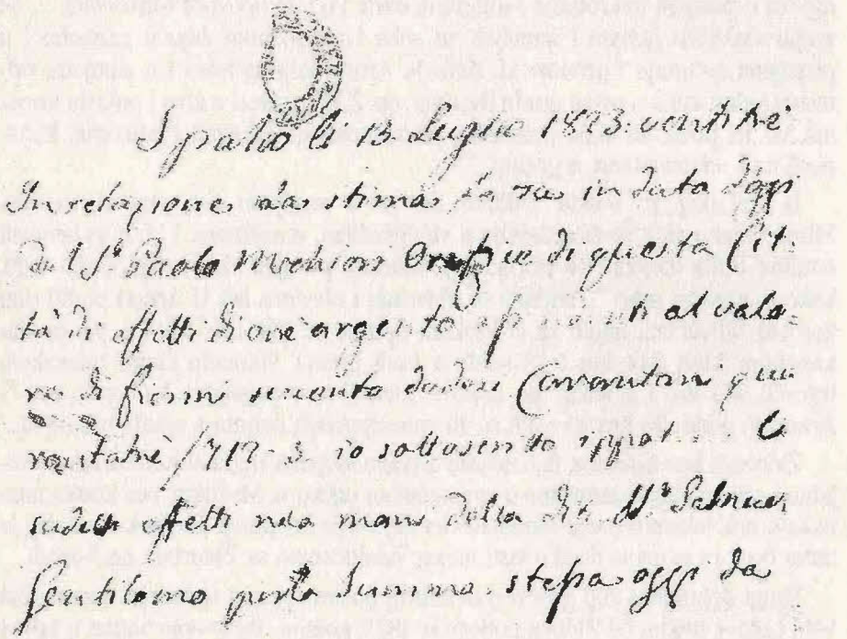

Ugovor o procjeni i prodaji zlatnine i srebrnine

4 Iznos od 712 fjorina i 40 karantana predstavljao je vrijednost od oko pet godišnjih plaća nekog seoskog župnika u tadašnjoj korčulanskoj ili dubrovačkoj biskupiji.

svu tu zlatninu i srebrninu Paolu Macchiori na procjenu a Gentilomu na prodaju donio Ivan Vitaić Ivanov, što je svojim potpisom Vitaić i potvrdio.

Iz drugih se izvora međutim zaključuje da su gore navedeni vrijedni predmeti pripadali plemenitoj gospođi Jerolimi Anđelini Ševilo. Ona ih je naslijedila od svog muža Ivana Ševila, a ovaj opet od svog ujaka Šimuna Justo Tulića, te, preko njega, i od Ševilovih djedova, bogatih prvih velolučkih Tulića.[5] Jerolima Anđelini Ševilo bila je inače jedna od najvećih velolučkih dobrotvorki, a u Veloj Luci je živjela od 1808. godine do svoje smrti 1839. godine.

O njezinoj vezi sa svojim daljnjim rođacima braćom Vitaić i razlozima koji su doveli do procjene i namjeravane prodaje spomenutih dragocjenosti može se naći u drugim izvorima.[6]

Ne zna se, međutim, što je bilo s dragocjenostima, jesu li i u kojoj količini prodane i isplaćene ili dijelom vraćene.

Treća moguća, ali neprovjerljiva i tek posredna veza sa Židovima, također u prvoj polovici 19. stoljeća, mogla je, možda, biti prenesena preko dvoje doseljenika u Velu Luku. To su bili Lujo (Luigi) Boschi (velolučki glavar od 1845. do 1850.) i njegova nećakinja Tereza Pletz Ingali. Oboje su rođeni u Romans de Gorizia (odnosno Romans kraj Goricije; danas Romans d' Isonzo-Romans na Soči - u Italiji), i oboje su ostali do smrti u Veloj Luci.[7] Njihova posredna veza sa Židovima mogla je biti preko njihova rodnog mjesta Romans. Naime, prema riječima industrijalca gosp. Maria Morpurga, njegova je obitelj imala posjede u rodnom mjestu Luja Boschi i Tereze Pletz. To se najbolje vidi iz ovog Morpurgovog navoda: "... Moj dio obitelji zvao se Morpurgo Romans, jer su dobili neke posjede od kneževske obitelji Thurn und Taxis u selu Romans pokraj Gorizie..."[8] Inače gosp. Mario Morpurgo je rođeni Splićanin, izdanak poznate i vrlo zaslužne splitske židovske obitelji Morpurgo. Godine 1993. bio je vlasnik (ili većinski vlasnik) multinacionalne tvrtke "Stock" sa sjedištem u Trstu.

5 Zvonko Maričić : *Vela Luka od 1490. do 1834.* - Slike iz velolučke prošlosti, Vlastito izdanje, Vela Luka 1997., str. 20,. 63., 69.-79., 113.-117., 135.-140., i 152.-156.

6 *Memorie relative alla fondazione della Contrada di Vallegrande nell' Isola di Curzola compilate da Nicolo Ostoich di Blatta*, L' anno 1852,. rukopis (vl. nasljednik pok. Veljka Jokovića), str. 51.-55.

Arhivska zbirka Župe sv. Josipa u Veloj Luci, K-1 (do 1848.), sv. J. A. Ševilo, Ugovor o garanciji sklopljen izmelu J. A. Ševilo i braće Vitaić , rukopis na talijanskom jeziku.

Nikola Ostoić : Vela Luka, Historijsko-topografski prikaz s dodatkom novije povijesti; Prijevod i izdavač: don Ivo Ostoić , Dubrovnik 1953., str. 51.-55.

7 Nikola Ostoić : *Vela Luka* ..., 43.-44. i 52.

Zvonko Maričić : *Stanovništvo Vele Luke izmelu 1849.* i 1860., Luško libro - Godišnjak društva Vela Luka 1, Zagreb 1993., str. 34.-35. i 41.,

8 "Naša obitelj stvarala je u Hrvatskoj industrijsku civilizaciju!", Intervju u tjedniku "Globus" broj 149. od 15. listopada 1993., str. 53.-55.

U 19. stoljeću mnogi su Velolučani svojim trabakulima i bracerama poslovno pristajali u raznim lukama i gradovima, osobito na istočnoj obali Jadranskog mora. Od sredine tog stoljeća na austrijskim ratnim brodovima plovili su Sredozemljem pa i svjetskim morima, dok su pojedinci, privučenim navodno zamamnim zaradama, odlazili na kopanje i izgradnju Sueskog kanala. Odatle su, vraćajući se u svoj kraj vjerojatno donosili i prenosili i svoje različite predodžbe i priče pa najvjerojatnije i o Židovima i židovskim trgovcima.

U 19. stoljeću te dalje do pred prvi svjetski rat (pod austrijskom upravom) Vela Luka je iz desetljeća u desetljeće rasla. Tako se brojem svojih stalnih stanovnika u stotinu godina udesetorostručila (od oko 430 osoba u 93 obitelji 1820., do 4.334 osobe 1910. godine). U zadnjim desetljećima 19. i na samom početku 20. stoljeća posebno je zamjetan godpodarski, kulturno-prosvjetni i ini napredak. Vino, kao glavni velolučki izvozni proizvod na tržištu još ide odlično. Ne samo polja, lazi i doci u Veloj Luci i oko njega, nego i sva brda, gotovo u doslovnom smislu, iskrčena su i zasađena lozom. A što se tiče populacijskog buma, to se lijepo može predočiti iz rasta broja učenika, obveznika i polaznika, te, iz godine u godinu, sve većeg broja učitelja i odjeljenja u tadašnjim pučkim školama (muškoj i ženskoj) u mjestu.[9] Tih godina osnovana je i velolučka općina (1898.), pa narodna glazba, čitaonice i kulturna društva. Već godine 1892. proradilo je poduzeće za preradu ribe (danas je to tvornica

Vela Luka oko 1900.

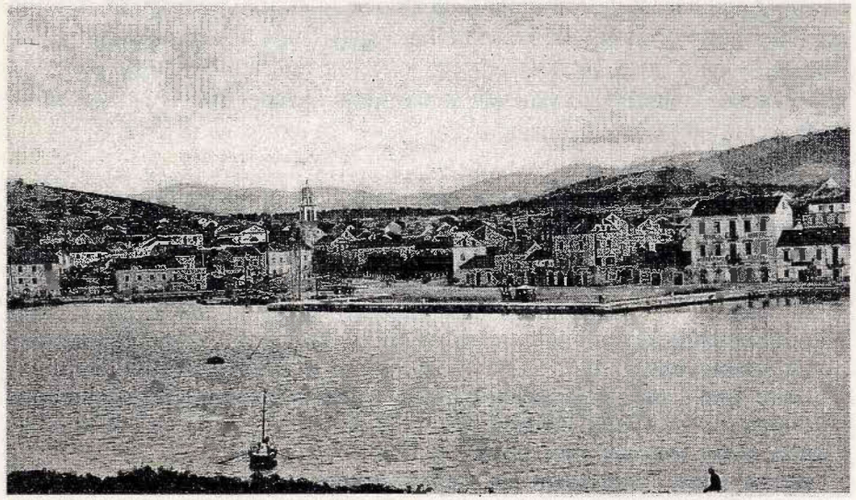

9 Zvonko Maričić : Osnovna škola Vela Luka 1857-1977; izd. Osnovna škola Vela Luka, 1977., str. 135.-137.

"Jadranka 1892. d.d."). Povezano s tim, još ranije sve intenzivnije i profesionalnije razvija se ribarstvo (Vučetići). Tu je i nekoliko različitih poduzetničkih pokušaja (Tvornica za proizvodnju alkoholnih pića poduzetnika Antuna Dupe Batistića), hidraulične prese za preradu maslina, više značajnijih proizvodnih zanatskih radnji, novi mlinovi na motorni pogon i sl.[10]

Tako je Vela Luka u desetljećima na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće do početka 1. svjetskog rata zaista u svakom pogledu bujala. Zahvaljujući tadašnjim austrijskim zakonima, koji su što se gospodarstva tiče po svemu sudeći bili vrlo liberalni, protok roba, usluga (ljudi) i financija (novca) bio je takav da ga slobodnijega i boljega od 1914. do danas Vela Luka više nije vidjela ni dočekala. U Velu Luku su dolazili ljudi ne samo iz različitih pokrajina austrijskog carstva, nego su, bilo na vlastitim brodovima bilo u prodavaonicama u samom mjestu, raznovrsnu robu slobodno prodavali, primjerice razni trgovci iz provincije Puglia u južnoj Italiji (iz raznih mjesta i luka oko grada Baria).

Ne zna se točno koje godine, ali svakako prije 1910. došle su u Velu Luku i dvije židovske obitelji. Podataka o njima nema jako mnogo, tek u nekoliko službenih dokumenata. Velolučana pak, koji bi o njima po sjećanju mogli nešto reći, nažalost više nema.

U pregledu: Izvadak iz operata izragjenog na temelju popisivanja naroda godine 1910 u dijelu "I. PODACI o općinama razregjenim po pojedinim političkim kotarima" vidi se da je te, 1910. godine od ukupnog broja od 4334 tada prisutnog stanovništva u općini Vela Luka bilo 8 osoba izraelitske vjere. Osim njih u Veloj Luci bilo je tada još 6 osoba grčkoistočne vjere, a svi ostali (4.320 osoba) pripadali su rimokatoličkoj vjeri. Iako je Židova s 8 osoba izraelitske vjere u Veloj Luci bilo vrlo malo, u tadašnjoj austrijskoj pokrajini Dalmaciji, činili su zapravo oveću skupinu. Naime, prema već citiranom Izvadku..., poslije Dubrovnika s 98 osoba izraelitske vjere, Splita s predgragjima sa 157, Šibenika s predgragjima s 22, Zadra s predgragjima s 15, te male općine Muo u Boki Kotorskoj kotar Kotor s 9 osoba izraelitske vjere, u Veloj Luci je bila njihova najveća skupina.

Iz usmene predaje došlo se do prilično pouzdanih podataka da su se tadašnji velolučki Židovi sastojali od dvije obitelji. Jedna je bila obitelj trgovca Davida Perere, doseljenog iz Sarajeva. Drugoj obitelji prezime nije bilo moguće sigurno utvrditi, ali se pretpostavlja da su se prezivali Štajner, te da su njihovi muški članovi bili strojari, odnosno mehaničari. Prema usmenoj predaji ovi su posljednji znali mađarski i njemački jezik (i "jidiš") i potjecali iz ugarskog (mađarskog) dijela Austro-Ugarske carevine. Poseban jezik obitelji Perera, koji Velolučani također nisu razumjeli, nije bio ni mađarski ni njemački ("jidiš"), već

10 Z. Maričić : *Osnovna škola* ..., str. 34.-38.

Franko Oreb: *Kulturno umjetničko društvo "Hum" Vela Luka*, Izdavač KUD "Hum" Vela Luka, 1979., str. 17.-25.

sličan talijanskom i još više španjolskom. Bio je to njihov, sefardski "latino", odnosno "ladino". Velolučanima je ipak bio bliži, jer su mnogi znali pokoju talijansku riječ. Također po usmenoj predaji, Perere su se lako sporazumijevali s tadašnjim talijanskim trgovcima u mjestu, koje su Velolučani zvali "Pujizi", iskrivljeno od "Pugliesi" (jer su dolazili iz talijanske provincije Puglia). Na temelju tih razlika u govoru i posebnom jeziku, moglo bi se ustvrditi da je obitelj Perera pripadala sefardskoj široj židovskoj kulturnoj i jezičnoj zajednici, dok je druga (uvjetno Štajner) ulazila u zajednicu Aškenaza (Aškenjaze). S izuzetkom par velolučkih intelektualaca i studenata koji su se preko praznika vraćali u mjesto, Velolučani o toj njihovoj posebnoj pripadnosti sigurno nisu ništa znali. Međutim, razlike u ponašanju, zanimanju, jeziku pa i shvaćanju između velolučkih židovskih obitelji bile su im ipak sasvim očigledne.

Obitelji Perera rodilo se u Veloj Luci četvoro djece. Za dvoje postoje pisani podaci u matičnim knjigama rođenih tadašnje župe Vele Luke, koji se danas čuvaju u Matičnom uredu u Veloj Luci. Za još dvoje potvrda se nalazi u drugim pisanim dokumentima, ali i u izjavi najmlađe od njih četvoro, danas još žive dr. Zore D. Perera.[11]

U knjizi Matica rođenih župe Vele Luke za godine 1903.-1911., na stranici 362. pod rednim brojem 133. može se pročitati da se 21. listopada 1910. godine u 10 sati uvečer, uz asistenciju primalje M. Glavočić (rod. Petković), rodila djevojčica Merjam, dijete iz zakonitog braka, kojoj su otac David Perera i majka Klara Papo, oboje iz Sarajeva, izraeljske vjere i oba trgovci.

U knjizi s naslovnicom: Matica rođenih župe Vele Luke od 3/7 1911. do 26/2 1915., na stranici 31., pod rednim brojem 109., zapisano je da se 2. kolovoza 1912. godine rodilo muško dijete kojemu su nadjenuli ime Isidor, od oca Davida Perere i majke Klare Papo, zakonitih supružnika, podrijetlom iz Sarajeva, izraeljske vjere i oboje trgovci.[12]

Uskoro je međutim došao prvi svjetski rat, a s njime nestašica hrane, siromaštvo, katkad i glad. Zatim je pri kraju 1918. i Velu Luku zahvatila epidemija španjolske groznice ("španjola"). Uz to je iste godine započela prva talijanska okupacija otoka Korčule i Vele Luke (i trajala do travnja 1921. godine). Sve to nisu bile nimalo pogodne prilike ni za autohtone Velolučane, pretežno težake, ribare i pomorce, a pogotovo to nisu bile za došljake još nedovoljno ukorijenjene u mjestu. Ali, možda još gore od nabrojenih neprilika, bilo je to što je velolučke vinograde već pred prvi svjetski rat postupno, a zatim sve jače i intenzivnije zahvaćala epidemija filoksere - žiložer, koja ih je do sredine 20.-ih godina do temelja uništila. Tako su, ostavši bez vina, svog osnovnog izvora prihoda, Velolučani dovedeni na prosjački štap. Siromaštvo domaćeg pučanstva i nemogućnost življenja, uz moguće druge neprilike, vjerojatno su glavni uzroci što su dvije židovske obitelji, ne zna se točno kada, tih godina odselile iz Vele Luke. Dokumenata ni o tome nema, a sjećanja su vrlo nepouzdana. Jedini trag možda se može nazreti u imenima dvojice Velolučana kojima su roditelji pri krštenju dali ime David. Jedan je rođen 1907., a drugi 1921. godine. Upravo te godine (1907. - 1921.) približno omeđuju vrijeme boravka židovskih obitelji u Veloj Luci. Pretpostavka se temelji na tome što je Pererina starija kći Ruža rođena 1908. u Veloj Luci, a mlađa, Zora, 1920. godine također u Veloj Luci.

Narednih godina, do 1937., u Veloj Luci nema Židova.

11 Duško Kečkemet: *Židovi u povijesti Splita*, Izd. Jevrejska općina u Splitu, Split, 1971., str. 196., 201. i 202.

12 Napomena: Matične knjige župe Vele Luke do godine 1945. nalaze se u Matičnom uredu u Veloj Luci.

ŽIDOVSKA RIBARSKA ŠKOLA (od 1937 do 1942)

Pojava cionističkog pokreta u Hrvatskoj

U drugoj polovici 19. stoljeća, kao i ostali građani u većini europskih zemalja, i Židovi postupno dobivaju sva dostignuta građanska prava. Mnogi se od njih sasvim uspješno uklapaju u društveni i politički život zemalja u kojima žive.

Ipak, ima ih dosta kojima su još svježe uspomene na progone i pogrome, osobito u pojedinim istočnim europskim zemljama (primjerice Rusiji, Poljskoj, Rumunjskoj). Tako se dogodilo da se, usporedo s pridobivanjem i ostvarivanjem prava, kod jedog dijela javlja osjećaj židovstva kao zasebne nacionalne pripadnosti te, u skladu s tim, čežnja za ostvarenjem vlastite židovske države. U tome je najdalje otišao austrijski novinar i književnik Theodor Herzl. On je 1896. godine u svom djelu *Judenstaat* (*Židovska država*) iznio zamisli o stvaranju židovske države. Zatim je, 1897., na Prvome cinističkom kongresu u švicarskom gradu Bazelu i službeno osnovan Cionistički pokret.[13] Nazvan je tako po izrazu Cion, starom židovskom nazivu za grad Jeruzalem i staru židovsku domovinu. Godine 1901. osnovan je Keren Kajemet, odnosno židovski nacionalni fond za otkup zemlje predaka od njezinih službenih posjednika. S otkupom ubrzano je organizirano useljavanje pretežno židovske omladine u tadašnju Palestinu te intenzivno obrađivanje i kultiviranje otkupljene zemlje.

U tadašnjim južnoslavenskim zemljama Habsburške Monarhije (banska Hrvatska, Dalmacija, Rijeka, te Bosna i Hercegovina) cionistički pokret potaknuli su židovski studenti iz tih krajeva koji su, dok su studirali u Beču, bili aktivni članovi društva Bar Giora (osnovano 1902.).[14] Od 1904. u spomenutim južnoslavenskim zemljama oni svake druge godine održavaju cionističke kongrese i šire svoje djelovanje. Posebno su bili aktivni u Osijeku, gdje su osnovali društvo Theodor Herzl i pokrenuli list "Židovska smotra", te u Zagrebu u kojemu su studenti Zagrebačkog sveučilišta osnovali cionističko društvo "Judeja".[15]

Cionistička društva prožeta su mislima o Židovima kao naciji, te željom za povratak u zemlju predaka. Zato se okupiraju učenjem hebrejskog jezika, židovske kulture, posebno historije i upoznavanjem Palestine, odnosno Israela.

13 Gross, Mirjana: *Ravnopravnost bez jednakovrijednosti* (Prilog pitanju mentaliteta i ideologije hrvatskih cionista na početku 20. stoljeća), u: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Zagreb, 1998. str. 106.-107.

14 kao pod 13., str. 109.-110.

15 kao pod 13., str. 110.-111.

Tako su slijedili Herzlove ideje po kojima: "... cijonizam je povratak u židovstvo prije povratka u židovsku zemlju." Obraćaju se prvenstveno židovskim intelektualcima, srednjoškolcima i radničkoj mladeži.[16] U okviru društava cionističke omladine kao što su Hašomer Hacair, Hakibuc Hameuhad i drugima osnivaju hahšare. To su bile posebne radne zadruge u kojima se židovski mladići i djevojke, izučavajući praktične zanate, prvenstveno one vezane uz obradu zemlje, pripremaju za odlazak u Palestinu.

U svom radu o Židovima u Hrvatskoj do kraja 20. stoljeća sveuč. prof. dr. Ivo Goldštajn napominje da je godine 1934. u Zagrebu osnovana Jugoslavenska liga prijatelja hebrejske Radne Palestine ili, skraćeno, Liga za radnu Palestinu kao jedna od organizacija unutar lijevog krila cionističkog pokreta. Ciljevi su joj bili "obavještavanje o stvaralačkom djelu radničkog cionizma u Palestini... unapređivanje produktivacije Jevrejstva moralnom i materijalnom potporom cionističkih radničkih ustanova i tekovina... zalaganje za konstruktivni cionizam u prilog jevrejskog radnog naroda u Palestini".[17] U istom radu upućuje da je i na područjima Hrvatske između 1. i 2. svjetskog rata postojalo više hahšara. Pri tome se poziva na podatke što ih je našao u židovskim časopisima koji su prije drugog svjetskog rata izlazili na području bivše države. Primjerice, do kraja 1936. godine na Goleniću (kod Podravske Slatine) bilo je 278 hahšarista. Godine 1936. hahšara je organizirana na imanju g. Piskera blizu Jagodnjaka u Baranji s 54 sudionika koji su bili organizirani kao kibuc Hašomer hacaira. Također navodi da je od proljeća 1938. godine organizirana i pomorska hahšara (na hebrejskom "hahšara jamit") na stanici Orehovica kod Sušaka. Stanica je započela sa sedmoricom hahšarista od kojih četvorica rade kao ribari u Omišlju, a trojica kao lučki radnici u sušačkoj luci. Dr. Goldštajn iz časopisa SF Židov posebno ističe ovo: "u posljednjim godinama otvorilo se novo polje rada za jevrejsku radinost, novi otsječak u preporodu Jisraela: kibuš hajam - osvajanje mora: treba stvoriti mlade jevrejske pomorce, treba povezati Jevreje s morem..."[18]

Otprilike u isto vrijeme kad je organizirana pomorska hahšara na stanici Orehovica kod Sušaka (ili, vjerojatnije, godinu prije), osnovana je i Židovska ribarska škola u Veloj Luci, odnosno: Jevrejska ribarska vježbaona Vela Luka.

Podaci

Osim nekoliko sačuvanih fotografija i par knjiga, u Veloj Luci nema drugih sačuvanih izvornih dokumenata o boravku Židova u Veloj Luci pred drugi svjetski rat.[19] Podataka u izvorima nastalim poslije 1945. godine našlo se, međutim

16 kao pod 13., str. 107.

17 Goldštajn, Ivo: *Židovi u Zagrebu od srednjega vijeka do kraja 20. stoljeća*, (u pripremi)

18 kao pod 17.

19 Napomena: Arhiva bivše općine Vela Luka i Lučke kapetanije Vela Luka uništene su (najvećim dijelom spaljene) u rujnu 1943. godine

više, a u stvaranju nekakvih predodžbi o tom vremenu i pitomcima židovske ribarske škole u Veloj Luci, doprinose i mnoga sjećanja (iako, poslije više desetljeća, nisu i ne mogu biti uvijek sasvim pouzdana). Uz rijetke iznimke, na sjećanjima se nažalost, zasnivaju i podaci u pisanim radovima. Zato se i ti podaci te i zaključci izvedeni na njima, mogu smatrati također nesigurnima i nepouzdanim.

Posredni: Najstariji pisani dokument o Židovskoj ribarskoj školi u Veloj Luci nađen je u Ispostavi Lučke kapetanije Dubrovnik u Veloj Luci. To je dopis "Pomoćnika javnog tužioštva okruga Dubrovnik - za kotar Korčulu" od 20. listopada 1946. godine. Među ostalim u njemu se navodi: "... Iz spisa proističe da Jevrejska vjeroispovjedna općina u Splitu nije nikada bila vlasnicom sporne ladje, već bivša Židovska ribarska škola u Veloj Luci. Sada je pak faktični posjednik te ladje Mjesni NO[20] Vela Luka, koji nad njom i vrši sva posjedovna prava, koja mu iz takvog posjeda pripadaju. Jevrejska vjeroispovjedna općina u Splitu svoja eventualna vlasnička prava nad spornom ladjom može jedino realizirati putem redovite građanske parnice protiv Mjesnog N.O.-a Vela Luka."[21]

Kupoprodajni ugovor NO Vela Luka sa Stipković Frankom

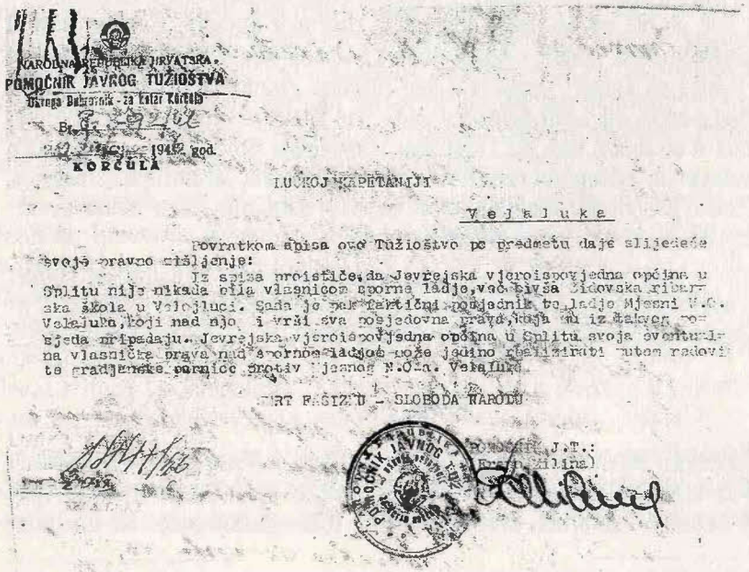

NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA
POMOĆNIK JAVNOG TUŽIOŠTVA
Okruga Dubrovnik - za kotar Korčula
Br. 82/46
Korčula 1946 god.

LUČKOJ KAPETANIJI

Vela luka

Povratkom spisa ovo Tužioštvo po predmetu daje slijedeće svoje pravno stanovište:

Iz spisa proističe da Jevrejska vjeroispovjedna općina u Splitu nije nikada bila vlasnicom sporne ladje, već bivša Židovska ribarska škola u Veloj Luci. Sada je pak faktični posjednik te ladje Mjesni N.O. Vela Luka, koji nad njom i vrši sva posjedovna prava, koja mu iz takvog posjeda pripadaju. Jevrejska vjeroispovjedna općina u Splitu svoja eventualna vlasnička prava nad spornom ladjom može jedino realizirati putem redovite građanske parnice protiv Mjesnog N.O.-a Vela Luka.

ZIVIO MARŠAL TITO - SLOBODA NARODU

POMOĆNIK J.T.:

20 Vidi popis: Kratice, u poglavlju Prilozi

21 Lučka kapetanija Dubrovnik-Ispostava Vela Luka, Dosje plovnih objekata 1.

Sličan podatak odnosi se također na gore spominjanu lađu, a nalazi se također u Ispostavi Lučke kapetanije u Veloj Luci. To je ugovor o prodaji rečene barke, što je 9. travnja 1952. godine sklopljen između Mjesnog N.O.-a Vela Luka, kao prodavatelja, i Stipković Žanko Franka Antunova iz Vele Luke, kao kupca.

U tom se ugovoru među ostalim navodi da je ugovor sklopljen: "... u vezi kupoprodaje jedne ribarske ladje, koja je bila vlasnost Jevrejske ribarske škole, koja se nalazila u Veloj Luci za vrijeme talijanske okupacije, tj. tokom 1942/43 godine." (barka je pripadala Židovskoj ribarskoj školi od 1939. do siječnja 1942. kada je ŽRŠ prestala s radom; od tada do 30. 09. 1943. pripadala je Židovskoj općini Split, op. Z.M.)

U nastavku još piše:

"... 1/ Kao što je napred rečeno, vlasnik ladje je bila Jevrejska ribarska škola u Veloj Luci, koja više ne postoji, a čiji se pravni predstavnici ili zastupnici nisu mogli pronaći niti ustanoviti, kako se to vidi iz prepiske odnosno dokumentacije kojom raspolaže Mjesni NO Vela Luka..." I dalje:

"... 3/ Pošto se radi o jednom dobru koje se ne može duže vremena uščuvati, nego čiji je rok trajanja ograničen, to se je stalo na stanovište da je potrebno spomenutu ladju prodati, a potom vrijednost u novcu položiti na sudski depozit, kako bi eventualni vlasnik kad bi se pojavio bilo u licu fizičke ili pravne osobe podigao ga za pomenuto materijalno dobro. Ovakovo je stanovište zauzeo Izvršni odbor Mjesnog NO Vela Luka na svojoj 6. redovnoj sjednici održanoj dana 5. III. 1952. g.

4/ Konstatira se također kao činjenica da je odmah poslije oslobođenja Mjesni NO Vela Luka povjerio na čuvanje i korištenje kao i na održavanje pomenutu ladju Stipković Žanko Franku Antunovu iz Vele Luke, odnosno sadašnjem kupcu..."[22]

Barka je zaista prodana navedenom Stipkoviću. U Lučkoj ispostavi u Veloj Luci od tada se do prije par godina vodila pod brojem "1 VL" (a imala je i svoj posebni službeni naziv "Gora"). Novi ju je vlasnik nekoliko puta ne samo popravljao, nego, da bi zadržao isti registarski broj, i potpuno obnovio. Danas je to i vanjskim oblikom potpuno drukčija barka.

Drugi podatak može se pročitati u radu Jevrejski konfinirci na Korčuli i njihovo učešće u NOP što su ga sastavili Majer Altarac i Eli Altarac. U njemu se među ostalim navodi: "U Veloj Luci... je zatečeno 5-6 polaznika Jevrejske ribarske škole, u kojoj su se spremali za odlazak u tadašnju Palestinu." Zatim se još dodaje: "... Za razliku od grada Korčule u Veloj Luci je zatečena još od prije rata jevrejska zadruga ›Hahšara‹ [23] u stvari ribarska škola u kojoj su se napred-

22 Lučka kapetanija Dubrovnik - Ispostava Vela Luka, Dosje plovnih objekata 1.

23 Riječi, izraze te nazive iz hebrejskog ili talijanskog jezika vidi u popisu: Rječnik riječi i izraza u poglavlju PRILOZI.

ni jevrejski omladinci, tada orijentisani na novi život u Palestini, u uslovima zdravije socijalne strukture, obučavali za ribolov i druge praktične zanate. Oni su čak raspolagali odgovarajućom prostorijom i jednom barkom..."[24]

O Židovskoj ribarskoj školi ima nekoliko naznaka i u knjizi o boravku i životu izbjeglih Židova u Veloj Luci 1941.-1943. Njezin je sastavljač, danas pokojni David Maestro, u dnevničkom zapisu od 12. studenog 1941. (prvog dana nakon dolaska u Luku) zapisao i slijedeće: "... U V.L. postoji škola kojom se služe članovi organizacije ›Thelet - Levan‹, ogranka pokreta ›Hakibuc Hameuhad‹. Tamo su naučili ribarstvo i pomorstvo. Njima se pridružilo 25 članova pokreta ›Hašomer Hacair‹ koji su bili većinom iz Sarajeva, i to Cici Papo, Josele Romano, Mento Elazer i Salmon Romano. Iz Beograda su bili Mišo i Benko Demijurović, Renče Baruh i obitelj Sekeli iz Novog Sada. Škola izgleda dosta velika. Imaju ribarske brodice i mreže..."

U istom radu tiskan je i dio pisma što ga je na molbu sastavljača Davida Maestro uputio njegov prezimenjak Silvio Maestro iz Beograda. U tom je pismu i rečenica: "U mjestu je postojala zgrada - ›Thelet Levan‹ koju smo zvali škola... Škola za ribolovstvo je imala samo jedan osrednji brod, kojim smo se svi služili. Kasnije nam je brod služio za prijevoz ljudi sa rive na kupalište i tako smo uspjeli zaraditi nekoliko lira."[25]

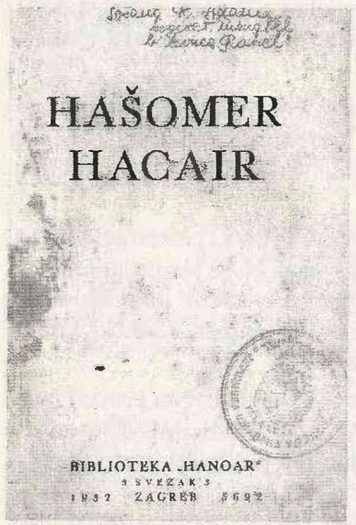

Unutarnja naslovna stranica knjige "Hašomer Hacair"

24 Majer Altarac i Eli Altarac: Jevrejski konfinirci u Korčuli i njihovo učešć e u NOP, Zbornik: *Sjećanja jedne generacije, Grad Korčula 1900- 1946*, Korčula, 1990., str. 776. 777.

25 David Maestro: *O boravku židovskih izbjeglica u Veloj Luci*, pisano u obliku dnevnika, dijelovi označeni datumima i pismima (izvorno na hebrejskom, na hrvatski prevedeno u Hrvatskom veleposlanstvu u Izraelu),

Izvorni dokumenti: Tijekom proteklih desetljeća u Veloj Luci je ipak sačuvano nekoliko, uvjetno rečeno, izvornih dokumenata. To su četiri knjige kojima su se služili pitomci židovske ribarske škole i 13 fotografija pitomaca iste škole. Knjige su od 1943. godine sačuvane u obitelji autora ovog rada. Od svojih prijatelja pitomaca ŽRŠ, prije ili u tijeku 2. svjetskog rata, dobio ih je i čitao njegov brat pok. Jure Maričić Parento. Od fotografija devet ih je iz "Mošina albuma", a sastavljaču ovog rada posudili su ih danas pokojna gospođa Marija Padovan Kantar udova Antuna, rod. Prižmić, i njezin sin Ante (Šime). četiri slike potječu iz arhive pokojnog Jure Maričića p. Antuna Parenta.

Knjige: I naslovi i sadržaji knjiga su znakoviti. Zainteresiranom čitatelju vrlo pristupačno i vrlo jasno mogu otkriti smisao, sadržaj, zadatke, ciljeve i svrhu postojanja Židovske ribarske škole u Veloj Luci. O ovim knjigama opširnije će se govoriti u nastavku rada, a za sada samo naslovi i nekoliko najznačajnijih podataka:

1. *HAŠOMER HACAIR*, Biblioteka "Hanoar" 3 svezak 3, 1932 Zagreb 5692, Izdala Tiskara "Merkantile", (Jutriša i Sedmak), Zagreb, Ilica 35

Na unutarnjoj naslovnoj stranici u gornjem vrhu olovkom rukopisom piše: "Šošana R. Adam bogeret menahel b' kvuca ›Rahel‹". Dolje u dnu iste stranice otisnut je okrugli pečat s tekstom u polovici kruga latinicom: "Jevrejska ribarska vježbaona Vela Luka", u drugoj polovici kruga na hebrejskom jeziku i pismu (pretpostavlja se) piše to isto. U sredini kruga je vijenac u kojemu je Davidova zvijezda (Magen David).

2. M. Braslavski: *TIJUL BAAREC, Putovanje Palestinom: Hajfa, Emek, Jizreel, Hajarden i Galil*, Izdao: Savez židovskih omlad. Udruženja, Zagreb 1934 - 5694,

3. *DAS LEBEN THEODOR HERZLS* von Adolf Friedemann, Jüdischer Verlag. U dnu unutarnje naslovne stranice napisano je još: "1914, Jüdischer Verlag Berlin und Leipcig". Na prvoj unutarnjoj praznoj stranici napisana je posveta: "Zionist sein - heist kämpfer sein! Meinen lieben Freunde Ernst Böem zur frdl. Erig. Felix Ungar, München S.S. 1914." Zatim su na drugoj unutarnjoj praznoj stranici rukom napisani ovi stihovi: "Nur vor wärts - nie zurück./ Und stehn selbst Berge, Meere Dir im Weg!/ Dein Leichnam wird zur Stufe dann,/ Für andre, die Dir folgen./ Felix Ungar" (Knjiga je inače pisana na njemačkom jeziku).

4. *HOMEROVA ODISEJA* Preveo T. Maretić. Treće (Matičino drugo) izdanje, U Zagrebu, Izvanredno izdanje,Matice Hrvatske". Na vanjskoj i prvoj unutarnjoj stranici otisnut je pečat: "Papirnica i Antikvarnica R. Altarac Split - Bosanska 6." Isto tako na vrlo mnogo unutarnjih stranica otisnut je okrugli pečat s tekstom: "Jevrejsko kulturno društvo ›Jarden‹ Split, Omladinska sekcija". U samom središtu kruga nalazi se Davidova zvijezda te neka slova židovskim pismom (vjerojatno piše isto "Jarden").

Fotografije: U ovom radu fotografije su preslikane i uz njih tiskane legende s dostupnim podacima. Zato se ovdje iznosi samo tekst što je zapisan na

poleđini tri od slika iz "Mošina albuma". Na jednoj od njih piše: "Za uspomenu našemu haveru Moši od Ive i Lize 28/IX 1940.". Na drugoj, pisanoj ćirilicom, čita se: "Split 8/XI 941 za uspomenu dobrom haveru od njegove havere Merike". Na trećoj: "2" (ostatak datuma je prekriven ljepilom, op. Z.M.), zatim: "Vela Luka, za uspomenu Antetu i ostalima - Mošo". Na jednoj iz arhive Jure Maričića piše: "Za uspomenu drugarstva, Jure Maričić Parento, Vela Luka 28/XII. 1941."

Iako u prvi mah možda djeluju beznačajni, ovi podaci ipak, na svoj način, govore o životu Židovske ribarske škole, ali dijelom i o vezi njezinih pitomaca s Velom Lukom.

Život, djelovanje i značenje Židovske ribarske škole

Smještaj

U Veloj Luci nema podataka o tome kako se i zašto židovska organizacija opredijelila da svoj pomladak za odlazak u tadašnju Palestinu organizira upravo u tom mjestu. Budući da ih je htjela pripremiti za ribolov u ribarskim ekipama, Vela Luka je po mnogočemu za to pružala zadovoljavajuće uvjete. Otočki gledano, bila je i tada relativno veliko mjesto. U njoj se mogla naći, i našla se, zgrada odgovarajuće veličine za smještaj i organizaciju života omladinske zajednice od dvadesetak članova, a što je možda najvažnije, u Veloj Luci je tada

U prednjem redu zgrada pansion "Šantić" U lijevom kraju kuća sa šest prozora je zgrada ŽRŠ (Snimljeno oko 1930.)

postojao velik broj ribara, vlasnika ribarskih brodova, brodica i mreža, velik broj ribarskih ekipa za ulov ribe (osobito plave) trajtama, plivaricama, imbrujima i drugim mrežama. Uz ostalo, u mjestu je postojala tvornica za preradu ribe, ali i više zanatskih radionica.

Koje je godine osnovana ŽRŠ, to se također nije moglo točno utvrditi. U nedostatku izvornih dokumenata, možda je najbolje prihvatiti tvrdnju i pretpostavku gospodina Kruna Petkovića Kovača, jednog od sadašnjih (i tadašnjih) vlasnika zgrade u kojoj je bila ŽRŠ. Godine 1936. njegova je obitelj još uvijek stanovala u spomenutoj kući. U njoj je, naime, te godine umro njegov otac Ćiril Petković Kovač. Tek poslije očeve smrti obitelj se preselila u drugu svoju kuću. I tek poslije toga, u njihovu su se veliku kuću smjestili mladići i djevojke koji su sačinjavali tu novu ribarsku školu. Prema tome to je moglo biti tijekom 1937. ili najkasnije na početku 1938. godine. Ova se pretpostavka podudara i sa sjećanjima nekolicine drugih Velolučana.

Kuća u kojoj se prigodom osnivanja smjestila Židovska ribarska škola u Veloj Luci nalazi se na vrlo pristupačnom, moglo bi se reći reprezentativnom mjestu, na južnim padinama brda Pinski rat, uza samu obalu nedaleko zgrade pučke škole u središtu mjesta. To je za velolučke prilike bila velika kuća, na dva kata. Na pročelju je imala šest prozora na svakom katu i sa svakog je pogled pucao prema moru i izlazu iz velolučkog zaljeva. U prizemlju s južne strane (prema obali) bili su otvori skladišta od kojih je jedno ili dva također unajmila ribarska škola. Glavni ulaz, također s južne strane, preko stepenica i pergula (balkona) vodio je na prvi kat na kojemu je bilo nekoliko većih prostorija: za blagovaonicu, sastanke i rekreaciju (stolni tenis, šah i sl.). Na drugom katu bile su spavaonice. Zgrada je potjecala još iz druge polovice 19. stoljeća, pa su prostorije na katovima bile dosta niske.[26] Iza kuće, sa sjeverne strane bili su (i sada su) vrt, terasa i šupa za koješta. Bila je vlasništvo tada još maloljetnog Ivana, Zore, Uroša i spomenutog Kruna, djece pok. Ćirila Petkovića Kovača (a naslijedili su je od svoje majke Jelke i njezinog oca Ivana Petkovića Kovača).

Ugovor o najmu sa židovskom zajednicom, po tvrdnji gosp. Krune Petkovića, u ime vlasnika kuće zaključio je dr. prava Danijel Knežević, ujak i skrbnik tada maloljetnih nasljednika. U Veloj Luci se, međutim, nije znalo koja je židovska ustanova organizirala ribarsku školu, gdje je bilo sjedište te organizacije, ni tko je u njezino ime zaključio ugovor. Doktor Knežević je živio u Zagrebu. Od njegovih nećaka (za koje se skrbio) stariji, Ivan, studirao je pravo, dvoje mlađih, Uroš i Kruno, bili su srednjoškolci (u internatu zatvorenog tipa i gimnaziji s pravom javnosti u dominikanskom samostanu u Bolu na Braču), dok je nećakinja Zora naizmjenično boravila u Zagrebu i Veloj Luci.

26 Napomena: Poslije drugog svjetskog rata vlasnici su katove nešto podigli, stavili betonske podove i kuću adaptirali u dva prostrana i lijepa stana.

Prije dolaska pitomaca, u Velu Luku je sigurno dolazio netko od Židova pokretača škole i to ne samo radi odabira zgrade, već isto tako radi dogovora s vlasnicima brodova i mreža te s voditeljima ribarskih ekipa.[27]

Naziv i karakter škole

U prethodnim se dijelovima podosta uvjerljivo govorilo o postojanju židovske ribarske škole u Veloj Luci. Međutim, kakav je njezin pravi naziv bio, to se moglo tek nazreti. Naime, u raznim se tekstovima različito imenuje. Tako u dopisu javnog tužilaštva od 20. listopada 1946. titulirana je kao "bivša Židovska ribarska škola u Veloj Luci." U već navedenom kupoprodajnom ugovoru od 9. travnja 1952. spominje se da je vlasnik lađe bila: "... Jevrejska ribarska škola u Veloj Luci..."

U radu što su ga sastavili Majer i Eli Altarac piše da je 1941. u Veloj Luci zatečeno 5-6 polaznika "Jevrejske ribarske škole...", odnosno, nešto dalje, da je u istom mjestu prije rata djelovala "jevrejska zadruga ›Hahšara‹, u stvari ribarska škola..." U svom osvrtu na boravak Židova u Veloj Luci, pokojni David Maestro među ostalim piše: "... U V.L. postoji škola kojom se služe članovi organizacije ›Thelet - Levan‹, ogranka pokreta ›Hakibuc Hameuhad‹". Zatim dalje: "... Njima se pridružilo 25 članova pokreta ›Hašomer Hacair‹". U pismu Silvia Maestra može se pročitati slijedeće: "U mjestu je postojala zgrada ›Thelet Levan‹ koju smo zvali škola... Škola za ribolovstvo..."

Moglo bi se reći da se u svim gornjim naznakama potvrđuje postojanje židovske ribarske škole u Veloj Luci. Ali i sve ostalo je pomalo točno. Tako, iako se nije zvala "Hahšara", što na hebrejskom znači ›priprava‹, odnosno osposobljavanje, to po svom karakteru jest bila. U nekima je označen njezin organizator. Po gornjim navodima to bi bio židovski pokret Hakibuc Hameuhad, odnosno njegov ogranak Thelet - Levan, iako se može pretpostaviti da su 2-3 godine

27 Veljko Tabain: *Židovi u Veloj Luci*, "Luško Libro" 6, Zagreb 1998., str. 43.-46.

prije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije u toj školi prevladali članovi pokreta Hašomer Hacair. Međutim, već po samim nazivima organizatora i pokreta nazire se i više od toga, na primjer cilj i svrha škole, a to je priprava i osposobljavanje za novi život u "novoj staroj domovini-državi", odnosno stvaranje nove vizije, jačanje motivacije, a cilj je, najsažetije: Palestina, odnosno "Baarec".

Ipak, pravi, službeni naziv škole bio je: Jevrejska ribarska vježbaona Vela Luka. Naime, to je već rečeno, na unutarnjoj naslovnoj stranici knjige HAŠOMER HACAIR vidi se otisnut okrugli pečat s navedenim tekstom latinicom na polovici kruga. Na drugoj polovici, na hebrejskom, pretpostavlja se, piše to isto. Prema tome, ono što piše u službenom pečatu, to je i službeni naziv ustanove koja ga koristi i čuva. U konkretnom slučaju to je: Jevrejska ribarska vježbaona Vela Luka.

U vezi s nazivom potrebno je kratko pojašnjenje. Lako je zamijetiti da se u ovom tekstu u istom značenju izmjenjuju termini: Židov i Jevrej, odnosno: židovski i jevrejski. Budući da su krovne židovske organizacije u Kraljevini Jugoslaviji djelovale, ili željele djelovati, na čitavom području tadašnje države, prevladavajući jezik u njima bio je srpski. Odatle: Jevrej i jevrejski (u ovom radu ti se termini koriste jedino u citatima). U Hrvatskoj se, međutim, koristio i koristi hrvatski jezik gdje su u upotrebi termini: Židov, odnosno židovski (tako je, primjerice, knjigu TIJUL BAAREC 1934. u Zagrebu izdao Savez židovskih omladinskih Udruženja, - op.: kurzivom istaknuo Z.M.).

I još jedna napomena. U svim dokumentima u kojima se spominje, Jevrejska ribarska vježbaona u Veloj Luci spominje sa kao "škola" (a ne vježbaona). Zato će se u daljnjem tekstu pisati kao Židovska ribarska škola u Veloj Luci (ili bez u Veloj Luci), ali i skraćeno kao: ŽRŠ.

Ipak, potrebno je istaknuti da, bez obzira kako se zvala, ŽRŠ nije bila nikakva verificirana škola koja bi se uklapala u školski sistem tadašnje jugoslavenske države. Nisu se polagali nikakvi službeni ispiti. Škola najvjerojatnije nije izdavala nikakve, a pogotovo ne službene, na teritoriju tadašnje države opće važeće svjedodžbe o pohađanju i uspješnom završetku, kao što su to mogle i smjele na primjer privatne škole s pravom javnosti. Ali, kako je više puta ponovljeno, ova se škola razlikovala od drugih prvenstveno svojim posebnim, specifičnim ciljem i svrhom.

Stručna ribarska obuka

Što se tiče stručnog, praktičnog i teorijskog, dijela ribarske obuke, tu nije trebalo biti poteškoća. Mogli su se proširiti i prilagoditi programi ribarstva što su ih još 1929. za građansku školu bili sastavili Velolučani nastavnik Petar Padovan Kolega i iskusni profesionalni ribar Ivan Oreb Črnilo.[28] Može se pret-

28 Z. Maričić : *Osnovna škola* ..., str. 67. i 157. te bilješka 354.

postaviti da su organizatori ŽRŠ lako uspostavili dogovor s vlasnicima te voditeljima ribarskih ekipa. Naime s mnogim su ekipama po dva ili tri pitomca redovito odlazila na ljetni i drugi ribolov. Reklo bi se da su ih u svim ekipama rado primali. Ali se isto tako može ustvrditi da su prvi i najsigurniji odnosi u praksi održavani s ekipama Barčot Bućin Antuna (iz predjela Vranac) te Šeparović Dole Antuna. S ovima je vlasničko-partnerski odnos i ugovor imao upravo velolučki nastavnik, ali i posjednik i trgovac, Petar Padovan Kolega. Pitomci su išli na ribolov i s drugim ekipama, primjerice Petković Kovača, Šimeta Vučetića, Prižmić Kremežije i drugih.

Pitomci ove ribarske škole redovito su polazili na razne vrste ribolova, ali daleko najčešće u lov na malu plavu ribu (sardele, skuše, lokarde i sl.). Tijekom sezone izmjenjivali su se gotovo na svim poslovima; najprije na jednostavnijima (u pravilu nešto težima) uz obične članove ribarske družine - veslače, pa tek poslije u lađi svićarici uz "šijavce" i na kraju uz "svićare". Radi vježbe dopuštali su im koji "put da fingiraju ulogu ›patruna‹", to jest organizatora ribolova i čitave ribarske družine. "Patrun" je u stvarnosti bio sam vlasnik mreže i lađa ili njegov iskusni opunomoćenik.

Naime, kolikogod se zanimanje ribar možda čini jednostavnim, ono zahtijeva strpljivost, određen osjećaj, posebne sklonosti i sposobnosti, znanje, vještine i navike, ali je uza sve to, možda najvažnija bila volja da se sve to nauči i usvoji. Među pitomcima ŽRŠ takvih je, izgleda, bilo.

Ribarske ekipe odlaze u ribolov (na malu plavu ribu)

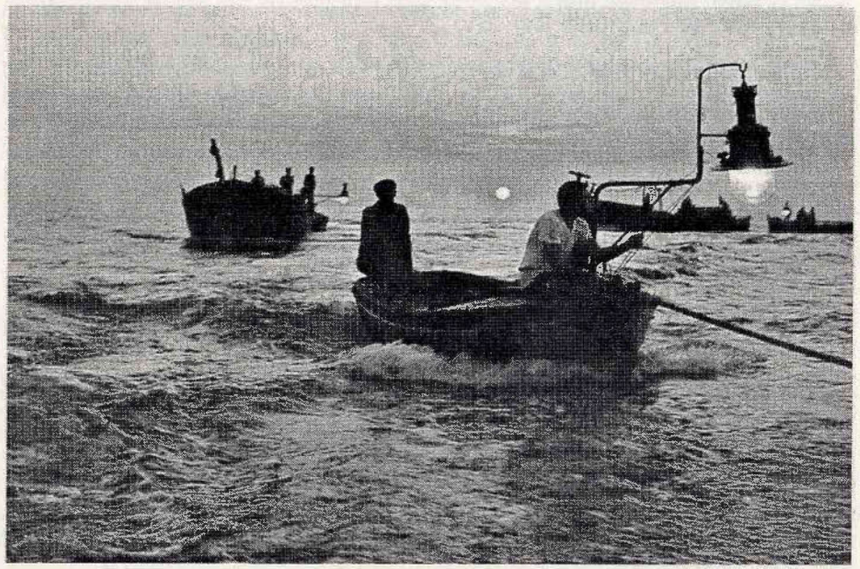

Merika

Po sjećanju gospođe Marije Prižmić, rođene Barčot (kćerke danas pokojnog Antuna Barčota Bućina), u sezoni ulova male plave ribe, naročito krajem proljeća i ljeti, Židovi mladići, koji su išli u lov s ribarskom družinom njezinog pokojnog oca, znali su se po čitav dan zadržati kod njih na Vrancu (u to vrijeme jedan od ribarskih predjela u Veloj Luci). Pomagali su u svemu što je trebalo: prenijeti mreže na kopno, rastirati ih da se osuše, čistiti lađe (tada drvene), polivati ih da se ne rasuše i slično. Tu bi skupa u njezinoj obitelji jeli i objedovali, najčešće pečenu ili kuhanu ribu, ali i drugo, te pili i veselili se. Do odlaska na novi ribolov često bi u kući, pod odrinom ili u lađi pod tendom počinuli i odspavali, a katkad se i šalili. Znalo se dogoditi da na "posti" (mjestu određenom za ribolov) u "levutu" (veloj lađi na kojoj je bila mreža i već i dio družine) ili u maloj barci, tvrdo zaspu. Naime, dok bi u lađi svićarici "svićar", uz asistenciju tzv. "šijavca", jakim svjetlom iz tzv. "petromaksa" tražio i vabio ribu, svi ostali (u levutu i maloj barci) osim patruna, mogli su se slobodno odmarati pa i spavati. Na svićarov znak da se riba ispod svićarice prikupila te da je mrežom treba zapasati (to jest opkoliti i u dnu stegnuti), patrun bi (koji put ne baš nježnim glasom) naglo probudio družinu. Odatle i stihovi što ih je u šali sastavio jedan od pitomaca škole, od kojih ovi nisu zaboravljeni ni nakon gotovo 60 godina: "Bućin dođe rano zvati,/ Moramo se svi ustati;/ Još ni reka ›šija! voga!‹/ a već viče: ›pasa toga!‹".

Gospođa se Marija još dobro sjeća mladog Abrama, jakog, širokih leđa, koji se najviše zadržavao kod njezinih, pa visokog Izaka (ili Jicaka). U pamćenju joj je još živa predodžba Merike, mlade djevojke, također iz ŽRŠ, koja je često dolazila njezinoj obitelji. Gospođa Marija, kojoj je tada moglo biti desetak godina (rođena je 1929. i imala mlađeg brata), Meriku je, kako kaže, osjećala kao

stariju sestru. S Merikom je razgledavala prostorije ŽRŠ, zabavljala se s njom, igrala ping-pong i slično. Tu je često susretala tada dječaka Lovora D. Dragojevića koji je također igrao ping-pong i družio se s mlađim pitomcima ribarske škole.

U vrijeme ribarskog lovostaja, prema rasporedu starješine, osobnom afinitetu, i uz prethodni dogovor, neki su vrijeme provodili u majstorskim radionicama velolučkih zanatlija: bačvara, stolara, brodograditelja, konopara, mehaničara, kovača i sličnih. Tako se u velolučkim bačvarskim radionicama Perčića (Radoslava, Božidara-Dala, i Ivana Kekota) tijekom 4-5 godina izmijenilo više židovskih pitomaca. Isto tako skupno su i pojedinačno boravili u tvornici za preradu ribe, gdje su se, nakon pažljivog promatranja i objašnjenja, znali povremeno uključiti u neke faze proizvodnog procesa. Najuobičajenije i najjednostavnije poslove kao što je soljenje sardela u barila (odnosno bačvice za slanu ribu od cca 30-35 litara), obavljali su već i u barakama (skladištima) vlasnika ribarskih brodova i mreža.

Godine 1939. ili početkom 1940. organizatori ŽRŠ kupili su jednu osrednju drvenu ribarsku barku. Tako su pitomci tijekom cijele godine, pa i kad nije bila sezona lova na malu plavu ribu, mogli biti zaokupljeni svojom barkom, brigom oko njezina održavanja i koristiti je u slobodno vrijeme prema rasporedu svog starješine (koji je također bio pitomac) ili odbora njihove škole.

Treba istaknuti da je istim ciljem da se pripreme za zajednički život i odlazak u Palestinu, u ŽRŠ, pored pitomaca mladića, boravilo i po nekoliko židovskih djevojaka kao kuharice, domaćice, krojačice. Među njima je spomenuta Merika. Bilo ih je svakako manje nego mladića, ali ne i mnogo manje (što se može vidjeti na preslikanim fotografijama). Iako su svi ti mladići i djevojke živjeli u istoj zgradi, moglo se zamijetiti da su živjeli u samodisciplini, samosvijesti i unutarnjoj stegi, koja je vjerojatno proizlazila iz jakih motiva te solidne, čvrste organizacije (reklo bi se ni traga promiskuitetu, a još manje raskalašenosti).

Ostali vidovi organizacije i obuke

Ribarski dio obuke i stručne osposobljenosti pitomaca bio je više-manje zadovoljavajuće obuhvaćen, ali, time ni izdaleka nije bio iscrpljen čitav program škole, niti su samo time mogli biti ostvareni ciljevi njihove pripreme za odlazak u Palestinu. Moglo bi se čak ustvrditi da su i praktična obuka u ribarskoj družini kao i zajednički život svih pitomaca (mladića i djevojaka) više bili usmjereni na duhovnu, motivacijsko-idejnu pripremu za budući zajednički život pun odricanja u novim okolnostima u "novoj staroj domovini". Tako se nekako može zaključiti kad se pročitaju ranije već spomenute, u Veloj Luci sačuvane, knjige.

Naslovi tih knjiga sigurno su Velolučanima zvučali neobično i bili nerazumljivi. Samim židovskim pitomcima, međutim, vjerojatno su djelovali znakovito i programski. Na primjer knjiga HAŠOMER HACAIR. Na hebrejskom to

znači: mladi stražar, čuvar. Bio je to ujedno i naziv međunarodnog židovskog omladinskog pokreta koji je za svoj cilj imao: pripremiti židovsku omladinu za odlazak u Palestinu i u njoj izgraditi izraelsku državu.

U samoj knjizi, među ostalim, o tome piše: "Odgojna ideja ›Hašomer hacaira‹ jest: stvaranje generacije koja će izvršiti obnovu židovstva pionirskim životom u šomerskom kibucu Erec Jisraela..." Ili, možda, još izravnije, na primjer ovo: "Mnogo djelotvorniji od hebraizacije i historije jest odgojni utjecaj Erec Jisraela. Ako ideološki rad usmjeruje težnje šomera prema poštenom životu u pravednom društvu, ako mu hebraizacija i historija prožimaju duševni svijet narodnom samosviješću, onda je Erec Jisrael, od prvog početka, centar njegovih čežnja i mjesto gdje će ostvariri šomerske ideale."[29]

U istoj knjizi prikazano je ustrojstvo spomenutog pokreta i sve njegove bitne značajke. To je sve dato u uvodnom dijelu knjige (primjerice: Odgojni stupnjevi, Šomerski zakoni, Obećanje vjernosti, Himna, Pozdrav, Cijunim - oznake, Zastave). Sadržaj ostalih dijelova knjige obuhvaća područja kao na primjer: Kulturni rad. U njemu potpoglavlja nose naslove: Judaistika, Hebraizacija, Historija (židovstva), Erec Jisrael (Država Izrael?!), Cionizam (Svjetski židovski

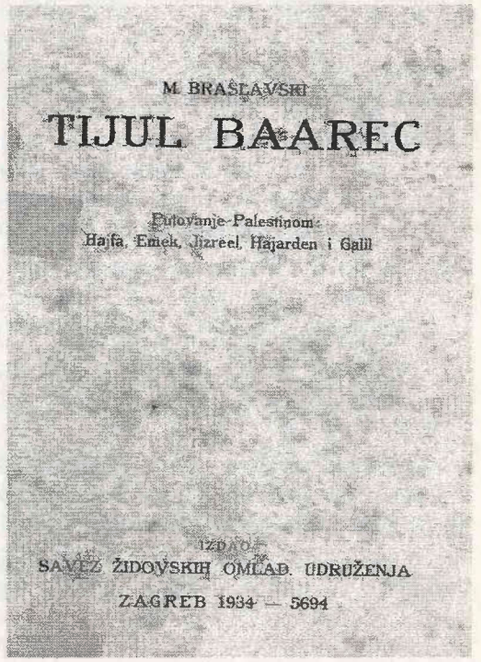
M. BRAŠLAVSKI

TIJUL BAAREC

Putovanje Palestinom:
Hajfa, Emek, Jizreel, Hajarden i Galil

IZDAJE
SAVEZ ŽIDOVSKIH OMLAD. UDRUŽENJA
ZAGREB 1934 — 5694

Unutarnja naslovna stranica knjige "Tijul Baarec"

29 Hašomer Hacair, Biblioteka "Hanoar", 1932 Zagreb 5692, str. 7. i 42.

pokret?!), Praznici (židovski), Književnost (židovska). Poglavljem: Opće obrazovanje obuhvaćena su potpoglavlja Priroda, Tehnika, te Društvene i odgojne znanosti. U poglavlju Cofijut (što bi se po ugledu na skautske vještine i skautski pokret, moglo prevesti kao skauting) potpoglavlja nose naslove kao Egzercir, Signalizacija, Život u polju. Pri tome treba naglasiti da su sve zapovijedi te značajniji i učestaliji izrazi dati na hebrejskom jeziku. U završnom dijelu, koji nosi naslov Dodatak, potpoglavlja su: Historija pokreta "Hašomer hacair", Prijedlog za radni plan, te Milon - rječnik (hebrejskih riječi i izraza).

Knjiga: TIJUL BAAREC, zapravo je putopis u kojemu autor M. Braslavski opisuje svoje dojmove s putovanja Palestinom početkom trećeg desetljeća 20.-og stoljeća. Kako se iz podnaslova i sadržaja čitave knjige vidi, predmet njegova interesa i opažanja su Hajfa, Emek, Jizreel, Hajarden i Galil. To su značajni dijelovi Palestine u kojima su već do tog doba židovski omladinci iz pokreta "Hašomer hacair" i drugih, svojim radom, žarom, požrtvovnošću i odricanjem gradili temelje buduće židovske države. Autor ukazuje na mnoge lijepe i vrijedne plodove njihova pionirskog rada, a isto tako ukazuje na svijetle likove. Pri kraju knjige, to se, iako vrlo općenito, vidi na primjer u ovim rečenicama: "Tu su sahranjena tijela haverim, koji su pali na hagani, radu, u Tel-Haju i na šemiri u raznim točkama u Erecu." I dalje: "Neka se sjeti Jisrael čistih duša svojih sinova i kćeri: Šneura, Šapošnika, Aharona Šera, Devore Drakler, Binjamina Muntera, Šarfa, Sare Čižik, Tokara i Josefa Trumpeldora, koji su bili vjerni i junački, ljudi rada i mira, koji su išli za plugom i svoju dušu dali za čast Izraela i njegovu zemlju."[30]

U knjizi: DAS LEBEN THEODOR HERZLS, tiskane na njemačkom jeziku 1914. godine, autor Adolf Friedemann piše o životu i djelu jednog od osnivača svjetske židovske organizacije, ideologu cionizma i začetniku ideje o osnivanju židovske države. (Prema naznakama u vrhu stranica, knjigom su, među ostalim, obuhvaćene djelatnosti iz Herzlova života kao: Herzl und der Baron Hirsch, Der Judenstaat, Vor dem I. Baseler Kongres, "Protestrabbiner", Herzl und die russischen Juden, Der II. Baseler Kongres, Das neue Wahlstatut, Das Wesen der Politik Herzls, Herzls Ugandaplane i druge. U prilogu je tiskano i više pisama i dokumenata iz ostavštine T. Herzl-a.)

Iz ovih triju knjiga može se pretpostaviti da su pitomci ŽRŠ u svom programu osposobljavanja bili obavezni upoznavati se s njihovim sadržajem. Tako su se idejno - duhovno jačali i pripremali za naredne nove zadatke u Palestini.

To da je u programu ŽRŠ bila vrlo važna ideološka komponenta, dade se naslutiti iz rada Majera i Eli-a Altarac u kojemu pišu o židovskim izbjeglicama na Korčuli. Osvrćući se na Židove u Veloj Luci, spominju židovsku ribarsku

30 M. Braslavski: *Tijul Baarec*, izd. Savez židovskih omlad. udruženja, Zagreb 1934-5694, str. 138.

zadrugu "Hahšara" te dalje: "... u stvari ribarska škola u kojoj su se napredni jevrejski omladinci, tada orijentisani na život u Palestini, u uslovima zdravije socijalne strukture, obučavali za ribolov i druge praktične zanate."[31]

Povezanost sa Židovskom vjerskom zajednicom u Splitu

Četvrta od sačuvanih knjiga u Veloj Luci je: HOMEROVA ODISEJA, u prijevodu T. Maretića. Kako je već napisano, na njoj je na dvjema stranicama otisnut četvrtasti pečat s tekstom: "Papirnica i Antikvarnica R. Altarac Split - Bosanska 6." Isto tako, na vrlo mnogo stranica otisnut je okrugli pečat naknadnog vlasnika knjige, s tekstom latinicom na hrvatskom jeziku: "Jevrejsko kulturno društvo »JARDEN« Split Omladinska sekcija". Iako knjiga "Odiseja" nema naposredne veze sa Židovima i židovstvom, tekst na otisnutim pečatima upućuje na vezu, reklo bi se dosta čvrstu, Židovske ribarske škole u Veloj Luci sa Židovskom vjerskom zajednicom u Splitu i njezinim kulturnim društvom "Jarden".

Osim navedenog još nekoliko podataka upućuje na pomisao da je, nakon osnivanja i uhodavanja ŽRŠ u Veloj Luci, najneposredniju (ali ne svu) brigu o njoj preuzela Židovska vjerska zajednica u Splitu prometno i prostorno najbliža židovska zajednica. Osim spomenute knjige, tu je i fotografija Merike, koju je sama 1941. iz Splita uputila "svom haveru Moši" u Velu Luku. Istu pretpostavku potvrđuju i neka sjećanja Velolučana. Jedno od njih jest da su neki iz prve skupine pitomaca, koja je 1937./38. godine stigla u Velu Luku, nakon godinu-dvije obuke, navodno preko Splita, gdje su jedno vrijeme čekali, trgovačkim teretnim brodovima ilegalno otputovali prema istočnom Sredozemlju. Tamo su ih, opet ilegalnim putovima, na desetke milja od obala Palestine, navodno, prihvaćali njihovi iz iste ili slične omladinske židovske organizacije i postupno uvodili u zajednice i novi život.

Slično se o vezi ŽRŠ sa židovskom vjerskom zajednicom u Splitu može zaključiti i iz zapisa Davida Maestra u kojima među ostalim piše da se Židovska vjerska zajednica u Splitu 1942. godine (pod talijanskom okupacijom) dosta upinjala (istina neuspješno) kako ŽRŠ u Veloj Luci ne bi prestala sa svojim postojanjem i djelovanjem. Pretpostavlja se, ali se ne zna sigurno, da je, povezano s mogućim pokroviteljstvom nad ŽRŠ, ili sasvim slučajno, nekoliko godina prije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, Velu Luku više puta posjetio ugledni poslovni čovjek mr. Mavro Sessler.[32] Od travnja 1941. vrlo često je poslom iz Splita dolazio danas pokojni Buki Altarac, trgovac i otkupljivač sekundarnih sirovina, najviše starog gvožđa.

31 Majer Altarac i Eli Altarac: *Jevrejski konfinirci ...*, *Sjećanja jedne generacije* ... str. 777.
D. Kečkemet: *Židovi* ..., str. 172.

32 V. Tabain: *Židovi* ..., "Luško libro" 6, str. 43.-46.

Pitomci Židovske ribarske škole i Velolučani

Budući da su makar privremeno trebali živjeti i boraviti u Veloj Luci, pitomci ŽRŠ su već od prvog dana nakon dolaska u nju, morali uspostaviti nekakve veze i odnose s mnogim njezinim stanovnicima i njima novom sredinom. Vjerojatno im je to najbolje i najlakše išlo s članovima velolučkih ribarskih ekipa u okviru njihove praktične stručne obuke. O tome je ovdje nešto već rečeno.

Međutim, što se ostalih kontakata tiče, reklo bi se da ih pitomci nisu uspostavljali lako ni brzo. Po sjećanjima nekolicine Velolučana, u početku su zaista bili nekako isuviše zatvoreni, službeni. Izgledali su primjetno rezervirani prema vršnjacima u mjestu i općenito prema mještanima. Možda su bili previše opterećeni poslom i učenjem, možda im je nedostajalo vremena i volje, jer su djelovali uvijek zaokupljeni nekakvim svojim brigama. Možda su bili takvi zbog specifične organizacije njihova zajedničkog života, a u velikoj mjeri takvi su ostali i do kraja njihova boravka u Veloj Luci.

Ipak, budući da su svi pitomci bili mladi, ili čak vrlo mladi ljudi, postupno su se sve više zanimali za različite, pogotovo športske, manifestacije nove sredine. Naime, pored niza kulturno-umjetničkih i prosvjetnih društava (limenih glazbi - hrvatska narodna, sokolska, križarska; pjevačko-tamburaških društava

Skupina mladića i djevojaka - pitomaca ŽRŠ
ispred prizemnice gdje je danas kuća Ante Žuvela Dode i gostionica "Pod bore"

Skupina djevojaka iz ŽRŠ na stubištu ispred kuće (s južne strane)

- "Hum" i "Slavjanski"; čitaonice "Seljačka sloga" i drugih društava), u mjestu je postojao i Nogometni klub "Hajduk". Osim nogometa, u "Hajduku" su ljeti gajili sportsko plivanje (razne discipline) te vaterpolo, raznim natjecanjima, primjerice s tadašnjim Korčulanskim plivačkim klubom iz Korčule. U prostorijama NK "Hajduk" već se tih godina dobrano igrao stolni tenis kao i šah. "Hajduk" je imao i svoju posebnu, mladima i novim idejama primjerenu biblioteku, a knjige su se mogle posuditi i iz knjižnice "Seljačke sloge".

Mlade Velolučane su privlačili nepoznati mladići i djevojke, pitomci ŽRŠ, njihov drukčiji zajednički život, gradski "šlif", ponašanje i izgled. Distanca i rezerviranost između pitomaca ŽRŠ i njih postupno se ipak smanjivala. Do kontakata pa i prijateljstava polako je dolazilo. Jedan je odnos bio prema vlasnicima brodova i mreža, a drukčiji se odnos uspostavljao s vršnjacima, članovima ribarskih ekipa, običnim ribarima. Naime, prije dolaska u Luku većina pitomaca je već imala neko zanimanje, izučavali su ili izučili neki od zanata ili pohađali srednju školu. Pitomci ŽRŠ bili su superiorni mladim velolučkim ribarima osim u ribarskim vještinama. Bili su obrazovaniji, načitani, s iskustvom i vidokrugom, koji mnogim mladićima i djevojkama u Veloj Luci jednostavno nije bio dohvatljiv.

Posebni odnosi, uspostavljali su se s mladićima i djevojkama koji su završili građansku školu, a neki završili zanate te imali kakvu-takvu viziju svoje buduć nosti. Ovi su u pravilu bili članovi velolučkih društava, ali su kontakte s pitomcima ŽRŠ uspostavljali najviše preko športa, odnosno nogometnog kluba "Hajduk". Tako su se od 1937./38. i dalje, pitomci ŽRŠ (mnogi već iz prve skupine), uključili u športske aktivnosti mjesta. Igrali su kao članovi nogometne ekipe "Hajduka" u natjecanjima protiv ekipe "Zmaja" iz susjednog mjesta Blata.

Među tadašnjim dječacima posebno su zapamćena natjecanja u stolnom tenisu između Vele Luke i Židovske ribarske škole. Iako je mladića i djevojaka u ribarskoj školi bilo svega 20-ak, prvi dvoboj (koji je i najbolje zapamćen) završio je s rezultatom 6:4 u korist ekipe ŽRŠ. Neki od gledatelja, koji su tada bili učenici građanske škole, sjećaju se da je svu trojicu velolučkih igrača pobijedio, kako im se tada činilo super stolnotenisač, pitomac po imenu Cvi (prezime mu nitko nije znao). Bio je vižljast, spretan, jednom riječju nepobjediv. Velolučanin, danas pokojni Tadenko Tabain Šantić pobijedio je dvojicu pitomaca, pok. Jure Maričić Parento jednoga, dok je treći Velolučanin pok. Boris Šeparović Bogomoja izgubio od sve trojice pitomaca. Dvojac Tadenko - Jure bio je spretniji te su pobijedili dvojac Židova koji su činili Cvi i njihov igrač koji je dobio dvije igre (njemu i trećem igraču pitomcu zaboravljena su i imena).

Stolni tenis se do opisanog meča igrao u Veloj Luci najčešće u zatvorenim krugovima, na primjer u malim prostorijama nogometnog kluba. Igrali su ga i na vlastitim obiteljskim stolovima rijetki studenti i srednjoškolci u vrijeme

Abram, Jure Maričić Parento, Jakov Sekelj, Karl-Vilim

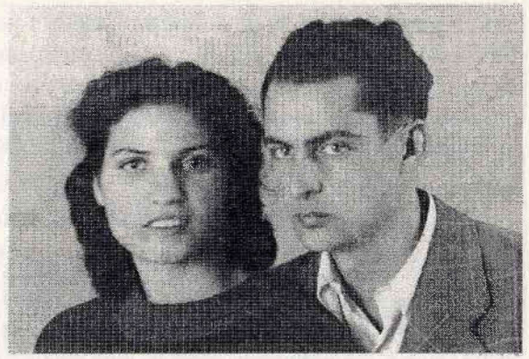

Liza i Ivo

praznika, pogotovo ljetnih. Spomenuti meč, međutim, igrao se u relativno velikoj dvorani za zabave hotela-pansiona Tabain Šantić. Mogao ga je promatrati tko je htio. Stolni tenis od tada je u Veloj Luci stekao puno pravo građanstva, te postupno postajao šport djece i omladine.

U Veloj Luci se tada proširio i šah, posebno otkad su se na poticaj pitomaca ŽRŠ organizirali turniri.

U četiri-pet godina do okupacije Vele Luke i čitave tadašnje bivše države, izmijenilo se u Židovskoj ribarskoj školi najmanje nekoliko desetina pitomaca. Od prve skupine koja je u Velu Luku stigla u godini otvaranja škole, najvjerojatnije niti jedan nije u mjestu dočekao talijansku okupaciju. Iz Vele Luke su otišli i mnogi iz drugih skupina. Ne zna se, međutim, koji su i koliko ih je od njih do travnja 1941. godine dospjelo u Palestinu.[33] S dosta sigurnosti može se pretpostaviti, da su se u travnju 1941. godine u ŽRŠ u Veloj Luci zatekli, ili su prije toga u njoj boravili, pored već spomenutog Cvi-a, još i Jozef Papo Ćić i, Jozef Romano Josele, Mento Elazer, Salamon Romano, Mišo i Benko Demijurović, Renče Baruh, Jakov i Fea Sekeli, zatim Häcker Tibor, Roth Moša, Jakov-Žak Alkalaj, dvojica s imenom Abram, Izak (ili Jicak), Karl (rođen u Beču, ili svakako u Austriji), Ašer, pa Merika, Blanka, vjerojatno Ivo i Liza, jedan iz Makedonije (Moric Danon ga naziva: Faradi, a u velolučkom popisu otišlih u partizane siječnja 1943. spominje se kao: Josef Popov), i još dosta njih za koje se ne zna.

Što je vrijeme više odmicalo, pitomci ŽRŠ s velolučkim mladićima i djevojkama sve su se bolje upoznavali. Jedni prema drugima postajali su snošljiviji i tolerantniji. Osim već spomenutih, Jure Maričića Parenta, Borisa Šeparovića Bogomoje te Tadenka Tabaina Šantića, s pitomcima ŽRŠ su se sve više družili

33 Napomena: Je li Ivo sa fotografije s Lizom (Mošin album), možda Ivo Berkeš, koji se, posredstvom Crvenog križa 21.01.1943., iz Jeruzalema javio Zori Rothmiler u Velu Luku, a otpisala mu 20.06.1943. Rado Nada iz Vele Luke (?!), v. fotokopija u radu Davida Maestra.

Čedo Šeparović Rike, Frano - Franić Cetinić, a preko školskih praznika Hrvoje Šeparović Rike i drugi. Od djevojaka spominjemo Mladenku Padovan Kantar, Sofiju Dragojević Strce, a od tadašnjih dječaka, uz Lovora D. Dragojevića, još i Zvonka Maričića i Jena Mikulandru, Vinka - Mimi Tabain Šantića. Družili su se, sudjelovali u zajedničkoj igri i izmjenjivali knjige.

Prestanak rada Židovske ribarske škole

Travnja 1941. godine, uslijedio je napad Njemačke, Italije i njihovih saveznica na Kraljevinu Jugoslaviju. Njezina je vojska ubrzo kapitulirala. Napadačke vojske zatim su okupirale teritorij bivše države. Zaposjednutim dijelovima svaka je od okupatorskih država nametnula vlast kakvu je sama htjela i priželjkivala.

Velu Luku su 23. travnja 1941. zaposjele talijanske okupacijske vojne snage, da bi je kao i veći dio Dalmacije uskoro u skladu s Rimskim ugovorima od 18. 05. 1941. pripojili talijanskoj državi, odnosno anektirali.

Nakon napada Njemačke i Italije na Sovjetski Savez lipnja 1941., razbuktao se Drugi svjetski rat još jače, i to ne samo u Europi, nego i diljem svijeta. Nije više bilo nade da će tako uskoro pitomci ŽRŠ otputovati u Palestinu, što je bio osnovni cilj njihove obuke i privremenog boravka u Veloj Luci, pa se izgubio i smisao postojanja i djelovanja njihove škole, ipak, ŽRŠ je kao organizacija djelovala još neko vrijeme. O daljnjoj sudbini ŽRŠ David Maestro je 24. svibnja 1942. godine zapisao slijedeće: "Škola za obuku kao grupa više ne postoji. Propao je pokušaj općine Split (Židovske vjerske općine, op. Z.M.) da ponovno organizira zajednički život. Samo dalje nastavljaju ribariti zajedno. Židovska zajednica u Splitu nije u mogućnosti više slati novac..." Po jednom drugom podatku Škola je, međutim, prestala postojati već u siječnju 1942. godine.[34] Pitomci ŽRŠ dijelili su sudbinu Židova iz drugih krajeva bivše države, koji su pred progonom izbjegli u Dalmaciju, najčešće preko Splita, ali o tome u narednom poglavlju.

34 DAS - ŽO-K-5-III: Pismo što su ga 19.01.1943. 35-orica bivših članova bivše ŽRŠ uputili Delasemu Genova. Mole za pomoć u odjeći. Pri tome ističu da je ŽRŠ prestala s radom prije otprilike jedne godine. ("Tutti noi sottoscritti siamo membri della gia Scuola di pescatori a Vallegrande il cui lavoro e cesato da quasi un anno")

KONFINIRCI U VELOJ LUCI 1941.-1943.

Podaci o Židovima, koje su talijanske vlasti 1941. i 1942. godine konfinirali u Veloj Luci, korišteni su u ovom radu iz različitih pisanih i usmenih izvora.

Neki podatci mogu se naći u radovima povjesničara koji su pisali o antifašističkoj borbi na Korčuli pa i u Veloj Luci, ali kad spominju Židove, njihove su tvrdnje i opaske, uz vrlo rijetke izuzetke, proizvoljne i teško provjerljive. Slično je i s pisanim radovima sudionika ili svjedoka događaja na Korčuli u Drugom svjetskom ratu.

Iako se najvećim dijelom zasnivaju na vlastitim ili tuđim sjećanjima, više se podataka može naći u radovima Židova bivših konfiniraca.

Posebno dragocjeni podaci, čak i nakon više od 50 godina, sačuvani su u sjećanjima mnogih Velolučana.

Ipak, što je samo po sebi razumljivo, najautentičniji, jedini potpuno vjerodostojni podaci sadržani su u dokumentima nastalima u doba o kojemu se ovdje govori.

U Veloj Luci mogu se podatci naći u matičnim knjigama Župe sv. Josipa (danas se čuvaju u Matičnom uredu) te u razrednom imeniku bivše građanske

Vela Luka (otprilike 1941.)

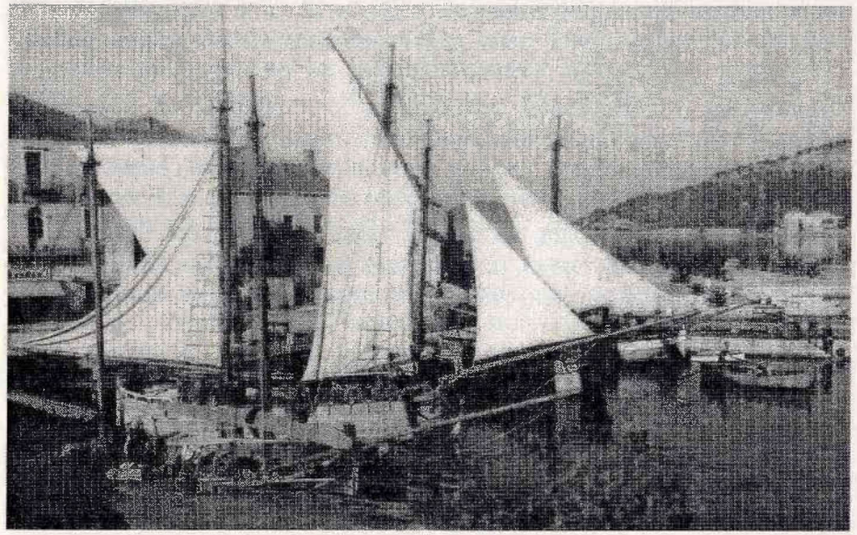

škole. Jedan značajan dokument i više fotografija bivših konfiniraca čuva se u privatnim zbirkama Velolučana.

Najviše i to najvrednijih podataka našlo se, međutim, u arhivskoj zbirci Židovske općine u Splitu. To se odnosi na niz dokumenata nastalih 1942. i 1943. godine koji govore o židovskim izbjeglicama općenito, ali i posebno o onima u Veloj Luci (u kojoj su i nastali neki od tih dokumenata). Spomenuta se zbirka čuva u Državnom arhivu u Splitu.[35]

Dolazak i početno snalaženje (do ljeta 1942.)

Dolazak

Pred terorom i proganjanjem mnogi su Židovi iz raznih okupiranih dijelova Kraljevine Jugoslavije nastojali prebjeći u one dijelove bivše države što ih je zaposjela talijanska vojska. Primarni im je cilj bio dospjeti u Split i općenito u područja što ih je talijanska vlast smatrala svojima i pripojila državi Italiji. Međutim, izbjeglice su se osjećale zadovoljnima i ako su dospjele u područje koje je kao posebne okupirane zone držala talijanska vojska (bez obzira jesu li ta područja prema ugovorima tada formalno spadala pod Nezavisnu Državu Hrvatsku ili Albaniju).

Kada su prve židovske izbjeglice dospjele u Velu Luku teško je točno utvrditi. Prema sjećanjima nekolicine velolučkih mještana, dogodilo se to već u prvim ljetnim mjesecima 1941. Pojedinci, koji su rodbinski ili drukčije bili povezani s pitomcima ŽRŠ, stigli su već potkraj svibnja, a nekolicina narednog mjeseca. Ovi su svakako bili odlučniji. Može se pretpostaviti da su dobro znali, osjećali i, možda već do tada osjetili, zašto, zbog čega i kamo trebaju izbjeći. Reklo bi se da su se među prvima našli u Veloj Luci; na primjer Marko Alkalaj iz Beograda, čiji je brat blizanac Jakob-Žak kao pitomac ŽRŠ već dvije godine boravio u Veloj Luci. Ljetnih mjeseci te 1941., prema sjećanju gospođe Jakice Oreb rod. Franulović Arnera, stigli su i prvi od višečlane šire obitelji Romano iz Sarajeva (od kojih ih je jedno vrijeme čak osmero živjelo u obiteljskoj kući njezinog pokojnog oca). Istih tih mjeseci stigao je i bračni par Kalmi-Miko i Hana-Hanika Altarac. Njima je, međutim, to bilo drugo bježanje. Prvo, neposredno poslije 6. travnja u Sarajevo iz Beograda (gdje je Kalmi trebao biti

35 Napomena:
Više sistematiziranih podataka o progonu Zagrebačkih Židova vidi:
Goldstain, Ivo: *Židovi u Zagrebu od srednjega vijeka do kraja 20. stoljeća*, (u pripremi)
o ostalima:
Ristić, M.: *U potrazi za utočištem; Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od holokausta 1941-43.*, Beograd 1998.

rabin ili kantor), drugo, malo zatim, iz Sarajeva preko Splita u Velu Luku. U Veloj Luci su se smjestili u obiteljsku kuću gospođe Urse Skalić ud. Cvjetka.

Kao i već spomenuti članovi šire obitelji-roda Romano (od onih koji su uz pomoć dobrih ljudi ili na druge načine uspjeli dobiti putovnice i propusnice), tako su i mnogi drugi, najčešće pojedinačno ili u manjim grupama, iz raznih krajeva bivše države Kraljevine Jugoslavije, različitim prometnim vezama i u različito vrijeme (sve do potkraj 1942.) dospijevali u Split. Tu su se preko rodbine, prijatelja ili na različite načine povezivali s tamošnjom Židovskom vjerskom općinom. Odbor ŽOS prijavljivao ih je talijanskim vlastima. Tako bi, uvjetno rečeno, legalizirali njihov status (dobili bi nove dokumente na talijanskom jeziku). Ako nisu imali kod koga, ŽOS ih je smještala u prostorije židovskog kulturnog društva "Jarden", gdje ih je stiješnjenih u više prostorija katkad znalo spavati i do stotinjak.

Ali, to je za većinu bio samo privremeni boravak u Splitu.

Talijanske su vlasti, istina, prihvaćale židovske izbjeglice, ali, budući da ih je iz mjeseca u mjesec u Splitu bivalo sve više, odlučili su ih smjestiti u određenu vrst zatočeništva te tako držati pod više-manje sigurnom paskom. Jedan broj uputili su u Albaniju, dosta njih u Italiju (srednju ili sjevernu) te više stotina u Velu Luku i grad Korčulu.

O tome kako su dospijevali do Splita, u njemu se snalazili, te poslije dolazili u Velu Luku, doznaje se ponešto iz objavljenih autobiografskih zapisa dvojice tadašnjih mladića.

Jedan od njih je Moric Danon, koji je u Veloj Luci boravio u ratnim godinama (1941.-43.), ali i poslije drugog svjetskog rata, i bio popularan. Svoje peripetije, doživljaje, svakovrsna snalaženja za preživljavanje i različite događaje opisao je u knjizi znakovitog naslova: *Mali čovjek u velikom ratu.* Iako mu život tih godina nije bio nimalo lak, o događajima piše uvijek vedro i optimistički. Katkad kao da pretjeruje, ali oni koji su ga dobro poznavali, s razlogom mu vjeruju. Zato će se u ovom radu pojedine pretpostavke ili tvrdnje ilustrirati kraćim izvacima iz njegove knjige.

O svom dolasku u Velu Luku i boravku u njoj pisao je, danas nažalost (kao i Moric Danon) pokojni David-Lade Maestro. Na temelju dnevničkih zabilješki, i sjećanja nekolicine ostalih Židova bivših izbjeglica te pribavljenih dokumenata, dao je sažet uvid u život čitave tadašnje židovske zajednice u ovom mjestu. Sve je to, kao knjižica u ograničenom broju primjeraka na hebrejskom jeziku i pismu, objavljeno prije par godina u Izraelu. Jedan primjerak poslali su načelniku velolučke općine. Knjižica je prevedena na hrvatski jezik zalaganjem hrvatskog veleposlanika u Izraelu gosp. dr. Svjetlana Berkovića.

Moric Danon o svom boravku u Splitu među ostalim piše i ovo: "Selim se u ›Jarden‹. Tamo spava stotinjak siromašnijih Židova. Naša i strana židovska omladina. Spava se na podu, klupama i stolovima. Ništa se ne plaća, kad tamo

Moric Danon

spavaš, Židovska te općina prijavi vlastima. Tako ću i ja postati legalni emigrant..." Nešto dalje na istu temu nastavlja: "U ›Jardenu‹, nekadašnjem židovskom klubu, odmarao je svoje kosti velik broj mladića i djevojaka. Stanovnici ovih prostorija sporazumijevali su se na raznim jezicima. Bilo ih je sa svih strana. Noću su bili svi jednaki. Spavali su jedan pored drugoga kao mrtvi nakon brodoloma..."

Atmosferu u Splitu par tjedana prije Danonova izgona u Velu Luku ilustriraju ovi dijelovi iz dvaju razgovora:

"›Putujem za Italiju za koji dan. Pozvali su me jučer na Kvesturu, dali mi dokumente i rekli da će uskoro doći parobrod. To ti je prvi transport Židova za Italiju‹.

›Mene još nitko ne zove. Dakle, i ovi su počeli.‹

›Bolje u Italiju, nego na otoke ili u albanske močvare.‹"

Ili, iz drugog razgovora: " ›I tako je to Moric!‹ objašnjava mu Židov koji je s njim doputovao u Split. ›Transporti putuju... Sutra je na meni red... Moram se javiti u osam sati na obalu kod Lučke kapetanije. Bolje u Italiju, negoli na otoke ili pak u Albaniju.‹"

A događaj što ga je proživio prije putovanja u Velu Luku opisao je ovako: "S mnogim drugima i Moric je na brodu sivom i dotrajalom. Uz njega sjedi novi znanac Cvejo, Židov iz Beograda." te dalje: "... Moric je Cveji ukratko pripovijedao svoj posljednji doživljaj u Splitu:... I baš kad je bila Nova godina, neka preko pet tisućita, pojavio se u splitskoj luci brod Zmaj s Nijemcima. Ali oni

sada nisu važni. A uveče je grupa splitskih fašista i Talijana navalila na Jarden... Prvi od njih raskrili vrata, upali svjetlo i jednim ga metkom ponovno ugasi. Luster je pao jednoj djevojčici na nogu. I koliko od revolverskog pucnja, toliko i od njena luđačkog vriska, probudismo se svi... Svi smo se uznemirili i ustumarali se poput poplašenih ovaca. A nigdje svjetla. Svjetlucale su samo njihove džepne svjetiljke. Na vrata nisi mogao. Bilo ih je i suviše pored vrata i svakog prozora. Bilo ih je gotovo koliko i nas na prvom i drugom katu." te dalje: "›... Molite se da Englezi pobijede!‹ Tri sam rečnice razabrao na našem jeziku. A mi cijelog dana nismo mogli u Jarden, jer su starci naše spavaonice preko dana pretvorili u hram. Tu su svečano slavili Novu godinu, prvu u ratu. Slavili su i tugovali za svojima..." I još: "... fašisti počeše s operacijama. Udri po nama palicama. Udri kolcima i bocama po našim glavama. Udarali su kao mahniti. Nasta jauk i plač... Sutradan smo gazili po krvi, izbijenim zubima i po iščupanoj kosi djevojaka... Pet smo dana bili pritvoreni u tim prostorijama, osigurani jakom stražom... Nismo smjeli ni na prozor izviriti...

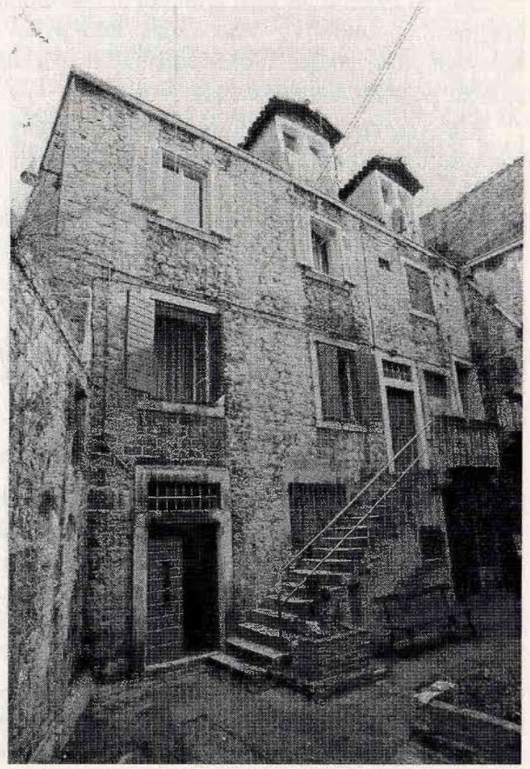

Zgrada Židovskog Kulturnog društva JARDEN (u Splitu(

Hannika Altarac r. Maestro

Odatle, iz Jardena poveli su nas pravo na ovaj parobrod. A sada? Eto, prođosmo Hvar. Skoro će i Vela Luka! Moramo, Cvejo, biti sretni što nas i na ovome putu prate s puškama o ramenu! A što će dalje biti?..."[36]

Tako je Moric s grupom sretnika ili nesretnika slične sudbine, kao židovski emigrant doputovao u Velu Luku. Bilo je to svega nekoliko dana poslije židovske Nove godine (Roš - hašana), a to znači negdje potkraj rujna ili na samom početku listopada 1941. godine.

Kako navodi u knjizi Morica i čitavu skupinu u Veloj Luci dočekao je zapovjednik otoka i karabinjerskih postaja, talijanski poručnik Roncoroni. Upozorio ih je na njihov prognanički status. Zabranjen im je svaki rad, ne smiju se udaljavati iz mjesta više od dva kilometra. Preporučio im je neka se međusobno ispomažu. Rekao im je da će od njihove Židovske općine dnevno primati šest lira pomoći, te još dodao da se kao konfinirci moraju odazvati svakom pozivu talijanskih vlasti.

Svoj dolazak u Velu Luku opisao je vrlo kratko i David-Lado (ili Dado) Maestro. On je u Split stigao poslije Morica Danona, tek u studenom iste 1941. godine. Za razliku od Morica, on se zadržavao kod svoje tetke koja je imala češljaonicu, odnosno frizerski salon u Splitu. I on spominje upad fašističkih crnokošuljaša u židovski klub "Jarden" u kojemu da su pretukli sve mlade. O odlasku u Velu Luku, uz nadnevak 12. 11. 1941., kratko piše: "Od Židovske sam zajednice dobio iskaznicu, no policija je razglasila kako svi Židovi koji su stigli u Split nakon 6. travnja moraju ostati u kućama tri dana. Dobio sam nalog od talijanske policije za deportaciju za Velu Luku... Nakon dva dana su nas ukrcali na brod. More je mirno i plovimo ka Veloj Luci i uživamo u pogledu. Na obali nas primaju Hana, očeva sestra, i njen muž Miko..."[37]

36 Moric Danon: *Mali čovjek u velikom ratu*, vlastita naklada, Zagreb, 1975., str. 94., 114., 116., 117. i 121.

37 D. Maestro: *O boravku Žid. izbjeglica ...*, uz datum 12. 11. 1941.

O dolasku izbjeglica u Dalmaciju pisao je i dr. Veseljko Huljić. Evo nekih dijelova: "Ubrzo poslije sloma vojske i raspada države Kraljevine Jugoslavije, s teritorija NDH zbog ustaških progona i straha od zatvaranja u koncentracijske logore po nacističko-fašističkim uzorima, Židovi - izbjeglice počeli su pristizati na ona dalmatinska područja koja su Talijani okupirali ili anektirali svojoj državi. Naime fašistička Italija ta prebjegavanja je tolerirala, pogotovo na osvojenom teritoriju nastojeći da u pregovorima sa cionističkim prvacima ostvari takve pozicije, iz kojih bi kasnije zadobila materijalni ili politički probitak.

Pošto su srednji i južnodalmatinski otoci bili pod kontrolom talijanskih garnizona (bez obzira da li su bili u sastavu NDH, na pr. Brač i Hvar, odn. poluotok Pelješac) ili za koje su Talijani objavili da su priključeni njihovoj državi (Vis, Korčula, Mljet), u većim naseljima, gdje su bili uspostavljeni talijanski garnizoni, pristizale su židovske izbjeglice, pojedinačno i grupno. Pošto bi se prijavili talijanskim komandama (›Commando presidio‹), židovske izbjeglice dobijale bi status konfiniranih osoba. Po tome statusu nisu smjeli napuštati boravišno mjesto, u kojem su se slobodno kretali, uz osobnu odgovornost i odgovornost grupnog predvodnika. Živjeli su u zajednicama, prema smještajnim mogućnostima ili raspoređeni kod pojedinih obitelji. Talijanske vlasti su im garantirale ›aprovizacijsko‹ odnosno snabdijevanje živežnim namirnicama po sistemu mjesečnih kartica - bonova. Tako je to i u Splitu trajalo sve do 4. rujna 1941. Tog dana bila je objavljena naredba talijanskih vlasti, prema kojoj su svi Židovi - izbjeglice bili dužni da grad napuste u roku od deset dana, to jest najdalje do 15. rujna. Oko 300 Židova otpremljeno je bilo u konfinaciju u albanski grad Valonu, a oko 200 u Korčulu, pa su ih Talijani rasporedili među već ranije pristigle židovske izbjeglice. Proces pristizanja i zbrinjavanja izbjeglica i na otocima u sastavu NDH tolerirale su talijanske komande sve do polovine 1942. godine. Od tada su te komande sve židovske izbjeglice preraspodijelile za konfinaciju u Italiju ili u pojedina mjesta na otocima, koji su se nalazili u ›anektiranoj zoni‹. S Brača, Hvara i Pelješca na Korčulu su pristigle nove izbjeglice. Kada ih je bilo najviše, u Korčuli je živjelo oko 400, a u Veloj Luci 300 židovskih izbjeglica."[38]

Prilagođavaje i međusobno povezivanje

Nakon dolaska u Velu Luku izbjeglice su se snalazile kako su mogle i najbolje znale. Samo postojanje ŽRŠ mnogima je značilo vrlo mnogo. U njoj im je često pruženo prvo utočište i najbliži oslonac. Pitomci su ih od srca prihvaćali, a budući da je njihovu školu izdržavala Židovska općina iz Splita, na solidarnost su bili i obvezni. Većina prispjelih izbjeglica smjestila se po privatnim

38 Veseljko Huljić: *Zbrinjavanje izbjeglica s otoka Korčule preko otoka Visa u južnu Italiju i Egipat 1943-1944. godine*, zbornik *Korčula u revolucionarnom radničkom pokretu, NOB-i i socijalističkoj revoluciji* 1919-1945., str. 728. i 729.

kućama, dok su u ŽRŠ, uz dotadašnje pitomce ostajali samo pojedinci, samci i to najčešće najsiromašniji. Spavali su po više njih u malim sobicama, dok su veće prostorije danju koristili kao društvene za svakovrsna okupljanja i različite sadržaje.

O tome David Mestro slikovito piše: "... Kada sam se te večeri pojavio u školi, akcija je bila u punom jeku: razgovori, igre, predavanja o Bethovenu, muzici. Prije 10 sati smo se razišli jer je nakon tog vremena bilo zabranjeno biti vani. Nakon nekoliko dana smo se ponovno sastali kako bismo raspravljali o sastavljanju internih novina. Mnogi su doprinijeli svojim člancima." U istoj knjižici Davida Maestra njegov stric Jakov Maestro dodaje: "Također je izlazila brošurica ›*Ošišani zubatac*‹ čiji je glavni urednik bio Bihler." U tim istim prostorijama izmjenjivali su novosti o rodbini i poznanicima koji su ostali u gradovima iz kojih su stigli. To su najčešće bile tužne vijesti kao na primjer ove iz prosinca 1941.: "Nakon zadnjeg sastanka dobili smo strašnu vijest iz Sarajeva: sve su žene i djeca deportirani u logore Loborgrad i." U ŽRŠ su se održavali i vjerski obredi, jer kako dalje nastavlja: "Sutradan navečer smo upalili hanukiju u tvornici. Moj stric Josef Maestro održao je kratak govor o prazniku Hanuki i njegovom značenju. Bila je posebna halva za Hanuku, malo vina i židovske pjesme."

Ipak, još do pred kraj 1941. godine svoj su boravak u ovom mjestu skoro svi osjećali privremenim i nesigurnim. Zapravo su svi, ili skoro svi, željeli, nadali se i očekivali da će ih premjestiti negdje u srednju ili sjevernu Italiju gdje se lakše živi. Zato su njihovi odbori u Veloj Luci i Korčuli preko ŽOS molili talijanske vlasti neka ih prebace na Poluotok (a Penisola), u Italiju. Izgledalo je da će im to poći za rukom. Iz grada Korčule se grupa bogatijih izbjeglica uspjela prebaciti na sjever Italije. U Veloj Luci su neki već bili pripremli torbe. David Maestro, međutim, 17. 12. 1941. o tome piše: "Iz Splita su došli predstavnici zajednice (ŽOS, op. Z.M.) Gartner i Markus Finci. Cijeli su dan sjedili u školi i pokušali uvjeriti mladež da prijeđu u Parmu, na sjeveru Italije, gdje postoji škola za mlađe Židove. Svi su se mladi sjetili događaja u prostorijama društva ›Jarden‹ u Splitu. Zato su željeli otputovati pojedinačno, a ne u većim skupinama. Sastavljene su liste putnika. Sedmero članova ušlo je u prvu skupinu (ali kao pojedinci). Svi su s napetošću očekivali brod. Brigadir karabinjera ih je izvijestio da je odlazak iznenadno odložen za tjedan ili dva."[39] Ali, to je bila varka. Odlazak je, naime, odgođen u nedogled. Tako se nada njihova i ostalih izbjeglica u Veloj Luci izjalovila. Ipak i dalje su, skoro do pred kapitulaciju Italije, mnogi uz pomoć sunarodnjaka u gradovima Italije, pravili molbe, stvarali veze i željeli se prebaciti što dalje na sjever talijanske države. Nekima je to uspjelo, dok su se tek pojedinci, preko Španjolske ili i Portugala, uspjeli izvući iz tadašnje nacističko-fašističke i okupirane Europe.

39 D. Maestro: *O boravku Žid. izbjeglica* ..., uz datum 12. 11. _41., pismo Jakova Maestro te uz datum 17. 12. 41.

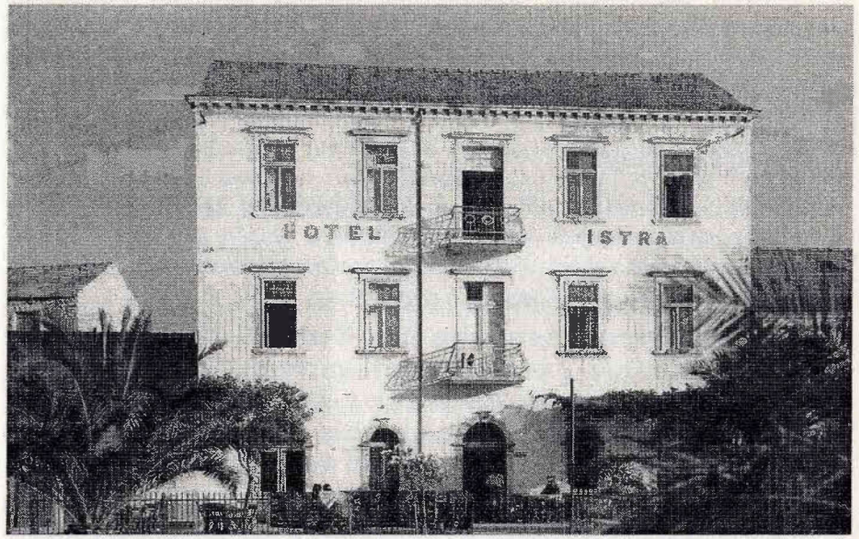

Hotel Istra '40.-tih

Teški trenuci za mladež ŽRŠ i siromašnije izbjeglice nastale su u zimskim i prvim proljetnim mjesecima 1942. godine.

Velolučani, su teško mogli shvatiti odakle izbjeglicama novac te kako se mogu izdržavati. Ponekad se pričalo da ih izdržava Svjetska židovska organizacija koja, preko Švicarske, talijanskim vlastima za svaki dan po osobi dodjeljuje dva dolara, a one onda izbjeglicama isplaćuju u talijanskim lirama (po znatno podcijenjenom tečaju). Ovo će se poslije pokazati ne baš točno, iako će izbjeglice bez sredstva i najsiromašniji dobivati mršavu mjesečnu pomoć već od početka.

Bilo je, međutim, izbjeglica s nekakvim zalihama (iako mnogo manje nego među Židovima izbjeglima u gradu Korčuli). Ovi su se, svakako, brže i lakše snalazili. Bogatiji su ušli u hotele "Istra" i "Šantić" (ako se, kako je zapisao jedan od izbjeglica, za njih uopće moglo reći da su hoteli). Ostalima, domaćini Velolučani su unajmljivali dio svojih prostorija. Samo se po sebi razumije da to najčešće nisu bile bolje od inače jednostavnih, skromnih i siromašnih stambenih standarda otočkog mjesta kao što je bila Vela Luka. Osjećajući da će u Veloj Luci ostati duže, mnoge su izbjeglice nastojale učiniti ugodnijim svoj smještaj. Pokazale su se dosjetljivima, vještima te, vrlo spretnima. Izrađivali su sami postelje, sjedalice, stolove i stalaže. Pri tome su se međusobno ispomagali i izmjenjivali i alatima i radom.[40] Neki su, za najam, zemljane ili kamene podove

40 Prema sjećanju gosp. Ivana Marinovića Vano p. Ante

betonirali, a gdjegdje i pojedine zidove ožbukali.[41] U svojoj nesreći bili su solidno smješteni te, s obzirom na odnos mjesnih talijanskih vlasti, jedno vrijeme relativno sigurni.

Organizacija nastave

U veljači 1942. godine, otprilike u isto vrijeme kad su, pod talijanskom upravom i s većim brojem talijanskih učitelja, u mjestu započele s radom muška i ženska pučka škola, Židovski odbor je, s dopuštenjem talijanskih vlasti, organizirao početak njihove, židovske pučke škole.

Poslije otprilike mjesec dana, nakon što je u mjestu 3. 03. 1942. započela s radom i građanska škola, u njezin drugi razred upisalo se i dvoje učenika Židova. Međutim, nakon više od mjesec dana, navodno u skladu s nekim novim zakonom o rasama, oboje je učenika isključeno iz škole. Zato je Odbor, također uz dopuštenje vlasti, organizirao nastavu i za svoju djecu srednjoškolskog uzrasta.

Razrede osnovne škole vodile su učiteljice Terka Njemirovsky i Irena Engel. Predmetnu nastavu za srednjoškolsko obrazovanje predavali su također njihovi akademski obrazovani članovi. Nakon ljetnog prekida škola je nastavljena u 1942./43. godini. Prema sačuvanom spisu iz studenog 1942., Odbor Saveza talijanskih židovskih općina iz Genove pohvalio ih je i iskazao divljenje Odboru u Veloj Luci za sve što su uradili na školskom planu te obećao brzu pomoć.[42]

Ratna škola u Veloj Luci ostala je u sjećanju mnogih izbjeglica. Tako D. Maestro napominje: "Odbor za izbjeglice je organizirao školu za djecu. Za skoro svaki predmet se našao učitelj. Djeca sa zadovoljstvom uče nakon toliko dugog razdoblja."[43] A Rut Milhofer u svom inače vrlo iskrenom, simpatičnom i ljupkom sjećanju među inim piše i ovo: "Moj je otac bio predstavnik Židovskog odbora, tako da su se kod njega često skupljali ljudi zabrinutih lica. Tako me je jednog dana majka upozorila da ću krenuti u školu. Otac je napravio popis školske djece, a ja sam polazila u prvi razred kod učiteljice Terke Njemirovsky. Dali su nam olovke, papir, tintu i spužvu. Razred je bio podijeljen na dvije grupe: na starije, koji su dok smo mi mladi crtali, učili matematiku i zemljopis ili slično, ali i obrnuto. Rabi, koji je imao plave oči i svijetlu kosu, učio nas je priče iz Tore..." Zatim, dalje: "... u potkrovlju škole je moj otac predavao kemiju. Majka je podučavala talijanski. Do prije nekoliko godina sam znala sve učenike iz razreda po imenu. Danas je sve to mutno u mom sjećanju."[44]

41 Prema sjećanju gosp. Jure Dragojevića p. Ante

42 DAS-Ž.O.-K-4/VIII: Dopis Delasema Genova od 11. 11. 1942., preko V. Morpurga, dr. J. Milhoferu Vela Luka

43 D. Maestro: *O boravku Žid. izbjeglica* ..., uz datum 4. 2. 1942.

44 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama* ..., Pismo - sjećanje Ruth Bratna Milhofer

Treba napomenuti da je škola za djecu izbjeglica bila privatnog karaktera. Nije imala prava javnosti niti je mogla izdavati svjedodžbe zakonske vrijednosti. Zato su, na molbu Izbjegličkog odbora, u lipnju 1943. godine pred službenom komisijom sastavljenom pretežno od talijanskih učitelja održani posebni ispiti za sve učenike izbjegličke pučke škole. S uspjehom je ispit za drugi razred položila i tadašnja djevojčica Ruth Milhofer. Kako navodi u dijelu svog rada s podnaslovom Kršćani i kršćanstvo, još su joj u svijesti slika i riječi poniženja i prezira talijanskog učitelja koji ih je ispitivao. Ali, misleći na talijanske učitelje, i sama navodi: "S nama su se odnosili korektno, iako s prezirom", a to na svoj način potkrepljuje riječima: "... Na svjedodžbama koje smo dobili kraj mog imena je pisalo ›židovske rase‹"[45]

Bit će da su tako održani ispiti i za niže razrede srednje, odnosno građanske škole, ali podataka o tome nema. Sačuvan je, međutim, dokument iz kojeg se vidi da je Emigrantski odbor iz Vele Luke ("Comitato per l' assistenza agli emigranti ebrei di Vallegrande") od Židovske općine u Splitu tražio uvjerenje o prijelazu na židovsku vjeroispovijest za Petra Kleina iz Vele Luke. Taj je kao privatist polagao ispit za 7. razred (vjerojatno gimnazije u Splitu), pa: "... budući da se traži od njega da pridonese takvo uvjerenje, da bi mu se priznao ispit i izdala svjedodžba, molimo Vas, da to uvjerenje odmah ispostavite."[46] Vjerojatno je bilo još dječaka i djevojaka približno istog uzrasta koji su slično polagali ispite.

Poslovi i snalaženje

Iako im je bio zabranjen posao i zarađivanje među domaćim stanovništvom, židovski emigranti postupno su se prihvaćali određenih poslova. Do sredine 1942. godine, u Veloj Luci tada malobrojni predstavnici talijanskih vlasti (karabinjeri, financi i općinski civilni komesar, uz desetak talijanskih učitelja, većinom fašista) tolerirali su neke njihove inicijative i poslove.

Volju za radom i težnju da nikome ne bude teret te izuzetnu sposobnost snalaženja pokazao je tada mladi samac bez novaca i ikakvih izvora prihoda već spominjani Moric Danon. Što sve nije radio, čega se sve nije prihvaćao?! Nosač, obalni radnik, posrednik u iznajmljivanju stanova novopridošlim židovskim izbjeglicama, bojadisar, kupališni čuvar, konobar, poslužitelj i još štošta (A sve je to opisao u već rečenoj knjizi *Mali čovjek u velikom ratu*). Primjerice, bogatijem bračnom paru pomogao je sve što su od njega tražili. Po sjećanju danas pokojne gospođe Mare Vedriš rod. Marinović bio im je potrčko, prao, čistio i vodio psa kad je trebalo. Zbog toga su Morica zvali "Slugo", ali se on nije ljutio. Tako se naizgled ponižavao, a u stvari na taj način ostajao ponosan i neovisan. Kako se može

45 D. Maestro: Isto

46 DAS-ŽO-K-6/III: br. U 1865, Pismo Emigrantskog odbora iz Vele Luke od 11. 06. _43. ŽOS-u (Uvjerenje o prelazu)

naslutiti iz sačuvane arhivske građe, dok je bio u Veloj Luci, niti je tražio niti primao pomoć od Odbora za potporu izjeglicama.

Po sjećanjima nekolicine Velolučana, i mnogi drugi su se snalazili. Tako su Marsel Kalef i supruga mu Tilda nekoliko mjeseci vodili prodavaonicu koja je pripadala Velolučaninu vlasniku kuće u kojoj su stanovali (pok. Juri Marinoviću Petrovom-Švabo). Kad joj se pružila prilika, mlada je slikarica Eva Fišer izradila nekoliko portreta olovkom, odnosno tušem (nekoliko osoba iz obitelji Oreb Franka Krkatice, bračni par Zvonimir Žuvela Vilić i žena mu te još neki), i na taj način osiguravala sredstva za hranu i stan.

Dragutin Fried je pred kraj ljeta i u jesen 1942. godine organizirao i vodio tečaj knjigovodstva što su ga par mjeseci pohađala nekolicina mladih Velolučana (Čedo Šeparović, Ivo Bešker, Zvonko Maričić, Ivan Perčić Ivanov Keko, Ivan Perčić Ričanin, Tonko Šćepanović, Sofija Dragojević, Blaženka Padovan i još neki). Neki su podučavali mlađe Velolučane (primjerice Viktor

U uvali Gradina 24. 06. 1942. (na sv. Ivana)
Prvi red (sjede): Moric Danon (u naočalima s harmonikom), Toni Borovina Papre, Marko Dragojević Budiša, Cetinić Mlado Antunov, Tulić Ante
Drugi red: Nikola Dragojević Veskalo, Ivan Dragojević Budiša, Andrija Sirovica, Vjenceslav Vlašić Baja, Ante Žuvela Vilić, Petar Dragojević Maško
Treći red: Nepoznati, Ante Barčot Butle, Franko Šeparović Imbre, Vjeko Padovan Basilio, Frano-Franić Barčot Tomin, Jakov Cetinić Paronive

U drugom redu stoje: Ema Marinović, Tilda i Marsel Kalef te Vica Stipković r. Marinović
Sjede: Marica P. Marinović, Jordan Stipković i Emil (u naručju Jordanovom)

Šlezinger i njegov zet Duško Čurčija podučavali su svršenog učenika građanske škole Gojka Šeparovića Musu). Šivanje i popravljanje odijela obavljalo je nekoliko njih, primjerice David Romano. Jedan je pokušao napraviti tkalački stan, nekolicina ih je jedno vrijeme pomagala u zanatskim radionicama, na primjer kod stolara (Jakov-Žak Alkalaj i Moric Alkalaj) ili kod kovača (Abram Romano) te neki kod velolučkih postolara (primjerice kod Ivana Dragojevića Strce pok. Lovra). Prigodom prerade maslina neki su mlađi samci iz bivše ŽRŠ jedno vrijeme radili na velolučkim hidraulikama. Osim pitomaca ŽRŠ i drugi su katkad išli u ribolov, a isto tako pomagali težacima u berbi grožđa ili branju i preradi maslina.[47] Mnogi su prodavali i preprodavali različite artikle, posebno prvih nekoliko mjeseci dok se još moglo relativno jeftino nabaviti sa otoka Lastova (koji je, za razliku od Korčule, između dva rata pripadao Italiji).

47 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama ...*, Pismo Silvija Maestra

U drugom redu
Aronko, Jakov i Klara Levi te Milan Valder
U prednjem redu
skupina židovskih izbjeglica

Odbor za pomoć i skrb

Nemjerljivu pomoć i podršku, materijalnu i moralnu, za sve vrijeme njihova boravka u Veloj Luci primale su židovske izbjeglice od Židovske bogoštovne općine u Splitu. Prvih mjeseci okupacije posebnu su pažnju iz Splita posvećivali Židovskoj ribarskoj školi, u kojoj su pitomci i škola nakon propasti bivše države Jugoslavije ostali potpuno bez ikakovih sredstava za izdržavanje.

Odbor Židovske vjerske općine u Splitu, kojemu je predsjednik bio inženjer Viktor Morpurgo, svoje je najveće snage i resurse usmjerio na organizaciju pomoći svim svojim sunarodnjacima i subraći koji su se našli u teškoj nevolji. Tako su već potkraj 1941. godine predstavnici ŽOS u Veloj Luci, kao i u Korčuli, među izbjeglicama imenovali lokalni odbor. Taj je odbor prema njihovim uputstvima na učinkovit i pravedan način trebao organizirati miran, skladan, solidaran i uspješan život čitave emigrantske zajednice u mjestu. Prema sačuvanim bilješkama, od njegova osnutka pa sve do kapitulacije Italije i prebacivanja većine izbjeglica u južnu Italiju, Odbor su u Veloj Luci sačinjavali: dr. Jakov Levi - pročelnik, dr. Josip Milhofer - tajnik, Josip Maestro - referent za financije i blagajnu, Aron Levi - referent za ekonomiju i namirnice te Milan Valder - referent za održavanje veze s vlastima.[48]

48 DAS-ŽO-K-6/III: Bilješke (olovkom) V. Morpurga i dr. za sastanaka u Veloj Luci (svibanj 1943.)

Nepoznata

Inženjer Viktor Morpurgo i čitav Odbor ŽOS-a uspostavili su veze sa židovskim organizacijama u Italiji, posebno sa Židovskom organizacijom u gradu Genovi (u kojemu je postojala možda najbrojnija i najjača židovska zajednica spremna za pomaganje izbjeglicama). U Genovi je postojala Udruga talijanskih židovskih općina pod nazivom: UNIONE DELLE COMUNITA ISRAELITICHE ITALIANE. Uz nju je djelovao poseban odbor za pripomoć židovskim emigrantima iz drugih zemalja. Bio je to DELASEM, što je kratica od "Delagazione Assistenza Emigranti", kojemu su na čelu stajali predsjednik odvjetnik (Av.) Lelio Vittorio Valobra i tajnik E. Luzzato. S vremenom je DELASEM u Genovi postao središnji odbor za pripomoć. Odbor u Splitu postao je njegova podružnica i glavni organ za pripomoć izbjeglicama u splitskoj provinciji (tal. Provincia di Spalato), odnosno za one u Splitu, Veloj Luci i Korčuli. Splitski se glavni odbor, međutim, brinuo i o onima u okupiranim dijelovima bivše države, odnosno na dijelu NDH koji je okupirala talijanska vojska (Mostar, Dubrovnik i drugi). U Korčuli i Veloj Luci bili su pododbori. Radi boljeg uvida u stvarne probleme, te radi usklađivanja odluka i rješenja, godine 1943. iz Vele Luke je za člana glavnog odbora u Splitu bio imenovan dr. Josip (Jože) Milhofer.

Kroz dokumentaciju ŽOS-a može se pratiti pristizanje novčane pripomoći prvih mjeseci 1942. godine.[49] Iz nje se vidi da je i sam DELASEM teško dolazio do novaca. Zbog toga su za sve izbjeglice u Veloj Luci, naročito one u bivšoj ribarskoj školi, bili vrlo teški prvi mjeseci 1942. godine. Siječanj i veljaču otežala je još i oštra studen kakvu i stariji Velolučani nisu pamtili. Tih je mjeseci zbog nedostataka novca ŽRŠ kao organizacija prestala postojati. Za preostale pitomce, mnoge samce te najsiromašne izbjeglice organizirana je zajednička kuhinja, a u bivšoj školi je većina tih bijednika i stanovala. Nije im se

49 Napomena: Osim nekoliko dokumenata o financijskim uplatama koji se odnose na prve mjesece 1942., do 12. 06. 1942. nema drugih dokumenata o vezi ŽOS-a s Delasemom Genova ni s emigrantskim odborima na Korčuli

Skupina židovskih djevojaka i mladić a ispred ŽRŠ

moglo zavidjeti. David Altarac o njima piše: "Škola za obuku kao grupa više ne postoji. Pokušaj općine Split (ŽOS, op. Z.M.) da ponovno organizira zajednički život, propao je. Samo dalje nastavljaju ribariti zajedno. Židovska zajednica u Splitu nije u mogućnosti više slati novac. Mnogi iz bivše škole prodali su svu svoju imovinu, jer su bili jako gladni. Česi Altarac pere maju i rublje, mota se u deku i čeka da se rublje osuši. Nema više društvenih razgovora..."[50] A Moric Danon, na svoj duhovit način objašnjava: "...Živim. Ne mogu se potužiti. Svakako, živim mnogo bolje nego oni mladići i djevojke u bivšoj ribarskoj školi. Bogami, crkavaju od gladi. Neki se nekako snalaze, a neki se pretvoriše u kosture. Postadoše baš kao ona strašila što im u polju na kolcima visi staro odijelo. Samo što od njih ne bježe ptice."[51]

Ovisnost izbjeglica u Veloj Luci, Korčuli i Splitu od ŽOS-a i DELASEM-a postala je egzistencijalno važna. Ovi su ih, naime, zastupali te se zauzimali za njihovu zaštitu i pomoć kod viših talijanskih civilnih i vojnih vlasti. Od ŽOS-a su dobivali upute i različite vijesti (pa i glasine) o mogućoj njihovoj daljnjoj sudbini, tako o rodbini i sunarodnjacima koji su ostali u raznim područjima bivše države. Zato sačuvani dokumenti ŽOS-a, više od svih drugih izvora zajedno,

50 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama* ..., uz datum 24.05.1942.

51 M. Danon: *Mali čovjek* ..., str. 128.

svjedoče i o životu židovskih izbjeglica u Veloj Luci. Iz njih se mogu pratiti bojazni, i strepnje, i zdvajanja, ali i nadanja te kojekakva očekivanja.

U travnju 1942. godine prilike s novcima postaju kritične. DELASEM uz najbolju volju sve manje može udovoljavati i najskromnijim potrebama, ali ipak pomaže. Primjerice: 3. svibnja preko "Banca d' America e d' Italia" za ukupno 423 potporaša brzojavno su u Split uputili iznos od 18.000 lira;[52] Najviše zbog nedostatka financijskih sredstava, ali i zbog različitih neugodnih glasina, zadnjih dana travnja te tijekom svibnja iste godine, nastala je vrlo učestala komunikacija pismima i brzojavima između ŽOS i DELASEM-a. Urgentna pisma s obrazloženjima za pomoć i podršku ŽOS je uputio 22., 24. i 30. travnja. Kopije i sadržaj tih pisama i nekih telegrama nisu sačuvani. Međutim iz DELASEM-ova dosta opširnog odgovora od 7. svibnja te iste, 1942. godine, što su ga uputili osobno inženjeru Viktoru Morpurgu, dade se zaključiti o čemu su iz ŽOS-a pisali.

Nakon uvodnih, reklo bi se zaista iskrenih, iskazivanja suosjećanja za nevolje njihovih suvjernika i divljenja prema požrtvovnom zalaganju V. Morpurga i čitavog splitskog odbora, DELASEM iz Genove (zapravo njegov predsjednik odvjetnik Lelio Vittorio Valobra) ispričavaju se i mole za razumijevanje što nemaju sredstava, ali će učiniti sve da ih pribave. Zato upućuju na savjest imućnijih izbjeglica, koji su imali sreću spasiti nešto od svoga, neka barem trenutačno pomognu svojim još nesretnijim drugovima. Dalje izvještavaju kako su u odgovarajućem uredu Ministarstva unutarnjih poslova (u Rimu, op. Z.M.) poduprli njihovu molbu za raseljenje iz Splitske provincije (u sjeverne dijelove talijanskog poluotoka, op. Z.M.). Napominju, međutim, da bi mnogo značilo ako bi prefekt Splitske provincije uputio preporuku već rečenom slavnom Ministarstvu. Pri kraju se ponovno opravdavaju zbog vlastite nemoći, te osjećaju da je zadaća koje su se prihvatili za njih zaista sve teža.[53]

Vjerojatno je, prije no što su dobili spomenuto DELASEM-ovo pismo, da su izbjeglice doživjele nove neugodnosti i čuli još uzbunjujuće vijesti. Najvjerojatnije im je tada prvi put uskraćena "aprovizacija", zagarantirano ratno racionirano snabdijevanje hranom i drugim potrepštinama. Otprilike u i isto vrijeme iz osnovnih i srednjih škola u Splitu te iz građanskih škola u Veloj Luci i Korčuli isključena su židovska djeca. Kako je već rečeno, u II. razred Građanske škole u Veloj Luci, koja je pod Talijanima započela tek 3. ožujka 1942., upisalo se i dvoje učenika Židova. Bili su to Freundlich Vladimir Oskarov i Steiner Julia - Lea Ladislava. Školu su pohađali dva mjeseca. Potkraj travnja isključena su iz škole zato što su Židovi. Za V. Freundlicha piše "allontanato dalla scuola perche ebreo", a za L. Steiner "allontanata dalla scuola perche ebrea", pri tome ništa nije pomoglo što je, kako piše u Dnevniku, Lea Steiner

52 DAS-ŽO-K-4/II: br. U.1075/42., Delasem Genova 3. svibnja 1942. V. Morpurgu Split

53 DAS-ŽO-K-4/II: br. U.1112/42., Delasem Genova 7. svibnja 1942. V. Morpurgu Split

bila rimokatoličke vjere.[54] U Splitu su učitelji i profesori Židovi također udaljeni iz javnih škola.[55] Među izbjeglicama šire se glasine da će sve Židove iz bivše Jugoslavije vratiti na onaj dio teritorija NDH koji je kao okupirano područje držala talijanska vojska. Očajno raspoloženje, strah i panika što su tih dana zahvatili izbjeglice u Splitu, Veloj Luci i Korčuli, vrlo plastično odražava brzojav koji je 10. svibnja 1942. Valobri u Genovu uputio iz Splita inženjer Morpurgo (odnosno ŽOS - DELASEM-u). Brzojav adresiranom nije dostavljen. Zaustavila ga je i vratila službena talijanska cenzura.[56]

Ipak, 7. svibnja iz Genove su brzojavno (također preko: Banca d' America e d' Italia) za 440 potporaša uputili u Split pomoć od 18.000 lira. Samo dan kasnije, 8. svibnja, inženjer Morpurgo dobio je telegram kojim iz DELASEM-a javljaju da su poduzeli sve moguće kako bi vlasti opozvale naređenje o izgnanstvu izbjeglica.[57]

Predsjednik Morpurgo je odgovorio 13. svibnja i to, u slobodnom prijevodu, kako slijedi: "Zahvaljujemo vam što se zauzimate u korist naše jadne braće izb-

Tekst brzojava što ga je Vid Morpurgu 10. 05. 1942. uputio DELASEM Genova

Br. I. 1067/42 U

Urgente

Valobra

Genova
Vittoria 14

Confermo mio telegramma urgente sei problema profughi acutissimo necessario ottenere sospensione esecuzione espulsioni assistiamo scene indescrivibile desolazione preghi immediato intervento tenendo atti follia collettiva disperazione famiglie colpite provvedimento privo rimanenti membri patimenti sofferti pericoli trascorsi **telegrafate**

Morpurgo

10.5.1942-Ing.Vittorio Morpurgo-Spalato, Vicolo Aosta 39

Questo telegramma non è stato inoltrato, perchè trattenuto dalla censura.-

54 Osnovna škola Vela Luka: Razredni imenik II. razreda Građanske škole Vela Luka iz 1941./42. školske godine

55 D. Kečkemet: *Židovi* ..., str. 177.

56 DAS-ŽO-K-4/II: br. I.1067/42., Tg. 10. V. 1942. Morpurgo: Valobra Genova Vittoria 14

57 DAS-ŽO-K-4/II: br. U.1112/42., Delasem Genova 7. V. 1942. V. Morpurgu Split

jeglica. Ja sam također intervenirao kod ovdašnjih kompetentnih vlasti gdje su mi pružene dobre nade i uvjeravanja da će poduzeti korake kod centralnih vlasti kako bi se izišlo ususret našim željama. Možda ću izmoliti LASCIAPASSARE - propusnicu, da bih osobno molio (u Rimu, op. Z.M.)..." Još izvještava da su se svojevremeno manje skupine izbjeglica vratile u Mostar i Dubrovnik, te dodaje da je u tijeku nova mjera talijanskih vlasti koja može imati katastrofalne posljedice, a ta je da su uskratile izbjeglicama životne namirnice pa čak i kruh.[58]

Iz Morpurgova pisma DELASEM-u od 15. svibnja vidi se da su iz DELASEM-a zaista intervenirali kod ministarstva u Rimu. Morpurgo je, kako u pismu navodi, o istom pitanju osobno molio i bio primljen "kod Njegove Ekscelencije Gospodina Prefekta" u Splitu. Prefekt ga je, kako piše, s uvažavanjem saslušao te pokazao veliko razumijevanje za težinu situacije u kojoj se nalaze jadni ljudi. Uvjerio ga je da će izvijestiti Ministarstvo te preporučiti molbe ŽOS-a. Na kraju Morpurgo moli DELASEM, ako mogu, neka još nađu kakvu preporuku: "... jer svaki dan koji prolazi donositelj je novih nevolja i boli".[59]

Uza sve gore spomenuto DELASEM je i dalje u financijskoj stisci, pa 17. svibnja, umjesto novca, upućuje ŽOS-u telegram ovog sadržaja: "MALGRADO TUTTI NOSTRI SFORZI RIMASTI COMPLETAMENTE PRIVI FONDI ALT CERCATE SUPERARE CORRENTE SETTIMANA CON MEZZI LOCALI" (odnosno: "Uza sva naša nastojanja fondovi su ostali potpuno prazni stop tekući tjedan uznastojte pokriti vlastitim sredstvima"). Ovo su iz DELASEM-a, uz pojašnjenje, potvrdili i pismom što su ga uputili istoga dana.[60]

Pismo talijanskom guverneru Dalmacije

Postupci tijekom ožujka, travnja i svibnja 1942. godine, ukazivali su izbjeglicama i ŽOS-u da se prema njima spremaju još oštrije mjere. Posljedice novih rasnih propisa što su ih donijele talijanske fašističke vlasti početkom 1942. godine uvjetovale su udaljavanje židovskih učenika iz javnih škola, te profesora i ostalih državnih službenika iz javnih ustanova; DELASEM je za pomoć imao sve manje novaca. Izbjeglicama u Splitu, Veloj Luci i Korčuli ukinuto je do tada redovito snabdijevanje hranom; širile su se vijesti da će ih iz Italiji pripojenih krajeva prebaciti u okupirane dijelove NDH.

Sve je to izazvalo paniku, pa su ŽOS i predstavnici izbjeglica sastavili vrlo opširan izvještaj - Promemoriju, o svemu što su nakon travnja 1941. godine na teritoriju bivše Kraljevine Jugoslavije doživjeli i još trpe oni i njihovi sunarodnjaci. Po svemu sudeći, po jedan primjerak poslali su na razne adrese, prim-

58 DAS-ŽO-K-4/II: br. I.1102/42., Morpurgo 13. V. 1942. Delasemu Genova

59 DAS-ŽO-K-4/II: br. I.1112/42., Morpurgo 15. V. 1942. Delasemu Genova

60 DAS-ŽO-K-4/II: br. U.1157/42. Delasem Genova 17. V. 1942. V. Morpurgu Split

jerice Ministarstvu unutarnjih poslova u Rim, prefektu Splitske provincije u Splitu, pa i guverneru Dalmacije u Zadar.

Među dokumentima ŽOS sačuvan je tekst Promemorije i opširno popratno pismo guverneru Dalmacije. U popratnom pismu sažeto je izneseno što i u Promemoriji. Budući da je sadržaj pisma neophodan za razumijevanje tadašnjeg položaja i stanja ne samo izbjeglica, već i domaćih članova Židovske općine u Splitu, iznosim veći dio pisma.

Pismo je uputila Židovska općina iz Splita (odnosno: "Comunita israelitica di Spalato"). Pisano je 25. svibnja 1942. godine i naslovljeno osobno tadašnjem upravitelju - guverneru Dalmacije J. Bastianini-u u Zadar (odnosno: "A Sua Eccelenca Il sig. Governatore della Dalmazia Giuseppe Bastianini Zara").

U prvom odjeljku uvjeravaju da se dolje potpisana njihova mala vjerska zajednica u Splitu, tijekom proteklih stoljeća: od rimskih vremena, preko bizantijske epohe, venecijanske vladavine, pa francuske, austrijske i jugoslavenske, do konačnog dolaska Italije na ove obale, uvijek isticala krepošću mnogih svojih članova. U zadivljujućoj slozi sa sugrađanima druge vjeroispovijesti stalno su surađivali na napretku i za dobrobit ovoga kraja. To više nego dostatno

S desna na lijevo: Tihomir Vlašić i Jerko Stipković u društvu s dvoje židovskih emigranata u Veloj Luci

Dvoje židovskih emigranata u Kuparima

pokazuju i potvrđuju brojni dokumenti što se čuvaju u javnim i privatnim arhivama. Njihova zajednica, stjecajem okolnosti te vojnih i političkih događanja u zadnje vrijeme, prihvatila je kao obavezu pomoći brojnim izbjeglicama svojim istovjernicima iz bivše Jugoslavije i drugih krajeva Europe. Ti su jadnici pred uništavajućim bijesom, krutim udesom i stradanjima, u potrazi za kutićem mira, prebjegli ovdje, da bi, pod civiliziranim režimom Kraljevine Italije, našli mir i otpočinuli čekajući dok prestane oluja.

U toj svojoj ulozi potpisana (ŽOS, op. Z.M.) nastojala je olakšati žalosnu sudbinu prebjeglih jadnika kako je bolje mogla i znala. U istu svrhu ovih je dana skupa s njima sastavila Promemoriju, koju potpisana osjeća obvezu prinijeti Njegovoj Ekscelenciji na znanje.

Zatim ističu da slučajevi opisani u Promemoriji, kolikogod bili okrutni, ne iscrpljuju strašnu stvarnost koja prelazi najmračnije vizije paklenskog uma. Ta je stvarnost dijelom nepoznata izbjeglim žrtvama. Mnogi i ne slute kakva je grozna sudbina zadesila leševe njihovih dragih pokojnika (koji da su strahovito sakaćeni bilo zbog sadističkog iživljavanja mučitelja ili zbog pohlepe za kakvim prstenom i privjescima ili skupocjenim zubnim protezama). Još dodaju da je potpisanima to znano iz više, pa čak i ne iz prijateljskih izvora.

Napominju dalje da će, u svjetlosti iznesenih činjenica, Njegova Ekscelencija moći shvatiti njihovo osjećanje kao i nesretnih emigranata kojima se najavljuje da će vlasti donijeti novu odluku o njihovu izbjegličkom statusu. Dotle su (na anektiranom području, op Z.M.) na plemenit način bili podržavani, a sada se najavljuje da će ih vratiti i protjerati onima od kojih su već mnogo ružnoga podnijeli.

Dalje iznose svakovrsne slike očaja među izbjeglicama koji trpe zbog osjećanja nesigurnosti i straha pri pomisli što im se može dogoditi ako ih vrate odakle su pobjegli.

Potpisani predsjednik inženjer Viktor Morpurgo, dolazi možda do najznačajnijeg, javlja guverneru Bastianini-u da se nesretnim izbjeglicama, dok sa strepnjom očekuju nove mjere, uskraćuje hrana, ne daje im se kruh ni ostale namirnice, a, po naređenju viših vlasti, gradska pučka kuhinja onima u Splitu odbija pružiti dnevne obroke. Pri tome potpisani napominje da su pri osnivanju ove dobrotvorne ustanove u svoje vrijeme vrlo mnogo sudjelovali i još pridonose njezinom izdržavanju i građani Židovi, koji, također, kao i svi, prinose i općinskim fondovima, iz kojih se izdržava pučka kuhinja. Zato bi pučka kuhinja trebala biti pristupačna svim građanima bez obzira na vjeroispovijest.

Poslije ovih napomena, uvjeren u snagu svojih argumenata, potpisani, s iskrenom vjerom i u zanosu, apelira na Bastianini-a: "Mi pomažemo, mi kucamo na sva vrata naših istovjernika, ali, Ekscelencijo, naše snage su nedostatne, naša subraća u Italiji najavljuju nam da su i oni iscrpili vlastite fondove. Svejedno, kruh se ne može naći izvan ›aprovizacije‹, čak ni ako ćete ga platiti suhim zlatom. Što moramo činiti? Kako ga možemo providiti? Naša molitva, Vaša svakodnevna molitva prose od Boga kruh svagdašnji. Jesu li se možda zatvorila Nebeska vrata? Ne tako, ne tako, Ekscelencijo, mi smo zastupnici slatke Italije, Italije mučenika, svetaca, pjesnika..." I tako u istom uzvišenom stilu nabraja, da bi zatim odao zahvalnost slobodoljubivoj i plemenitoj talijanskoj vojsci zato što je prihvatila mnogu njihovu istovjerničku subraću, koja su prebjegla pred prijetećim orgijastičkim terorom od strane primitivnih plemena.

Dalje, uvjeravaju guvernera Bastianini-a da par stotina izbjeglica svojom redovnom zagarantiranom opskrbom neće znatnije utjecati na opskrbu jednoga grada od 60.000 ljudi kao što je to Split. A, ako bi se to i dogodilo, oni misle da bi bilo korisno i dobro ako bi Njegova Ekscelencija savjetovala višima da se tih par stotina iz Splitske provincije (Splita, Vele Luke i Korčule, op. Z.M.) transportiraju na talijanski Poluotok ("verso la Penisola") gdje raspršeni po mnogim seoskim i brdskim mjestima ne bi predstavljali ni prehrambeni ni socijalni problem. Ovo posebno ističu jer se boje, naime da bi se mogao ponoviti slučaj koji se dogodio u Prištini i Prizrenu, koji su također pod okupacijom talijanske vojske. Židovi koji su tamo bili izbjegli, protjerani su natrag na područja bivše Jugoslavije. Tamošnje nove vlasti su ih zatvorile u koncentracijske logore. Tu su doživjeli žalosnu sudbinu, što je detaljnije rasvijetljeno u priloženoj Promemoriji. Zbilo se još i gore, strijeljani su oni koji su vraćeni u Srbiju, kako je to objavljeno u Beogradu.

Pogibelj, tako dalje pišu, nije ni izmišljena ni fantastična. Potvrđuju to događaji koji su se prije par dana vidjeli u Mostaru (u kojemu je također stacionirana tal. vojska, op. Z.M.). Uvjereni su da je sve poznato Njegovoj Ekscelenciji. Tu je skupina od oko 1500 ustaša, vojnički organizirana i naoružana te predvođena vođama poznatima po žalosnim događajima u Sarajevu, navalila u grad, zaposjela izvidničke postaje, telefonsku centralu i strateške točke te izvršila uhićenja. Samo zahvaljujući hrabrosti pučanstva, bili su odbijeni i prisiljeni osloboditi uhićenike.

Što se tiče izvještaja o masovnom strijeljanju izbjeglica vraćenih u Srbiju, napominju da su Njegovoj Ekscelenciji Splitskom prefektu naveli kako na njegovom području i Židova izbjeglica iz Srbije. Ako bi bili protjerani natrag preko granice, hrvatske bi ih vlasti u određeno vrijeme prebacili u Srbiju gdje bi bili izloženi sličnoj krutoj sudbi.

Pri kraju ističu: "Ne držimo mogućim da će sinovi Italije ostati ravnodušni na ovdje podastrte razloge. Zato si dopuštamo moliti Vašu Ekscelenciju:

I. neka založi Svoj upliv da bi se čim prije započelo s prebacivanjem izbjeglica iz Splita, Korčule i Vele Luke u razna manja mjesta na Poluotoku (odnosno u Italiju, op. Z.M.);

II. neka, u očekivanju tražene odluke (o premještaju izbjeglica, op. Z.M.), naredi da se potpuno obustave protjerivanja izbjeglica u krajeve pod vlašću nasljednica bivše Kraljevine Jugoslavije;

III. neka odredi da se izbjeglicama, doklegod budu boravili u Splitskoj provinciji, ne ukidaju živežne namirnice, jer bi u protivnom oni, njihove žene i djeca bili kažnjeni na skončavanje od gladi."

Iza navedenih prijedloga i molbi slijede još dva oveća odjeljka kojima autori pisma nastoje udobrovoljiti guvernera Bastianini-a, djelovati na njegovu kršćansku vjeru i ljudsku savjest.[61]

Toliko o Promemoriji i pismu guverneru Bastianini-u.

Neželjeni odgovor

Samo 17 dana nakon što je ŽOS uputila Promemoriju i pismo Guverneru Bastianini-u, Židovska općina u Splitu dobila je zaista vrlo uvjerljiv, iako nimalo željeni odgovor. Naime, prema D. Kečkemetu: "Dana 12. lipnja 1942. godine grupa crnokošuljaša mjesnog ›Bataljona M‹... provalila je navečer u židovski hram, u vrijeme dok su Izraelićani bili okupljeni na molitvi, i počeli batinati palicama mlade i stare. Neki su uspjeli pobjeći kroz prolaz u nekadašnji get,

61 DAS-ŽO-K-4/II: br. I.31/42-II. Žid. općina Split 25. V. 1942. Guverneru Dalmacije Zadar

ali je 50 Židova bilo ranjeno. Zatim su bjesomučno navalili na sam hram, rušeći i uništavajući sve redom. Otvorili su ehal i izbacili iz njega stare sefarime iz sedamnaestog i osamnaestog stoljeća, opljačkali srebrne obredne predmete i ukrase, pobacali dragocjene primjerke vezenog tekstila, knjige, rukopise. Zatim su porazbijali klupe, vrata, prozore. Iz hrama su pošli u ured Općine (židovske, op. Z.M.), odakle su također izbacili sve knjige, arhiv starih dokumenata, među kojima dokument o osnivanju groblja i vlastoručno pismo maršala Marmonta kojim je naložio da se skinu vrata geta.

Sve su to zatim pobacali kroz prozore na ulicu, ponijeli nasred trga u podrugljivoj procesiji i zapalili golemu lomaču...

Zatim su se okomili na obližnju Morpurgovu knjižaru... Polupali su izloge, provalili željeznu blagajnu i knjigama podjarili još više lomaču.

Nakon toga je grupa fašista, predvođena G... S..., koji se ogrnuo rabinskim plaštom i oponašao židovske obrede, plesala i mahnitala oko lomače."

D. Kečkemet dalje nastavlja da je inženjer Viktor Morpuro, tadašnji predsjednik ŽOS, svom bratu Lucianu u Rim o tome pisao: "U nečovječnom uništavanju sve je nestalo: hram, sveti predmeti, biblije, klupe, svijećnjaci, ured, arhivi i knjižnica, civilni popisi i korespondencija. Mnogo je ranjenih, nekolicina teško. U prostorijama iz kojih su odneseni čak i vrata, kapci, prozori i pragovi, stvaraju se hrpe žbuke, stakla, svakovrsni otpaci i ljudska prljavština. Nije vrijeme da se govori o pojedinostima. Dosta je znati da od čitavog vjerskog nasljeđa, povijesnog, umjetničkog i osjećajnog ove stoljetne Općine ne postoji više ništa osim uspomene..." Nešto dalje Kečkemet dodaje: "Sutradan se nastavila pljačka židovskih trgovina u Splitu, a prekinuta je tek pošto se umiješala vojna vlast."[62]

Neizbježni zaključak

Italija je bila jednopartijska fašistička država, prema tome totalitarna. Veliko fašističko vijeće (Gran' Consiglio del Fascio) kao najviši organ fašističke stranke (Partito nacionale fascista, skraćeno: P.N.F.) zamjenjivao je parlament, odlučivao više manje o svemu i donosio zakone. Ministar unutarnjih poslova, guverner Dalmacije i prefekt Splitske provincije bili su visoko pozicionirani dužnosnici fašističke stranke. Primjerice, guverner Giuseppe Bastianini bio je poznati i čak vrlo utjecajni član Velikog fašističkog vijeća. S guvernerske dužnosti premješten je 1943. za ministra u Rim. Prefekt Splitske provincije dr. Paolo Zerbino bio je do kraja odan Duce-u Mussolini-u, 1945. godine obnašao je dužnost ministra unutarnjih poslova u njegovoj kvislinškoj vladi (te doživio gotovo istu sudbinu kao i Mussolini).

62 D. Kečkemet: *Židovi* ..., str. 178. i 179.

Zato se može ustvrditi da je opisani događaj od 12. lipnja 1942. osmišljen i izazvan od spomenutih viših organa talijanskih vlasti. Pri tome ipak treba uočiti jednu distinkciju. Po D. Kečkemetu: "Sutradan se nastavila pljačka židovskih trgovina u Splitu, a prekinuta je tek pošto se umiješala vojna vlast." To da se u zaštitu Židova u Splitu "... umiješala vojna vlast", vrlo je znakovito i o tome će trebati posebno pojašnjenje.

Ostala zbivanja u 1942.

Loše vijesti iz Osijeka

Ovo razdoblje života židovskih emigranata u Splitskoj provinciji, pa prema tome i onih u Veloj Luci, obilježavaju i otežavaju vijesti što su ih dobili o njihovima u koncentracijskim logorima u Hrvatskoj.

Posebno se to odnosi na sudbinu žena i djece u logoru kod Đakova. Prema pismu što je upućen 13. 06. 1942., dan prije je: "... odveden jedan transport od 540 žena, mlađih i zdravih, nepoznatim pravcem. Sve su one prije toga razkužene. Žene nisu odvedene u Čitluk, kako smo se nadali, već navodno prema Jasenovcu. Ima indicija koje govore da će one biti po drugoj komisiji probrane i odvedene u Njemačku..."

U pismu od 16. 06. 1942. dijelom se ponavlja ono od 13. 06. ali i dodaje: "... Drugi transport ide sutra, također oko 550 žena. Sa tom razlikom da sada idu žene bez razlike na dob, čak i one koje se jedva vuku. Čini se da će do kraja o.mj. biti likvidirano. Zapovjednik veli da je i on stavio upit: šta će biti sa staricama i bolesnicama? - ali nije pomoglo, on mora izvršiti naređenje i otpremiti sve. Razumljivo da nas ovo sve strašno zabrinjava. Povećana smrtnost posljednjih dana, nejasna sudbina naših starica i stotine bolesnih ocjenjuje se u našim krugovima pesimistički, upravo katastrofalno. U Zagrebu je ŽBO bio iznenađen, židovski Osijek konsterniran, ali i nemoćni da zahvate u tok stvari..."

Zatim se u istom pismu izvještava da su putem "Skrbi" uputili 2400 dobrovoljnih paketa, osim plaćenih, te još: "Paketi za zatočenike u Jasenovcu, St. Gradiški i Feričancima šalju se jednom tjedno brzovozno."[63]

O izbjeglicama u talijanskoj okupiranoj zoni NDH

Izbjeglice u Splitskoj provinciji također nije mogla ohrabriti ni vijest primljena od DELASEM-a iz Genove. Odatle su, naime, naložili ŽOS-u neka Bogoštovnim općinama u Mostaru i Dubrovniku prenesu vijest što su je dobili od talijanskih vlasti. ŽOS im ju je prenio onako kako ju je primio. Važniji dio glasi:

63 DAS-ŽO-K-4/III: Neobilježeno - Iz pisama Jakoba Maestro od 13. i 16. VI. 1942. iz Osijeka

"Što se tiče izbjeglica koji se nalaze u talijanskoj okupacijonoj zoni u Hrvatskoj, obratili smo se Višim vojničkim Vlastima pak nam je i tu dano formalno osjeguranje da su bili udijeljeni nalozi za da te izbjeglice budu mogle ostati u njihovim sadanjim boravištima uz uvjet da oni ne budu uzrok poremećenja javnog poredka. Očevidno je da ako ove izbjeglice budu dalje prenašali neosnovane vijesti o njihovom navodnom skorašnjem prebacenju u hrvatsku neokupiranu zonu da će Vlasti biti u zadnje ponukane da uzmu kakvih mjera protiv njih."

Iz ŽOS-a su istim židovskim općinama još preporučili: "... priopćite Vašim općinarima dotično izbjeglicama iz drugih krajeva NDH, koji se kod Vas nalaze, u svrhu da ih umirite i da ih upozorite da ne dodju više amo, jer ovdašnje vlasti to više ne dozvoljavaju i šalju svakoga, koji neovlašteno amo stigne, opet natrag otkuda je došao."[64]

Molba povjerenika židovskih općina u Sarajevu

Prilike toga doba te njihov odraz u svijesti i srcima izbjeglica upotpunjuju još i podaci iz pisma što su ga na adresu: "Židovska Bogoštovna općina Spalato" 6. kolovoza 1942. iz Sarajeva uputili "Povjerenici židovskih općina Sarajevo Srećko Bujas predstojnik Kotarskog suda, Branko Milaković kotarski sudac". Najsažetije rečeno, mole ŽOS za pomoć. Pri tome, među inim navode:

"Zahvaljujući uviđavnosti vlasti (NDH, op. Z.M.) koje su odobrile naplatu od vjerskog prireza od židovskih trgovačkih i obrtničkih radnji kao i poduzeća, te razumnim gazdovanjem sa općinskim prihodima, podpisani povjerenici bili smo u mogućnosti odgovarati svim potrebama, koje je razgranato poslovanje općina (sefardske i aškenaske, op. Z.M.) iziskivalo, a kad su uspostavljeni sabirni logori, od rujna 1941. god. ovamo, isplaćeni su zamašni iznosi za izdržavanje logora." Nešto dalje se nastavlja: "Razlozi koji su doveli do sadašnjeg stanja predpostavljamo da su naslovu poznati, ali si dozvoljavamo da ih ukratko rekapituliramo:

a) Ubiranje vjerskog prireza, kao jedinog vrela prihoda povjerenih nam bogoštovnih općina, obustavljeno je odnazad pet mjeseci uslijed arizacije židovskih tvrdki.

b) Uslijed arizacije i drugih razloga nije ostao u Sarajevu ni jedan Židov, koji bi značio kao privredna jedinka, ni jedan više ne privredjuje samostalno, pa su uz rijetke iznimke svi preostali Židovi u gradu Sarajevu upućeni jedino na podporu općina, koja se dijeli u novcu i u vidu redovitih obroka u Pučkoj kuhinji. Napominjemo, da se Židovstvo Sarajeva u svom ogromnom dijelu besplatno hrani u pučkoj kuhinji, a za mnoge je ta hrana jedini topli zalogaj, koji dnevno uzimaju.

64 DAS-ŽO-K-4/IV: ŽOS br.I.219-220/42-II. 17. VII. 42. Bogoštovnoj Jevr. općini Mostar

Br. 11-513/42-II.

POVJERENICI
ŽIDOVSKIH OPĆINA
SARAJEVO
SREĆKO BUJAS, predstojnik Kotarskog suda
BRANKO MILAKOVIĆ, kotarski sudac
Broj 775/42 Sarajevo, 6. kolovoza 1942.

P.n.

ŽIDOVSKA BOGOŠTOVNA OPĆINA,

S p a l a t o

Pred petnaest mjeseci postavljeni smo od nadležnih vlasti za povjerenike Židovsko-sefardske i Židovsko-aškenaske općine u Sarajevu. Time smo preuzeli na sebe teški zadatak da u intencijama državnih vlasti omogućimo kontinuitet u radu povjerenih nam općina, sačuvamo njihove tekovine na području bogoslužena i socijalne skrbi, branimo interesa pojedinih općinara, koji su kao Židovi bili pogodjeni i općenito unapredimo općine koliko to vanredne prilike dopuštaju. Kod toga smo se rukovodili i svješću o velikoj prošlosti i značenju obiju općina, napose sefardske sa svojom predajom od preko četiri stotine godina, i potrebama jedne brojne i jake zajednice, kakova je bila židovska u Sarajevu do prije nekoliko mjeseci.

Zahvaljujući uvidjavnosti vlasti, koje su odobrile naplatu od vjerskog prireza od židovskih trgovačkih i obrtničkih radnji kao i poduzeća, te razumnom gazdovanju sa općinskim prihodima, podpisani povjerenici bili smo u mogućnosti odgovarati svim potrebama, koje je razgranato poslovanje općina iziskivalo, a kad su uspostavljeni sabirni logori, od rujna 1941. god. ovamo, isplaćeni su zamašni iznosi za izdržavanje logora.

Poslijednjin mjeseci, financijske prilike obiju općina-koje su svoj rad koordinirale u tolikoj mjeari, da se može govoriti o fuziji istin-stalno se pogoršavaju i prijeti podpuni slom, ako ne pristigne pomoć od bratskin općina, kao i pojedinih općinara i prijatelja, koji žive pod drugim okolnostima i ovu pomoć pružati mogu. Razlozi koji su doveli do sadašnjeg stanja predpostavljamo da su naslovu poznati, ali si dozvoljavamo da ih ukratko rekapituliramo:

a/Ubiranje vjerskog prireza, kao jedinog vrela prihoda povjerenih nam bogoštovnih općina, obustavljeno je od nazad pet mjeseci uslijed arizacije židovskih tvrdki.

b/Uslijed arizacije i drugin razloga nije ostao u Sarajevu ni jedan Židov, koji bi značio kao privredna jedinka, ni jedan više ne privredjuje samostalno, pa su uz rijetke iznimke svi preostali Židovi u gradu Sarajevu upućeni jedino na podporu općina, koja se dijeli u novcu i u vidu redovitih obroka u Pučkoj kuhinji. Napominjeno, da se Židovstvo Sarajeva u svom ogromnom dijelu besplatno hrani u pučkoj kuhinji, a za mnge je ta hrana jedini topli zalogaj, koji dnevno uzimaju.

c/Obustava dijelenja obroka u kuninji ili novčanih podpora nužno bi odvelo još preostale Židove Sarajeva u sabirne logore, a same općine bi morale likvidirati. Mi znamo da to nije ni u interesu samih općinara, ali ni korist državnih vlasti, znamo da se tome može izbjeći sa naporima i dobrom voljom, koju smo kod Vas i prije uočili.

Radi jasnije argumentacije stanja i potreba Sefardske i Aškenaske općine u Sarajevu navodimo pregled nužnih izdataka za njinovo održanje i djelovanje:

Iz molbe povjerenika Židovskih općina u Sarajevu

c) Obustava dijeljenja obroka u kuhinji ili novčanih podpora nužno bi odvelo još preostale Židove Sarajeva u sabirne logore, a same općine bi morale likvidirati. Mi znamo da to nije ni u interesu samih općinara, ali ni korist državnih vlasti, znamo da se tome može izbjeći sa naporima i dobrom voljom, koju smo kod Vas i prije uočili."

Zatim dodaju: "Radi jasnije argumentacije stanja i potreba Sefardske i Aškenaske općine u Sarajevu navodimo pregled nužnih izdataka za njihovo održanje i djelovanje:

I.	Ured općina, matični ured i sahrana mrtvaca	Kn	30.000	mj.
II.	Socijalni odsjek:			
	stalne mjesečne podpore domaćinstvima	"	75.000	mj.
	pučka kuhinja sa besplatnim obrocima	"	135.000	mj.
III.	Zdravstvena služba	"	3.000	mj.
IV.	Pomoć logorima u obliku paketa	"	10.000	mj.
V.	Dom sa deset starica	"	10.000	mj.
	Ukupno mjes.	Kn	263.000	mj."

Dalje se među ostalim još ističe: "Ovo su minimalni i najskromnije uzeti izdaci za održanje sarajevskih bogoštovnih općina i očuvanje gole egzistencije najvećeg dijela njihovih članova. Za pokriće tih izdataka potrebna je brza, obilna i stalna pomoć, koju nam Vi, u to smo uvjereni, nećete uskratiti, a po Vama i druge općine, pojedini dobrotvori i prijatelji..."[65]

Što o ovome reći. Potpisani povjerenici najvjerojatnije su s plemenitim i dobrim nakanama sastavili spomenutu molbu i uputili je ŽOS-u. Nema podataka o tome kako je reagirala Židovska općina iz Splita. Ali, kad se pismo podrobnije iščita te stavi u kontekst sveukupne tadašnje zbilje, ne može djelovati drukčije nego kao grubi san, zaista nadrealno.

Odluka o vraćanju židovskih izbjeglica na teritorij NDH

Posebno alarmantna vijest naslućuje se u pozivu za sastanak 35-orici odraslih članova koji je za 2. 08. 1942. sazvao Emigrantski odbor pri Židovskoj općini u Splitu. A razlog sastanka je: "... radi važnog dogovora u vezi sa vraćanjem emigranata u Hrvatsku."[66]

Da je sastanak s navedenim obrazloženjem bio itekako opravdan, potvrdilo se otpilike 30.-ak dana poslije. Naime, Vlada Dalmacije ("Governo della Dalmazia") iz Zadra je 30. kolovoza 1942. uputila pismo - odluku odvjetniku

65 DAS-ŽO-K-4/IV: Povjerenici Židovskih općina Sarajevo, br. 775/42 od 6.VIII.42. Židovskoj bogoštovnoj općini Split

66 DAS-ŽO-K-4/IV: br. I.335/42-II. Emigrantski odbor pri ŽOS poziv od 31.VII.1942.

Lelio Valobra (odnosno DELASEM-u) u Genovu, a ovaj ju je prenio Emigrantskom odboru u Split. U ime guvernera, tajnik njegova posebnog ureda, u tom službenom pismu među inim izvještava:

"- da nije predviđeno interniranje židovskih izbjeglica, koje su prebjegle iz Hrvatske, u koncentracijski logor na Ugljanu, jer je taj određen za druge svrhe;

- budući da u pripojenoj Dalmaciji nije moguće ugošćavati skupine židovskih izbjeglica pristiglih iz Hrvatske, predviđeno je njihovo vraćanje u talijansku okupiranu zonu u Hrvatskoj;

Da bi se izbjegle opasnosti na koje ste Vi ukazali, usuglašeno je s našim vojnim okupacijskim vlastima da će izbjeglice povratiti na područja na kojima će moći garantirati njihov mir i na kojima će, ako bude potrebno, imati njihovu zaštitu."[67]

Razumije se da su sve navedene vijesti doprle do svih izbjeglica i u Veloj Luci, ali, zahvaljujući njihovu odboru i disciplineranosti, osim rijetkih pojedinaca, malo je tko od Velolučana znao za njihovu uznemirenost, strah i očaj.

Na sreću ovih patnika, talijanske vlasti nisu nikako sprovele u djelo odluku što ju je "Governo della Dalmazia" dostavio na znanje DELASEM-u u Genovu. Što je i kako zaustavilo izvršenje, podataka među sačuvanim spisima u DAS-u nema. Povjesničarima koji su proučavali zbivanja u vrhovima talijanskih civilnih i vojnih vlasti to je vjerojatno dostupno i poznato. Moguće je, međutim, zamisliti da su spomenute vlasti u ljeto ili u jesen 1942. zamislili nove strateške smjernice za naredno razdoblje (što je moglo rezultirati novim, pozitivnijim odnosom prema židovskim izbjeglicama).

Kako bilo da bilo, židovske izbjeglice u Splitskoj provinciji ostale su sve do kapitulacije Italije u svojim boravištima (u Splitu, Veloj Luci i Korčuli).

Vidovi pomoći

Unatoč tome što su im devastirani hram i općinske prostorije, te što su do njih stalno pristizale sve uznemirujuće vijesti, članovi ŽOS-a i Emigrantskog odbora u Splitu nisu zaustavljeni u pružanju svakojake pomoći i utjehe svojim suvjernicima. Ti se odbori i dalje sastaju (istina u drugim prostorijama), održavaju prisne i učestale veze s pododborima izbjeglica, komuniciraju s DELASEM-om u Genovi, te židovskim općinama u drugim talijanskim gradovima, koji i dalje djeluju i stalno pomažu.

Pri tome se njihova pomoć, osim materijalne, manifestirala i u različitim drugim vidovima.

67 DAS-ŽO-K-4/V: br. U.761/42. II, Governo della Dalmazia, Zadar 30.VIII.1942.

EMIGRANTSKI ODBOR
COMUNITÀ ISRAELITICA
DI SPALATO

No. Y 335/42-II.

Spalato, li 31.7.1942-XX.

P O Z I V

Emigrantski odbor pri Jevrejskoj općini u Spalatu moli Vas, da izvolite u nedelju dne 2. augusta 1942 u 10 sati, neizostavno doći u kancelariju općine, Via Claudio Gottico No. 3/I. /Vis a vis restauracije Klampfer/, radi važnog zdogovora u vezi sa vraćanjem emigranata u Hrvatsku.

Obzirom na ozbiljnost situacije pouzdano se nadamo, da ćete se svakako ovom našem pozivu odazvati i točno u spomenuti čas pristupiti.-

Za emigrantski odbor:
Predsjednik: Tajnik:

COMUNITÀ ISRAELITICA di Spalato

Papo David Jac.
Paschkes Enrico
Perera Elias
Danon Zadik J.
Finzi Šalomi
Kajon Elias
Sessler Mavro
Radan Vlado

Abinun Albert
" Rudi
Alkalaj Izak
Alkalaj David
Altaras Mento
" Izrael
Bronner Julije
Berner Saul
Biller Branko
Danon Josef
Deutsch Alfred
Dicker David
Drutter Salamon
Finzi Albert
Gertner Leo
Hartmann Robert
Hochsinger Slavko
Kosser Jakov
Kabiljo David
" Benjamin
Kabiljo Jakov
Mandolfo David
Morpurgo Eugenio
" Ricardo
Neumann Zlatko
Nahmias Avram

Okružnica Emigrantskog odbora Split za sastanak

Novčane potpore

ŽOS i Emigrantski odbor donijeli su kriterije, a odbor u Veloj Luci ih je, reklo bi se vrlo odgovorno i uz razgovore s mnogim članovima izbjegličke zajednice primjenjivao na pojedince. Pri tome nije samo odredivao tko će primiti potporu, već i koliko će koji od (uvjetno rečeno) imućnijih priložiti u zajednički fond za potpore. Ipak, daleko najveći iznos za novčane potpore i menzu, snosila je ŽOS, odnosno DELASEM. Oni koji su bili nezadovoljni odlukom odbora, mogli su se žaliti ŽOS-u.

U Veloj Luci je struktura izbjeglica po tadašnjem imovnom stanju, bila osjetno slabija nego onih u gradu Korčuli. To se vidi iz postotka potporaša u odnosu na njihov ukupan broj u mjestu.[68] A da je njihov život u Veloj Luci iz više razloga bio osjetno teži i mučniji nego onih u Korčuli i Splitu, uskoro su se osobno uvjerili i predstavnici DELASEM-a iz Genove kada su obišli sve njihove zajednice u Splitskoj provinciji.

Na negativna rješenja o potpori, mnogi su se pojedinci iz Vele Luke žalili ŽOS-u. Iz odgovora na žalbe kao i iz drugih podataka može se pretpostaviti da su prvotna rješenja bila opravdana. Primjerice, neki, kojima je svojevremeno

Lilika Schwarnzenberg i Mancika Auspitz r. Fischer pred poštom u Veloj Luci

68 DAS-ŽO-K-5/I: br. I.2582/42. (tg. od 16. XI. 42) i I.2795/42 (tg. od 12. XII. 42. Morpurgo iz Splita Delasemu Genova

odbijena pomoć, u najkritičnijim trenucima čak su svojim makar i simboličnim prilozima pridonosili fondu za potpore. Bilo ih je i koji su se ljutili pa i neprimjerenim riječima napadali, ali se zatim i ispričali.[69] Međutim, ne zna se kako ni zašto, ali pri odobravanju potpore, dogodio se, izgleda, i jedan grubi previd. O njemu svjedoči vrlo otvoreno prosvjedno pismo što ga je predsjedniku ŽOS-a i Emigrantskog odbora inženjeru Viktoru Morpurgu 24. lipnja 1942. iz Vele Luke uputio dr. Leon Levi. Pisao ga je odmah sutradan nakon što je 23. 06. primio negativan odgovor. Tekst je nabijen činjenicama, ali i emocijama. Djeluje vrlo zanimljivo pa se ovdje iznosi u cijelosti:

"Poštovani gospodine predsjedniče!

Pišem Vam s gorčinom u duši i bolom u srcu, nakon najvećeg razočaranja u mom životu, a s namjerom, da bar drugog kog toliko teško ne povrijedite.

Dana 15. maja t.g. podnio sam općini, kojoj ste Vi na čelu, molbu za pripomoć. Molbu sam podnio ne onda, kada sam ostao bez sredstava - jer sam već davno bez njih - nego onda, kada već nisam imao obraza, da tražim daljnje zajmove. Dana 23. juna t.g. primio sam rješenje, da se moja molba, ›do daljnjega‹ (?) odbija. Kratko, bez ikakova obrazloženja, ma da mi je ono poznato. Ali baš to me je zarezalo poput oštrice noža.

Nećakinje Lilike Schwarnenberg (koje su bile u Korčuli)

69 DAS-ŽO-K-4/VI: br. I.801/42-II. ŽOS (Morpurgo) 16. IX. 42. Josefu Kario Vela Luka

Nisam tražio naplatu za svoj dosadanji jevrejski rad. A taj nije bio malen: Sa 14 god. osnovao sam cijonističko srednjoškolsko društvo u Banjoj Luci; bio sam predsjednikom Žid. akad. društva ›Bar Giora‹ u Beču; tajnikom Saveza žid. omladinskih udruženja; predsjednikom žid. akad. društva ›Judeja‹ u Zagrebu; predsjednikom žid. potpornog društva u Zagrebu; članom egsekutive Saveza cijonista Kr. Jugoslavije; suosnivačem i 10. god. predsjednikom sefardske općine u Zagrebu.

Ukupno sam 30 god. bio u židovskom javnom radu. Za tu sam zajednicu dao sve, što sam po svom najboljem znanju mogao. I sada jednom - kada po nesreći - od jevrejske zajednice i ja nešto trebam, ona me odbija. A zašto? Samo za to, što sam našoj ovdašnjoj koloniji želio dobro i što se nisam slagao s radom po Vama postavljenog odbora u Vallegrande. Dakle tog buntovnika treba putem kukavne potpore oboriti na koljena! Eto, to je ono najgroznije razočaranje.

›Poklekni, pani u prah, jer te plaćam‹ to je smisao.

Legenda o zlatnom teletu nije samo puka priča.

Ali ne, neću pokleknuti! Neću više moliti, jer čovjek od čovjeka moli samo jedanputa. Vjerujte, prije ću sa suprugom i djecom skapati, nego svoju savjest prodati.

I radi te gorke spoznaje, ja danas, poslije 30 god. jevrejskog rada, žalim taj svoj rad. Žalim, da sam za jevrejsku stvar ma što učinio, žalim, što sam ma i jedan čas potratio. Ali ste uspjeli. Doista Vam obećajem da se nikad u svom životu židovskim radom neću baviti, jer ste mi pomogli da progledam i upoznam tu zajednicu, koja me je toliko zanosila i koju sam toliko volio.

Ovo je ispovjed ranjenog srca, krik bolne duše!

Izvolite, gospodine predsjedniče, primiti izraz moga poštovanja,

Dr. Leon Levi"[70]

Autor pisma je, ne zna se zašto ni kako, dospio u talijanski zatvor-logor na otočiću-tvrđavi Mamula (na ulazu u Boku kotorsku). David Maestro citirajući dijelove pisma dr. J. Milhofera (koji je 1996. imao 93 godine) navodi ove Milhoferove riječi: "Među nama je bio i Jehuda Levi koji je volio brbljati u obližnjoj kavani - i zato su ga pritvorili zbog djelatnosti protiv Talijana."[71] Je li zaista bilo baš tako?! Jer, dr. Leon Levi je po svemu sudeći bio poznat i cijenjen. Naslućuje se to po tome što se DELASEM-ov ured iz Rima za njega posebno interesirao. Viktor Morpurgo je spomenutom uredu poslao tražene podatke.[72] Rezultat je bio da je dr. Leon (Jehuda, Juda, Lav) Levi 9. lipnja 1943.

70 DAS-ŽO-K-4/III: br. U.80/42-II, pismo dr. Leona Levi od 24. VI. 42. iz Vele Luke predsjedniku ŽOS-a (V. Morpurgu) Split

71 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama* ..., Pisma dr. Milhofera

72 DAS-ŽO-K-6/II: br. I.1312/43., Morpurgo Split 14. V. _43. Delasemu Ured u Rimu Rim

14 Maggio 1943 -XXI.

I.1312/43

Spett.
"D e l a s e m"
Ufficio di Roma
R o m a

Dr.Juda S.Levi
Teodor Büchler

Il sig.Marcus Finzi ci trasmette la preg. vostra del 4 corr. N.prot.6232/03 per l'evasione.

Dr.Juda S.Levi. Il nominato si trova da qualche mese internato, separato dalla moglie Renčika che è rimasta coi bambini a Vellegrande,al Campo di Concentramento 12(Forte Mamula) di Castelnuovo di Cattaro,sotto il N.matr.550.- Le loro condizioni economiche sono misere e ricevono da noi il settimanale sussidio.

Teodor Büchler. Si trova a Vallegrande e vive pure in condizioni materiali tali da dover ricevere pure da noi il settimanale sussidio.

Vi riveriamo distintamente.

Odgovor inž. Viktora Morpurga DELASEM-u Rim o dr. L. Levi-u

otpušten iz logora Mamula. To u svom radu Dnevnik logoraša svjedoči Zoran Palčok. On, naime, uz datum 9. VI. navodi: "Opet iznenada otputovali u Korčulu svi Židovi, a s njima Semo Morillo i dr. Lav Levi..."[73] Žena i dva sina dr. Leona Levi, da bi opstali, bili su ›menzaši‹, to jest do kapitulacije Italije prehranjivali su se u menzi u zgradi bivše ŽRŠ u Veloj Luci.[74]

Inače broj potporaša u Veloj Luci je iz mjeseca u mjesec rastao i briga o njima bila sve osjetljivija i jača.

Potraga za bližnjima

Preko DELASEM-a, ŽOS-a i Emigrantskog odbora odvijala se i potraga za bližnjima o kojima nisu ništa znali ili su samo pretpostavljali. Potraga pa i prepiska posredstvom ŽOS-a i DELASEM-a bila je intenzivnija tijekom 1942. godine, a poslije je polako jenjavala.

Tako se za svoje u Veloj Luci, preko DELASEM-a, iz Budimpešte interesirala gospođa Benedek. Preko ŽOS-a su ih pronašli. Odgovoreno joj je da su svi živi i zdravi i dalje u Veloj Luci.[75]

73 Zoran Palčok: *Dnevnik logoraša*, zbornik *Sjećanja jedne generacije - Grad Korčula* 1900-1946., izd. UBNR Korčula, Korčula, 1990., str. 802.

74 DAS-ŽO-K-6/II: br. I.1312/43., Morpurgo Split 14. V. '43. Delasemu Ured u Rimu bez broja Popis menzaša, svibanj 1943.

75 DAS-ŽO-K-5/I: br. U2895/42.. Delasem Genova 18. XII. 1942. V. Morpurgu Split

Poseban je i drukčiji slučaj Rudolfa Bergera, starijeg izbjeglice iz Zagreba. Prije 1941. bio je tvorničar i trgovac (imao je pogon za izradu čepova; radio je i trgovao plutom), a u Veloj Luci je stanovao u tada praznoj obiteljskoj kući svog zeta Velolučanina inž. komercijale Dinka Vučetića pok. Emilija. Gospodin Berger bio je Židov, ali rimokatoličke vjere. U Veloj Luci je živio sa svojom ženom Elizabetom. S njima je bila i kći Ana, supruga D. Vučetića. Osim te, jedine kćeri imao je i jedinca sina Vilima - Vilka, kojega su, prema podacima u sačuvanim spisima, ustaše već prvih tjedana nakon promjene vlasti u Hrvatskoj uhitile i odvele izvan Zagreba. Otac je, možda i prije no što je došao u Velu Luku, znao ponešto o tome kamo su mu sina odveli. Isposlovavši od talijanskih vlasti propusnicu ("lasciapassare") zamolio je Velolučanina Vjeka Padovana (Veli Kuzma), kapetana i suvlasnika motornog broda "Teresa" (ranijeg "Topčidera") da ga povede sa sobom do Sušaka i Rijeke. Brod "Teresa" je, naime, i u doba talijanske okupacije nastavio s dotadašnjom praksom prijevoza vina s dalmatinskih otoka za veletrgovce na Sušaku. Kapetan Padovan, u Veloj Luci susjed Bergerovu zetu i njegov prijatelj iz djetinjskih dana, drage mu je volje izašao u susret. Pristali su u Novalji na otoku Pagu. Tu se kapetan Padovan povezao s ranijim veletrgovcem vina Škuncom, za kojega je prije travnja 1941. godine često dovozio vino u Senj odakle je kamionima prevoženo u njegove podrume i točionice u Ogulinu.

Obitelj Rudolfa Bergera u Zagrebu 1937. Sjede: Anica Vučetić r. Berger, Elizabeta i Rudolf Berger Stoje: Dinko Vučetić, Vilko Berger, Marija Vučetić i nepoznati

Vilim (Vilko) Berger na odsluženju vojnog roka 1930. godine

Uz Škuncinu pomoć Berger je došao dô nekoliko šturih, ali ipak značajnih podataka o svom sinu.[76]

Inženjeru Viktoru Morpurgu obratio se Berger u svibnju 1942. godine, ali se tek iz sačuvanih njegovih pisama od 8. i 30. lipnja te godine vidi što je znao o sudbini svog sina. Najkraće rečeno, Morpurgu navodi da je 3. 07. 1941. godine, 55 nesretnika, među kojima je bio i njegov sin Vilim Berger, ukrcano u dva trabakula u Pagu. Navodno su ih odveli na neki lagani posao, ali od tada nema nikakovih vijesti o toj 55-orici. Kapetan jednog od trabakula u koji su ukrcani, zove se Amoršić Joso iz Aleksandrova (Punta, op. Z.M.) na Krku. Njemu je, kako ističe, pisao 15. 05. t.g. ali nije dobio nikakav odgovor.[77]

Iz četiri sačuvana pisma što ih je inženjer Morpurgo uputio Rudolfu Bergeru vidi se da su se i Emigrantski odbor u Splitu i DELASEM iz Genove zauzeli ne bi li što doznali, ali bez uspjeha. Berger se nadao da mu je sin možda dospio među židovske izbjeglice u Albaniji. Podatke su od izvjesnog židovskog izbjeglice Lea Tür-a iz Lušnja u Albaniji, tražili i ŽOS i sam otac Berger; samo također bez ikakvog rezultata.[78]

Vilim Berger nikad se više nije vratio u Zagreb niti je njegov otac, osim sumnji i pretpostavki, išta doznao o njegovoj sudbini. Inženjer Morpurgo je već 1942. bio poprilično siguran što se s njime dogodilo. Odgovor je dao u pismu

76 Prema izjavi kapetana gosp. Vjeka Padovana (Veli Kuzma), kolovoza 1990.

77 DAS-ŽO-K-4/III: br. U. 4/42.II., Rudolf Berger 8. VI. '42. V. Morpurgu Split: br. U. 221/42., Rudolf Berger 30. VI. '42. V. Morpurgu Split 69.

78 DAS-ŽO-K-4/V: br. I.425/42.-II., V. Morpurgo 9. VIII. '42. R. Bergeru Vela Luka: br. U.628/42-II., Rudolf Berger 29. VIII. '42. V. Morpurgu Split

DELASEM-u od 11. 10. te godine, a u povodu jednog drugog slučaja. Tu, govoreći o jednoj skupini zatočenih 1941. godine u logoru na Pagu, pretpostavlja da se radi o pokojnima,[79] ali, kao ni drugom jednom jadniku, ni starom Bergeru tu vijest nije priopćio.

Po istim židovskim vezama za svoje se interesirao Frano Weiner iz bivše Ribarske škole u Veloj Luci. Potraga za njegovima pa i prepiska između ŽOS-a i DELASEM-a potrajala je nekoliko mjeseci, od kraja ljeta 1942. do ožujka 1943. godine. Budući da se sve odnosilo na osobe iz Osijeka, molili su za možebitne informacije i od Komiteta u Budimpešti. Ali ni to nije pomoglo.

U vezi s traženima vrlo su znakovita dva pisma što ih je 11. 11. 1942. uputio iz Splita inženjer Viktor Morpurgo. Jedno je Franu Weineru u Velu Luku. Javlja mu da još nemaju nikakovih vijesti. Dostavili su mu tri upitna arka za nastavljanje potrage, međutim pismo DELASEM-u je drukčije. U njemu inženjer Morpurgo otvoreno iznosi svoje strepnje i sumnje za sudbinu trojke za kojima Weiner traga. Za prvu, budući da se radi o ženskoj osobi, misli da je jedna od ranijih zatočenica u logoru kod Đakova. One su, tako piše, preseljene ne zna se kamo (kako se priča, dijelom u Poljsku, dijelom u Jasenovac, a dio na poljoprivredne kolonije blizu Osijeka). Drugi, za kojim Weiner traga, da je po svoj prilici upućen u Jasenovac ili Staru Gradišku (odakle da se ne može dobiti nikakva vijest), a treći da najvjerojatnije pripada skupini logoraša u Gospiću, Jadovnom ili Pagu, za koje se govori da su nestali kao da ih je zemlja progutala. Svejedno je, iz ljudske solidarnosti (upravo tako navodi) pisao Weineru i poslao mu tri upitnika za daljnje traženje nestalih.[80]

Prema nekim naznakama, mnogi su od izbjeglica u Veloj Luci i na druge načine tražili podatke o svojima.

Tako su se iz Vele Luke za svoje u listopadu i studenom 1942. interesirali primjerice Marberger i Josip Maestro. Međutim, nema podataka da su išta doznali. Mnogi su se interesirali preko Međunarodne organizacije ›Crveni križ‹, a drugi opet preko prijatelja i poznanika. Tako se preko Crvenog križa na primjer, za Zoru Rothmiller u Veloj Luci, interesirao Ivo Berkeš iz Palestine. Odgovorila mu je Nada Rado iz Vele Luke.[81]

Židovska općina u Splitu nastavila je potragu za nestalima i u godini 1943. Tako je Židovskoj općini u Rijeci 8. lipnja te godine uputila informaciju u kojoj (u slobodnom prijevodu s talijanskog) među ostalim piše: "... Oni nas uvjeravaju da je gospodin Alter Kimener, kantor u Osijeku, vršio svoju dužnost sve do likvidacije Osječke općine. Svi članovi općine, izuzev iz miješanih brakova, između 22. i 28. augusta 1942. odvedeni su iz Osijeka u nepoznatom smjeru...

79 DAS-ŽO-K-4/VII: br. I.999/42-II., V. Morpurgo 11. X. '42. Delasemu Genova

80 kao pod 79.

81 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama* ..., Prilozi: Fotokopija poruke preko org. Crveni križ

nije nam poznata njihova sudbina. Također ništa ne znamo o sudbini njegove žene Ani Linsen kao ni o Paolu Linsen."[82]

Inženjer V. Morpurgo slično je 31. 05. 1943. javio mr. Mavru Sessleru u Trst. Pri kraju inače vrlo opširnog poslovnog pisma, napominje: "Poznato Vam je da su stradali naši najbolji ostaci u Vašem ranijem boravištu. Ljudi su sjedili na svome mjestu i žrtvovali se do zadnjeg časa, pomažući i radeći predano, dok konačno nije i njih zadesila ista sudbina, kao one za koje su radili. Jadni ljudi!"[83]

Molbe za preseljenje

Većina židovskih izbjeglica prispjelih u Dalmaciju još 1941. godine željela se što je moguće prije prebaciti na sjever Kraljevine Italije jer im je tamo sigurnije, lakše i jeftinije. Bliže im je bila švicarska granica, kao i sve velike talijanske trgovačke luke iz kojih se još moglo otputovati u neutralne i izvaneuropske zemlje. To je rijetkima zaista i uspjelo. Također su im bliže i dostupnije bile institucije talijanskih vlasti. Zato je želja za prebacivanjem "na Poluotok" ("a Penisola") kod mnogih ostala jaka sve do same kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine.

Iz Vele Luke samo se nekim obiteljima želja ispunila. Koliko se zna to je uspjelo obiteljima Hiršler i Nojman, i A. Herškoviću,[84] a navodno, i bračnom paru Mentu i Raheli Salom. Ovi su, imali jake veze i vjerojatno utjecajne prijatelje i poznanike. Svoju su želju ostvarivali najčešće mimo ŽOS-a i Emigrantskog odbora u Splitu.

Da su i mnogi drugi nastojali, svjedoče brojni sačuvani dokumenti.

Dopuštenje za premještaj pokušavala je ishoditi na primjer gospođa Ruža Šternfeld za sebe i svoju obitelj. Željeli su otići u Padovu, a kao razlog navela je bolest očiju. Uz liječničke nalaze priložila je i različite druge potvrde. Nije joj udovoljeno, a, kako piše, uvjerena je bila da joj je dokumente već u Splitu zadržao, odnosno molbu odbio, talijanski službenik pri Prefekturi (ili Kvesturi) dr. Ungaretti.[85]

Možda je najbliži ostvarenju svoje želje bio dr. Josip-Jože Milhofer. Preko prijatelja i poznanika od općine "Lizzano in Belvedere, provincia di Bologna" dobio je dokument "Nulla osta". To je izjava spomenute općine da nema ništa protiv dolaska Milhoferove obitelji na područje Lizzana. Iako je predsjednik ŽOS-a inženjer Viktor Morpurgo molbu dr. Milhofera toplo preporučio dr. Valobri u Genovi, dr. Mariu Finci predstavniku DELASEM-a u Bologni pa i

82 DAS-ŽO-K-6/III: br.I.1770/43., V. Morpurgo 8. VI. '43. Žid. općini Rijeka

83 DAS-ŽO-K-6/II: b.b. Pismo V. Morpurga 31. V. '43. mr. Mavru Sessleru Trst

84 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama* ..., Pismo Zlatka i Milice Hiršler - Fred i May Harris San Francisco, rujan 1994.

85 DAS-ŽO-K-4/VII: br. U.995/42.-II., RuŽa Sternfeld 10. X. '42. V. Morpurgu Split

svom bratu Lucianu u Rimu, na kraju ništa nije pomoglo.[86] Talijanske su vlasti premještanje židovskih izbjeglica na sjever Italije sprečavale a dopuštale su ga samo u zaista izuzetnim slučajevima.

Salamon Pinto (u Veloj Luci kod Franka Oreb Črnilo) uz pomoć DELASEM-a uspio je u poslanstvu u Bernu (Švicarska) produžiti jugoslavenske putovnice za sebe i svoju ženu Mazaltu, ali je također ostao u Veloj Luci iza kapitulacije Italije (žena mu je u međuvremenu u Veloj Luci umrla).[87]

U traganju za valjanom putovnicom možda je najuporniji bio dr. Fedor Njemirovsky. Prema podacima u spisima on je studij završio na Židovskom univerzitetu u Jeruzalemu (u tadašnjoj Palestini). Tamo je imao rođake i novac, pa je, prema pisanju DELASEM-a, postojala nada da, uz zalaganje Židovskog odbora u Ženevi i engleskog konzulata u Istambulu, isposluje tranzitnu vizu za Palestinu, ali je za sve prethodno trebao dobiti potvrde od svojih rođaka iz Jeruzalema. Putovnicu je nakon nekoliko mjeseci dobio. Nije sigurno je li i on rujan 1943. dočekao na Korčuli.[88]

"Franko sluša Snjeguljicu", portret dječaka Franka F. Oreb Krkatice, crtež umjetnice Eve Fisher

Kuzma Oreb Krkatica, portret, rad Eve Fisher

86 DAS.-ŽO-K-4/VII: br. U.1114/42.-II., dr. J. Milhofer 24. X. '42. V. Morpurgu Split

87 DAS-ŽO-K-5/I: br. U.2821/42. Delasem Genova 6. XII. '42. V. Morpurgu Split (za Salamon Pinto Vela Luka)

88 DAS-ŽO-K-5/V.: br. I.730/43. V.Morpurgo 23. III. '43. T. Njemirovski Vela Luka: br. I.731/43. V.Morpurgo 23. III. _43. F. Njemirovski Vela Luka

Dokumente za odlazak u izvaneuropske zemlje pokušao je isposlovati i Petar Šefić, međutim odustao je zbog velikih prepreka i visokih troškova.[89]

Mandel i Berisch Rathaus također su se interesirali za odlazak. Uspjeli su isposlovati nekakvo uvjerenje Generalnog konzulata Republike Paname, i ništa više.[90]

U lipnju 1943. godine, kao da je slutio nesreću što će ga zadesiti nekoliko mjeseci poslije, liječnik dr. Fischer molio je DELASEM iz Genove da mu nađe neko mjestašce za liječnika u Italiji. Obećali su mu, ali je kapitulaciju Italije i on dočekao u Veloj Luci.[91]

Radi liječenja karcinoma na objema dojkama u Bolonju je pri kraju srpnja 1943. krenula gospođa Kornelija Fischer rođena Grossman. Za nju su se zaista iskreno zauzele mnoge židovske općine. Sačuvan je i hitni telegram što ga je njezina kći, tada mlada slikarica Eva Fischer, moleći uputila Ministarstvu unutarnjih poslova u Rim. Tako su iz Splita (kamo su se, zbog majčine bolesti, iz Vele Luke još prije prebacili), najvjerojatnije otputovali u Bolonju.[92]

Zahvalnica (pismo) Kornlije Fišer Židovskoj općini Split

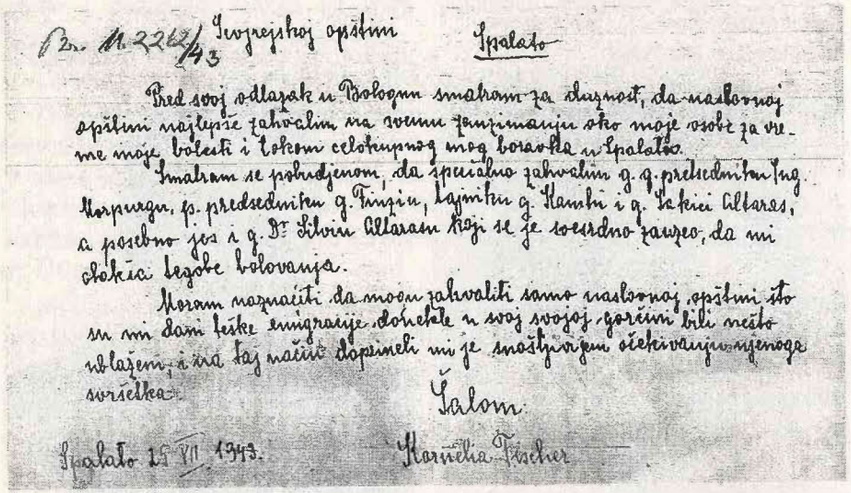

Br. U.2262/43 Jevrejskoj opštini Spalato

Pred svoj odlazak u Bologna smatram za dužnost, da naslovnoj opštini najlepše zahvalim na svemu zauzimanju oko moje osobe za vreme moje bolesti i tokom celokupnog mog boravka u Spalatu.

Smatram se pobudjenom, da specijalno zahvalim g. g. predsednicima Ing. Morpurgu, p. predsedniku g. Finziu, tajniku g. Hanki i g. Jekiu Altaresu, a posebno još i g. Dr Silviu Altaresu koji se je svesrdno zauzeo, da mi olakša teške bolovanja.

Moram naglasiti da mogu zahvaliti samo naslovnoj opštini što su mi dani teške emigracije dočekale u svoj svojoj gorčini biti nešto ublažene, i na taj način doprineli mi je snažnijem očekivanju mojeg oporavka.

Šalom

Spalato 25 VII 1943. Kornelia Fischer

89 DAS-ŽO-K-5/I: br.I.2932/42. V. Morpurgo 29. XII. '42. P. Šefiću Vela Luka

90 DAS-ŽO-K-6/I: br. 1345/43. V. Morpurgo 15. V. '43. Mandel i Berisch Rathaus Vela Luka

91 DAS-ŽO-K-6/IV: br.I.2099/43. V. Morpurgo 6. VII. '43. dr. Fischeru Vela Luka

92 DAS-ŽO-K-6/IV: br.U.2262/43. Kornelija Fischer 25. VII. '43. Jevrejskoj općini St.: tg.urgente Eva Fischer 6. VII. -43. Minist. unutrašnj. Rim

Neki su se 1943. uspjeli legalno premjestiti u Split (kao na primjer obitelj Hahn), neki u grad Korčulu (Boris i dr. Fedor Njemirovsky), a i to je, u odnosu na prilike s opskrbom u Veloj Luci, za njih također bila prednost.

Briga o najmlađima

Poseban oblik brige o svojim sunarodnjacima ŽOS i svi emigrantski odbori iskazali su u spašavanju pojedinaca i grupa. Nastojali su ih izvući iz ostalih područja bivše države gdje im je prijetio progon, uhićenje i odvođenje u sabirne logore. Osobito su nastojali spasiti djecu. U tome su, uz pomoć različitih dobrih ljudi, nerijetko uspijevali. Prema onome što je inž. Morpurgo 4. prosinca 1942. pisao dr. Mariu Stocku u Trst, do toga datuma uspjeli su izvući iz Zagreba 1, iz Sarajeva 6 i iz Mostara 3 židovska djeteta, dok su tijekom istog mjeseca, pripremali izvući još 12 djece.

U istom pismu dr. Mariu Stocku iz Splita izvještavaju da su DELASEM-u Genova uputili popis 25-ero djece koje bi željeli dopratiti u Konvikt u Nonantoli provincija Modena. Tu bi se ta djeca, ovisno o njihovoj dobi i sposobnostima, obrazovala i osposobljavala.[93]

Proteklo je, međutim, još nekoliko mjeseci dok su djeca zaista i dospjela u Nonantolu. Potkraj ožujka 1943. pripreme za premještaj tridesetčetvoro djece bližile su se kraju. Emigrantski odbor iz Splita o tome je podrobno izvijestio DELASEM u Genovi.[94] Na proputovanju kroz Rijeku i Trst trebali su ih dočekati i biti im na usluzi odbori tamošnjih židovskih općina.[95] Po tim najavama može se pretpostaviti da su u Nonantolu stigli negdje sredinom travnja.

Prema D. Kečkemetu, poslije pada Italije, a prije dolaska Nijemaca, ta su djeca iz Nonantole, uz pomoć jednog katoličkog svećenika prebačena u Švicarsku, a zatim, poslije drugog svjetskog rata, u Palestinu, odnosno u Izrael.[96]

Kada su u srpnju 1943. iz ŽOS-a željeli u Nonantolu prebaciti još jednu skupinu djece i nemoćnih, iz DELASEM-a Genova su ih svojim argumentima nastojali od toga odvratiti. U pismu ŽOS-u među ostalim navode: "... Nemogućnost primanja novih elemenata u Villu Emmu u Nonantoli ne zavisi samo od pomanjkanja prostora nego uglavnom od činjenice da nadležne Modenske lokalne vlasti ne žele daljnji priljev stranih elemenata. Na taj način ne samo Nonantola nego cijela Modenska pokrajina ostaje isključena od mogućnosti da se u njoj namjeste novi omladinski elementi u obliku od Vas predloženom i od nas priželjenom. Skoro u svim pokrajinama vlasti se na sličan način drže a da ne ukažemo na to da su mnoge i mnoge pokrajine u principu rezervirane za

93 DAS-ŽO-K-5/I: br. I.2734/42. V. Morpurgo 4. XII. '42. Emilu Stock Trst

94 DAS-ŽO-K-5/V: br. I.738/43. Morpurgo 24. III. '43. Delasemu Genova

95 DAS-ŽO-K-6/I: br. U.935/43. Emigrantski odbor Trst 8. IV. '43. Morpurgu Split

96 D. Kečkemet: Židovi ..., str. 177.

raspučivanje velikih središta (zbog bombardiranja, op. Z.M.) te ne bi prema tome nami bilo dozvoljeno da uspostavimo nove omladinske skupine u poljskim predjelima. Tome unatoč mi nastavljamo našim traženjem u ovome smjeru, ali ipak držimo da će biti jako teško da stignemo do jednog praktičnog rezultata. Kada bi pak i usprkos svim poteškoćama u tome i uspjeli, tada bi se u zadnjem našli pred jednim drugim jako teškim problemom, a taj je kako da nađemo prikladno osoblje koje će voditi ove eventualne omladinske centrume. Već smo vidjeli kod Nonantolskog slučaja da nije moguće isključivo se osloniti na osoblje izabrano između istih izbjeglica, jer se ovi nalaze u statusu internacije i nemaju prama tome slobodu kretanja. A da ne govorimo o ogromnim troškovima koje bi zahtijevale organizacija i uprava jednog ovakvog podhvata..."[97]

Osim već iznesenog, u ŽOS-u su jedno vrijeme bili uvjereni da će biti moguće, uz eventualnu podršku i pomoć međunarodnih organizacija pa čak i svjetskih državnika, spasiti jedan broj židovskih izbjeglca. Željelo ih se, preko neutralnih zemalja, prebacili u Tursku te zatim odatle u Palestinu.

O takvoj mogućnosti su se upravo u Veloj Luci počeli zanimati već u listopadu 1942. godine.[98] U ožujku 1943. DELASEM je dobio ohrabrujuće vijesti. Prema njima Odbor za skrb u Istambulu (Turska) bio bi pripravan prihvatiti koju stotinu djece do 16.-e godine. Pri tome bi prednost trebalo dati siročadi. DELASEM je brzojavno izvijestio ŽOS te zatražio popise s potrebnim podacima.[99] U travnju je DELASEM još izravniji, jer požuruje Emigrantski odbor u Splitu te traži da prikupe popise djece ne samo iz Splitske provincije (Splita, Korčule i Vele Luke), već i iz okupiranog hrvatskog teritorija (Dubrovnik, Mostar, Čapljina).[100] U Splitu su stvar ozbiljno shvatili pa su već 2. svibnja 1943. poslali izvještaj o učinjenom. Poslali su i prve popise. Iz pregleda vidi se da je iz Vele Luke prijavljeno 40 zainteresirane djece, iz Korčule 38, Splita 45, s otoka Hvara 57 i s otoka Brača 8 djece (ovo s Hvara i Brača odnosi se na židovske izbjeglice prebačene iz Mostara i Čapljine, op. Z.M.).[101]

Međutim, i pored svih zamisli i priprema, mjesec dana poslije osjećalo se da najvjerojatnije od svega neće biti ništa. Inženjer Viktor Morpurgo se, za preseljenje dijela izbjeglica u Tursku bio vrlo zagrijao. U opširnom pismu mr. Mavru Sessleru u Trst o tome piše: "... Onda se radi o putovanju djece i odraslih u Tursku. Certifikati su već gotovi, piše se i brzojavlja, nu nešto manjka, nitko ne zna kako da se zapravo učini i trebalo bi i u tom pogledu da se naši ljudi zainteresiraju i na nadležnim mjestima izvide. Mislimo tu na Exz. Almansia i Sorania, oni bi možda mogli privatno da ispitaju kako se gleda na to i da li je

97 DAS-ŽO-K-6/IV: lu/ma, Delasem Genova 14. VII. -43. ŽOS-u Split

98 DAS-ŽO-K-4/VIII: br. U.1189/42.II. dr. Milhofer V.L. 30. X. -42. Morpurgu Split

99 DAS-ŽO-K-5/V: br. I.757/43. Morpurgo 26. III. -43. Delasemu Genova

100 DAS-ŽO-K-6/I: kl/cu. Delasem Genova 19. IV. -43. Morpurgu Split (i raznima)

101 DAS-ŽO-K-6/II: br. I.1119/43. Morpurgo 2. V. -43. Delasemu Genova

izlaz moguć.- Ne znaju ljudi kako bi se putovalo, a da to bude sigurno. Tu se opet mora razgovarati sa mjerodavnim kod Crvenog križa, Vatikana i sa stanodavcem Robića. Mora se ići do vrhova, pa ako je potrebno, a mi držimo da jest, i do samog gazde Ružića. Po našem mišljenju trebalo bi razgovore usmjeriti onamo, da se bez obzira na certifikate, omogući izmjena (podcrtano izmjena, op. Z.M.), a to može samo gazda Ružić a ne njegov ortak.- Sve to nije tako jednostavno, nu pokušati se mora sve, jer se napokon radi o ostacima europejskog jevrejstva..."[102]

Plemenite su zaista bile te želje i zamisli, ali nažalost ne i ostvarljive.

Inženjer Morpurgo na isti se način obratio i DELASEM-u.[103] Potkraj srpnja bilo je najava da će talijanski Crveni križ organizirati transport.[104] Emigrantski odbor iz Splita potkraj kolovoza primio je od Emgrantskog odbora iz Vele Luke popis 41 djece do 16. godine te skupa s njima podatke triju tada trudnih Židovki. Iz Splita su to uputili na adresu "Delasem dei piccoli" Firenze.[105] Ali, uskoro je kapitulirala Italija. Život je nametnuo drukčija rješenja.

Vjenčanja, umrli, promjena vjere

Prema dokumentima što se čuvaju u DAS-u, tijekom dvije godine njihove konfinacije, zbila su se u Veloj Luci samo dva vjenčanja. Uz pisano odobrenje Židovske bogoštovne općine iz Splita, po židovskom vjerskom obredu, ali i u skladu s paragrafima "90, 91 i 92 Općeg građanskog zakona", oba je para i oba u travnju 1943. godine u Veloj Luci vjenčao "gospodin Kalmi Altarac, svećenik i vjeroučitelj", inače i sam izbjeglica u istom mjestu. Jedan su par činili Boris Njemirovsky i Melita Gross, a drugi Oskar Rössler i Anita (Ančica) Bishitz.[106]

Nažalost, u istom razdoblju dogodila su se i tri smrtna slučaja.

U Matičnoj knjizi umrlih Župe Vela Luka, pod rednim brojem 37/42. zapisano je da je 20. 07. 1942. umrla Levi Sida, rođ. Camhi, stara 22 i po godine, židovske vjeroispovijesti, rođena u Sarajevu, umrla od tifusa.

U istoj knjizi je pod rednim brojem 46/42 zapisano: "Fried Danko, star 4 godine, Židov, zavičaj Zagreb, umro u Veloj Luci 5. 11. 1942."

Pod rednim brojem 13/43. piše: "Pinto Masalda Papo, 42 godine, Židovka, trgovkinja iz Sarajeva, umrla u Veloj Luci"[107]

102 DAS-ŽO-K6/II: bb. V. Morpurgo 31. V. '43. mr. M. Sessleru Trst

103 DAS-ŽO-K-6/II: bb. (str.3.) V. Morpurgo 31. V. '43. Delasemu Genova

104 DAS-ŽO-K-6/IV: br. U.2274/43. J. Levi 22. VII. '43. (Trst) V. Morpurgu Split K-6/IV: br. I.2283/43. Morpurgo 29. VII. 43. Delasemu Genova (i Trst)

105 DAS-ŽO-K-6/V: br. I.2446/43. Morpurgo 23. VIII. '43. Delasem piccoli Firenze

106 DAS-ŽO-K-6/I: br.I.933/43. ŽOS 12. IV. '43. Kalmi Altaracu sveć. Vela Luka

107 Matični ured Vela Luka: Matična knjiga umrlih Župe sv. Josipa Vela Luka

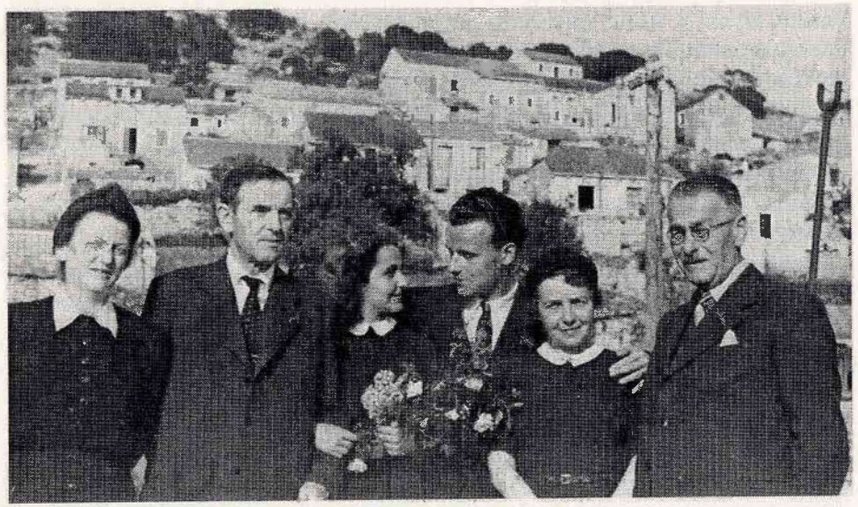

Zora Kastl te Maks, Melita r. Gross, Boris i Terka Njemirovsky i Milan Kastl

Skupina židovskih izbjeglica tijekom svečanog objeda u ŽRŠ (svibanj-lipanj 1943.)

Kao što vjenčanja nisu registrirana u knjizi vjenčanja Župe Vela Luka, tako u knjizi rođenih nema podataka ni o jednom rođenju. Ako ih je bilo, upisani su najvjerojatnije u knjige Židovske općine Split.

Iz dostupnih podataka vidljivo je da je među Židovima interniranima u Veloj Luci, osim pripadnika židovske vjere, bilo i pripadnika drugih vjeroispovijesti, rimokatoličke i protestantske. Tijekom njihova boravka u Veloj Luci, stjecajem okolnosti, nekoliko ih je od njih tražilo promjenu vjere. Ili, kako to piše u jednom pismu: "da se vrate na vjeru otaca". Njihova je molba, međutim, trebala imati i dopuštenje talijanskih vlasti. Tako su, primjerice, u srpnju 1942., od talijanskog Kotarskog komesarijata Korčule, preko Splitske prefekture s potpisom splitskog prefekta dr. Paola Zerbina, Židovskoj općini Split dostavljeni zahtjevi za promjenu vjere jednog samca i više članova triju obitelji izbjeglica u Veloj Luci.[108]

Veza izbjeglica s ilegalnim antifašističkim organizacijama u Veloj Luci

Ima naznaka da su upravo u prvim mjesecima 1942. godine pojedini članovi velolučke ilegalne antifašističke organizacije uspostavili jače veze s mladim židovskim konfinircima u Veloj Luci, i to prije svega s bivšim članovima ŽRŠ. Uostalom, to i nije bilo tako teško, budući da su bivši pitomci ribarske škole pripadali pokretu Hašomer hacair koji je (prema njihovim publikacijama) bio blizak socijalizmu (čak i marksizmu). Socijalizam su u posebnim uvjetima i na poseban način (kibuci i sl.) željeli ostvariti u Erecu (odnosno u Palestini).[109]

Ovdje posebno treba napomenuti da je još prije propasti Kraljevine Jugoslavije s više članova tadašnje ŽRŠ vrlo prijateljske veze održavao tadašnji istaknuti član ilegalne KP Jure Maričić Parento. Taj je prije 1941. bio tajnik nogometnog kluba "Hajduk" i jedno vrijeme tajnik "Seljačke sloge", kojima su u to vrijeme dominirali i upravljali upravo lijevo orijentirani velolučki mladići. Od sredine 1941. godine, kada je osnovan Kotarski komitet SKOJ-a, Jure Maričić. je iz Vele Luke bio jedini njegov član, a jedno vrijeme 1942. godine i član Kotarskog komiteta KP (sve do u jesen te godine kada se zbog više razloga svojevoljno politički pasivizirao, ali je, u skladu sa svojim mogućnostima, dalje materijalno pomagao). Jure Maričić i Budimir Mirošević, dotadašnji student, "i Jurin sudrug u ilegalnom radu, nastavili su održavati intenzivne prijateljske i političke veze s mnogim mladim Židovima u Veloj Luci. Budimir Mirošević je do svog uhićenja u veljači 1943. bio vrlo angažirani član ilegalne Kotarske partijske vojne komisije.

U proljeće 1942. godine, upravo kada im je bilo najteže, više se mladih Židova jače vezalo uz antifašističke organizacije. To potvrđuje nekoliko činjeni-

108 DAS-ŽO-K-4/IV: br. U.53/42.-II. Prefettura Split 23. VII. '42. Ž.O.S-u Split

109 Hašomer Hacair, Bibl. "Hanoar", sv.3, 1932 Zagreb 5692. str. 13.

Stoje nepoznata djevojka i Moša Roth, čući Karl (Vilim)

ca. Jedna je da su se spomenuta dvojica Velolučana upravo u proljeće 1942. preko tajnog Fonda narodne pomoći pobrinula za siromašne židovske izbjeglice, posebno za mlade samce. Nekoliko je samaca vezano uz pojedine velolučke obitelji kod kojih su jeli, kojima su u radu pomagali, a kod nekih, kao članovi obitelji i stanovali. Primjerice, kod Antulina Padovana Kantara hranio se, pomagao u radu a dijelom i stanovao Moša Roth (o čemu svjedoči sačuvani album slika i posveta); kod Padovan Kantar Zvonka hranio se, pomagao i dijelom stanovao Izak (nepoznata prezimena?);[110] kod Antuna Maričića Parenta hranio se, pomagao u radu, stalno stanovao i bio kao član obitelji Tibor-Buki Hacker (što se potvrđuje također nizom slika i drugim tragovima); u predjelu Bobovišća kod Marinović Sete Donka te katkad Ivana Surjan Milizina Tušte, često su se hranili, pomagali i, rjeđe, stanovali mladi bračni par Jakov i Fea Sekelj;[111] u obitelji pok. Ivana Prizmića-Policijota (posredstvom njegova sina Faustina) često je objedovao ili večerao također jedan mladić danas nepoznatog imena i prezimena.[112] Najvjerojatnije se po sličnoj vezi prehranjivao mladi Bečanin Karl (koji prvotno

110 Po sjećanju gosp. Kreša Padovan Kantara

111 Po sjećanju pok. gđe Hozane Marinović ud. Donka i Surjan Ivana (Tušte)

112 Po sjećanju gosp. Sveta Prizmić Ćirko

svoje ime Vilim nikako nije volio pa ga je sam promijenio). Slično je moglo biti s Abramom, ozbiljnim i boležljivim mladićem s naočalima i profinjena izgleda. Svi spomenuti Židovi bili su raniji pitomci bivše ŽRŠ.

Bilo je vjerojatno još sličnih primjera, ali im se s vremenom izgubio trag. Tako se, primjerice, ne zna kod koga se hranio židovski mladić Mirko Rozenberg.

Đuro Engel - Pavlović, ilegalac u Zagrebu tijekom 1941. i jedno vrijeme 1942. godine, uz pomoć J. Maričića i B. Miroševća je i stigao u Velu Luku i tu, pod Talijanima, na svoj način skupa s njima jedno vrijeme djelovao. Bilo je Židova povezanih i s dr. Nikolom Mikulandrom, ali je mnogo toga zaboravljeno. (dr. N. Mikulandra u jesen 1942. uhićen je. Jedno je vrijeme proveo u logoru na otočiću Mamula, te u logoru Visco kod Udina.)

O Židovima u radovima Velolučana koji su poslije drugog svjetskog rata pisali o događajima što su se zbivali od 1941. do 1945., ima zaista vrlo, vrlo malo podataka. A o zbivanjima do rujna 1943. svega nekoliko rečenica. Primjerice ovo: "... Bježeći ispred ustaškog genocida dvije-tri stotine Židova dolaze u Velu Luku..." te još: "... Pokret razvija svoju aktivnost i među Židovima deportiranim u Veloj Luci..."[113] Ili ovo: "... U tom procesu, a prema inicijativama KK KPH za Korčulu od jeseni 1941. smatralo se da se prikupljanja vrše za NOF iz koje se,

Mošin brat (?)

Nepoznati na terasi ŽRŠ

113 *Pali Velolučani u N.O.B.* 1941.-1945.: Izd. SUBNOR Vela Luka 1974. str. 28. i 32.

Mošina majka (?)

prema mogućnostima, izdvajao dio novca i izvjesnih artikala i za pomoć internira-nim Židovima (oko 700) koji su prebjegavali iz unutrašnjosti NDH..."[114] I još jedan podatak: "... Iz židovske kolonije se posebno angažirao u radu za NOP Mirko Rozenberg koji je u srpnju 1942. godine otišao iz Vele Luke na kopno..."[115]

Iz navedenih rečenica moglo bi se zaključiti da su ti autori o židovskim izbjeglicama u Veloj Luci zapravo, vrlo malo znali, a, (kao i za dr. Huljića te Davida Maestra i mnoge druge), može se reći da robuju u pisanju o Židovima uvriježenom stereotipu. Istina je da je većina židovskih izbjeglica u Veloj Luci pobjegla s teritorija što je tada formalno potpadao pod NDH, ali to nije i potpuna istina. Bilo ih je, naime (i to ne mali broj), koji su iz drugih dijelova bivše države Jugoslavije, primjerice iz Beograda, Vršca, Novog Sada i drugih mjesta, pobjegli zbog straha od progona.

Moglo bi se reći da Odbor židovske emigrantske zajednice u Veloj Luci nije imao ništa protiv što su se mnogi njihovi mladići povezali s velolučkim obiteljima, ali su zato, prema svojim ranije donesenim odlukama, mladiće i samce jednom tjedno, a osobito prigodom značajnijih njihovih blagdana, pozivali na objed i razgovore kod relativno bolje stojećih židovskih obitelji u mjestu. Time su

114 Ivan Barčot: *Međuratno socijalno-revolucionarno djelovanje...*, zbornik: *Korčula u revolucionarnom radničkom pokretu, NOB-i i socijalističkoj revoluciji* 1919-1945., Korčula, 1989., str. 45. i 46.

115 Jerko Mirošević: *Organizacija SKOJ-a u Veloj Luci 1941-1942.*, zbornik *Korčula u ...*, str. 521.

pokazivali solidarnost, te nastojali podržati ili razviti kod njih osjećaj zajedničke pripadnosti i ovisnosti.[116] Tako je na primjer Tibor-Buki Häcker, jednom mjesečno bio gost obitelji dr. Josipa Milhofera, inače tajnika velolučkog emigrantskog odbora. Emigrantski odbor u Veloj Luci, već je rečeno, bio je pod snažnim utjecajem ŽOS-a i Emigrantskog odbora u Splitu (oba pod vodstvom inženjera Viktora Morpurga). Oni su svi nastojali sve izbjeglice držati pod svojim utjecajem kao jedinstvenu zajednicu s jedinstvenim interesom. Osnovni im je cilj bio broditi neoštećeni kroz sve Scile i Haribde vremena. Željeli su čitavu svoju izbjegličku zajednicu izvući do kraja rata po mogućnosti bez žrtava.

Problem je nastao tek kada je, prema već navedenim riječima Velolučanina Jerka Miroševića: "... Mirko Rozenberg u srpnju 1942. godine otišao iz Vele Luke u partizane na kopno."

Mnogi su, a Odbor posebno, postajali nepovjerljivi i oprezniji. Nisu paničarili, naprotiv, bili su strpljiviji i nastojali svakoga izbjeglicu shvatiti i razumjeti. Bilo im je važno ne izazivati reakcije tadašnje vlasti, zato su, koliko je moralno bilo dopustivo, nastojali prema njoj biti susretljivi. Iako su Talijani znali za nestanak M. Rozenberga, u sačuvanoj prepisci između ŽOS-a, Odbora u Veloj Luci i DELASEM-a jedva se išta može naslutiti.

Tako su Židovi u Veloj Luci dočekali kraj ljeta 1942. godine. Neupućenima se možda činilo kako uživaju u čarima sunca i mora (što je na izgled bilo točno), ali oni su i te kako strepili i živjeli u teškoj neizvjesnosti.

Od jeseni 1942. do kraja proljeća 1943.

Susretljiviji odnos talijanskih vlasti

Talijani nisu sproveli u djelo zamisao o preseljenju izbjeglica iz Splitske provincije na okupirane dijelove NDH, kako je guverner Dalmacije bio najavio DELASEM-u Genova. Naprotiv, pokazat će se da će talijanske civilne vlasti postati čak mekše i susretljivije.

Iz sačuvanih se dokumanata, naime, vidi da su u prvoj polovici studenog 1942. godine Židove iz Dubrovnika, kako izbjeglice tako i dotadašnje građane (ukupno njih 419), talijanske okupacijske vlasti (vojne, op. Z.M.), premjestile u susjedna mjesta Lopud, Cavtat, Kupari, Srebreno i Mlini. Židove, izbjeglice i staro-sjedioce, iz Mostara i Čapljine prebacili su 120 u Jelsu, 250 na Lopud, 214 u Hvar, dok ih je još 120 bilo neraspoređenih.[117]

116 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama* ... Sjećanje prije mnogo godina - Pismo Zlatka i Milice Hiršler, iz San Franciska, rujan 1994.

117 DAS-ŽO-K-4/VIII: br. I.2665/42. Morpurgo 26. XI. _42. Židovskoj bogoštovnoj općini Zagreb Trenkova 9

Prvi slijeva Alkalaj (brat Klare Levi) s grupom izbjeglica u Dubrovniku 1942.

Nekako u isto vrijeme iz Hrvatskog primorja bili su sakupljeni skoro svi židovski emigranti i odvedeni u Kraljevicu. Ta vijest zainteresirala je Židovsku općinu Trsta, pa je dr. Mario Morpurgo (iz Trsta, op. Z.M.) "... s preporukom tršćanskog biskupa i jedne velike ličnosti iz Milana, otputovao u Rim." Tu je, prema navodu u istom dokumentu: "... dobio najveće garancije za najhumaniji postupak, kao i to da neće nikada biti vraćeni u Hrvatsku ili Poljsku. Izgleda da je intervencija uspjela i postupak je zbilja onakav kakav su i obećali." Dalje se opisuje najnovije stanje u Kraljevici: "Postoji logor (ograđen žicom) u kojem se nalazi 1470 osoba, dovedenih iz svih okolnih mjesta. Sastoji se inače od 15 baraka istinabog prostranih ali za toliki broj dosta manjkave. Najteže je radi zime pošto su mogućnosti ogrijeva nikakve. Primaju dva obroka dnevno i 100 gr. kruha (na jednom mjestu uvjeravaju da se uz svaki obrok dobiva po 1 vojnički kruh što bi bilo preko 200 gr. dnevno, a izgleda da je i to točno). Hrana je uopće vojnička i svak ima svoj krevet. Ljudi su većinom zadovoljni, što su u nekoliko puta pisali, pogotovo oni iz Selca i Novog kojima je vrlo rijetko i neredovito stizala odavle pomoć." Dalje se napominje da je postupak tal. vojske i zapovjednika prema internircima vrlo susretljiv. Još se dodaje da: "U Crikvenici ima još 150 osoba koje nisu odvedene iz jednostavnog razloga što vojnim vlastima nije bilo poznato da se tamo nalaze te nisu bile registrirane. Za sada ih nitko ne dira."[118]

Budući da početkom studenog Odbor Židovske općine u Splitu o svemu tome nije imao nikakovih pouzdanih podataka, uznemirile su ih vijesti o pre-

118 DAS-ŽO-K-4/VIII: Pismo Jakova Altarac iz Rijeke 24. XI. _42. Jahielu Kamhiu Split /Vijesti iz Kraljevice)

mještanju židovskih izbjeglica u Hrvatskom primorju. Zabrinuli su se još jače kad su primili telegrame iz Mostara i Dubrovnika da su tamošnje izbjeglice i domaći Židovi dobili naređenje neka se pripreme za putovanje u njima nepoznato odredište. Zbog svega toga je predsjednik ŽOS ing. Viktor Morpurgo 11. 11. 1942. uputio molbu Zapovjedništvu II. armijskog korpusa talijanske vojske sa sjedištem u Splitu. U njoj izvještava kako se šire vijesti da je 600 židovskih emigranata iz Crikvenice (u kojoj su dotle živjeli mirno) premješteno u nepoznato mjesto. Iz toga se razloga mnogi među Židovima jako boje za sudbinu premještenih. Također ističe da do njih stižu telegrami iz Dubrovnika i Mostara kojima im javljaju da su emigranti kao i domaći Židovi dobili naređenje za putovanje, ali ne znaju kamo. Zato ing. Morpurgo napominje kako mnoge od njegovih suvjernika primljene vijesti podsjećaju na prethodne iz Prištine, iz koje je 60 židovskih izbjeglica iznenadno bilo uhićeno i protjerano natrag preko granice (u Srbiju, op. Z.M.) gdje su svi, bez izuzetka masakrirani. Zbog toga se mnogi boje za one koji bi mogli biti prebačeni preko granice. Budući da su nedavno od Više komande Talijanske vojske dobili plemenita uvjeravanja i obećanja da će zaštititi izbjeglice u okupiranoj zoni, mole Komandu Korpusa, neka ih izvijesti. Ako nema osnove za strah, moći će smiriti prestrašene jadnike.[119]

Vijesti o premještanju jednih u logor kod Kraljevice, onih iz Dubrovnika u okolna manja mjesta te iz Mostara i Čapljine na otoke Brač, Hvar i Lopud, smirila je izbjeglice i utješila ŽOS i ing. Morpurga.

Pokazat će se da je talijanska vojska i dalje bila voljna pomoći židovske izbjeglice, zaštiti ih i pomoći im u okviru svojih mogućnosti. To je najvjerojatnije bio više rezultat promijenjenih odnosa snaga među zaraćenim stranama. Bit će bilo i novih smjernica i strateških ciljeva u vrhovima talijanskih vlasti (ili barem nekog utjecajnog njezinog dijela). Pri tome su im molbe židovskih općina Italije vjerojatne godile, ali nisu mogle biti odlučujuće.

Šira i aktivnija briga DELASEM-a i talijanskih židovskih općina

U takvom, novom ozračju DELASEM, ŽOS i Zajednica židovskih općina Italije mogle su slobodnije i s više zanosa djelovati. Sada se češće i više obraćaju koordinaciji židovskih općina u Rimu kojoj je na čelu bio, vrlo utjecajan član Njegova Ekselencija Vitez Velikog križa ("Sua Eccellenza Cavv. Gran Croce...") dr. Dante Almansi i uz njega dr. Sorani. DELASEM, istina, i dalje teško dolazi do novaca, međutim, sve je više zainteresiran. Nastoji imati uvida u realno stanje svih izbjeglica, pogotovo onih u Splitskoj provinciji (Splitu, Veloj Luci i Korčuli), kojima je bio pokrovitelj i prema njima posebno odgovoran.

119 DAS-ŽO-K-4/VIII: br. I.2546/42. ŽOS (Morpurgo) 11. XI. _42. Komandi II. armijskog korpusa Split

Radi uvida u konkretno stanje, pred sam kraj rujna 1942., Split, Velu Luku i Korčulu obišli su odvjetnik Lelio Vittorio Valobra i E. Luzzato, dvojica najuglednijih iz Genoveškog DELASEM-a. Tako su se na licu mjesta uvjerili u kavim teškim uvjetima žive židovske izbjeglice u anektiranoj Dalmaciji. Posebno ih se dojmilo siromaštvo i bijedan život onih u Veloj Luci. U Splitu ih je primio prefekt provincije kojemu su u usmenom i pisanom obliku izložili najakutnije probleme. Po njihovu mišljenju, mnogo bi se toga, uz razumijevanje talijanskih vlasti, moglo pozitivno riješiti. U Podsjetniku (od dvije i po gusto tipkane stranice) što su ga ostavili prefektu, sve su probleme sveli na osam točaka. Ovdje samo najsažetije:

1. Najprije mole prefekta da podrži prijedlog Guvernatorata iz Zadra da Ministarstvo financija dopusti DELASEM-u transfer novaca za pomoć izbjeglicama koji su pod zaštitom talijanske vojske u okupiranim dijelovima NDH (Mostar, Dubrovnik, Kraljevica). Da bi DELASEM-ovi predstavnici u Splitu (i ŽOS, op. Z.M.) utjecali na pravednu raspodjelu izbjeglicama, mole "lascaiapassare" (propusnice) za iste predstavnike.
2. Da se istim izbjeglicama omogući raspodjela prehrambenih artikala kao i ostalim građanima na okupiranom području, jer, napominju, zaštita talijanskih vlasti im inače ne bi značila ništa ako ne bi imali mogućnosti za život.
3. Ako dođe do premještanja izbjeglica iz okupiranih dijelova, mole neka vlasti snose troškove prijevoza. DELASEM je siromašan i prikuplja sredstva samo za najosnovnije životne potrebe potporaša, njihovih suvjernika.
4. Kad neki od izbjeglica od Ministarstva dobije dopuštenje za emigraciju u Italiju ili druge zemlje (što Ministarstvo podržava i želi), mole da im se izađe u susret i eventualni manji nesporazumi najhitnije riješe.
5. Zalažu se za što redovitiju opskrbu prehranom izbjeglica u Splitu (zapravo u Splitskoj provinciji, op. Z.M.).
6. Ministarstvo unutarnjih poslova, posredstvom Korporacijskog vijeća provincije Genova, ovlastilo je DELASEM da odjeću i slično za židovske izbjeglice u Splitskoj provinciji može kupiti i preuzeti kod tvornica ili grosista u Italiji. Za to bi predali i odgovarajući broja aprovizacijskih bonova. Budući da time ne bi izazvali smetnje u Splitu, također mole za podršku.
7. Mole da se izbjeglice, barem oni siromašni, oslobode plaćanja boravišne pristojbe.
8. Radi devastiranja sinagoge 12. lipnja 1942. morali su prestati s vjerskim obredom u Splitu. Budući da se u talijanskom zakonodavstvu, ni slovom ni duhom, nigdje ne priječi prakticiranje židovskog obreda, mole da im se to i u Splitu omogući.

Po odlasku iz Splita predsjednik Valobra i tajnik Luzzatti zadržali su se u Zadru gdje se očekivalo da će ih primiti sam guverner Dalmacije.[120]

DELASEM i židovske općine će i dalje nastaviti s potporom prema svojim mogućnostima. Nažalost, potrebe izbjeglica za potporom s vremenom su narastale, a mogućnosti DELASEM-a, stjecajem mnogih okolnosti, iz mjeseca u mjesec bivale sve manje.

Stanje izbjeglica u Veloj Luci

Iz spisa nastalih u 1943. godini može se zaključiti da je predstavnike DELASEM-a prigodom njihova obilaska Židova u Splitskoj provinciji, posebno dojmilo teško stanje izbjeglica u Veloj Luci. To najkonkretnije potvrđuju podaci iz opširnog izvještaja što ga je DELASEM-u u Genovu uputilo njihovo predstavništvo (odnosno ŽOS) iz Splita. Među ostalim tu se napominje slijedeće: "... u Splitu i Korčuli kruha daju 143 grama po danu i po osobi, a u Veloj Luci polovicu od toga i to slabije kvalitete, pomiješanog brašnom od kukuruza..." Ili, dalje: "Ono što su vidjeli u Korčuli, ostavilo je na njih strašan dojam, pa se boje i pomisliti na što će sve naići u Veloj Luci, gdje znaju da je stanje svih izbjeglica puno gore". Zbog svega ŽOS, odnosno inženjer V. Morpurgo, zaključuju: "... U Veloj Luci bismo trebali utrostručiti naš doprinos."[121]

Uzroka za tako izrazito teški život židovskih izbjeglica u Veloj Luci bilo je nekoliko. Prvo, više od dvadesetak njih pripadalo je bivšoj ŽRŠ koje je okupacija zatekla u Veloj Luci. Osim potpore od ŽOS-a i DELASEMa oni nisu imali nikakovih drugih sredstava za izdržavanje.[122] Drugo, većinu u Veloj Luci sačinjavali su vrlo siromašni Židovi kojima je također trebala stalna pomoć. To se vidi u izvještajima DELASEM-a o broju potporaša u Splitu, Korčuli i Veloj Luci. Pretpostavlja se, naime, da je izbjeglica ukupno u Veloj Luci bilo manje nego onih u Splitu ili u Korčuli, ali je potporaša, odnosno onih koji su ovisili o pomoći židovskih organizacija, u Veloj Luci bilo najviše. Primjerice 12. X. 1942. potporaša je u Veloj Luci bilo 174, u odnosu na 73 u Korčuli. Ili, 18. I. 1943. u Veloj Luci 168, prema 73 u Korčuli i 128 u Splitu.[123] Među bogatijima u Veloj Luci, malo ih je moglo izdvojiti za pomoć siromašnijima. U Korčuli, primjerice, nekoliko imućnijih izdvajali su za pomoć mjesečno po 1500 lira, u Veloj Luci

120 DAS-ŽO-K-4/VII: Delasem Genova iz Splita 1. X. '42. Izvještaj-molba prefektu Splitske provincije Split

121 DAS-ŽO-K-6/III: br. I.1691/43. Morpurgo 2. VI. '43. Delasemu Genova

122 DAS-ŽO-K-5/I: br. U.2720/42. Šestorica iz V.L. 3. XII. '42. J.Kamhi-u Split
K-5/III: Molba 35-orice iz ŽRŠ-V.L. 19. I. '43. Delasemu Genova

123 DAS-ŽO-K-4/VII: br. I.1012/42.II. Morpurgo 12. X. '42. Delasemu Genova-K-5/III: br. U.168/43 Delasem Genova 18. I. '43. Morpurgu Split

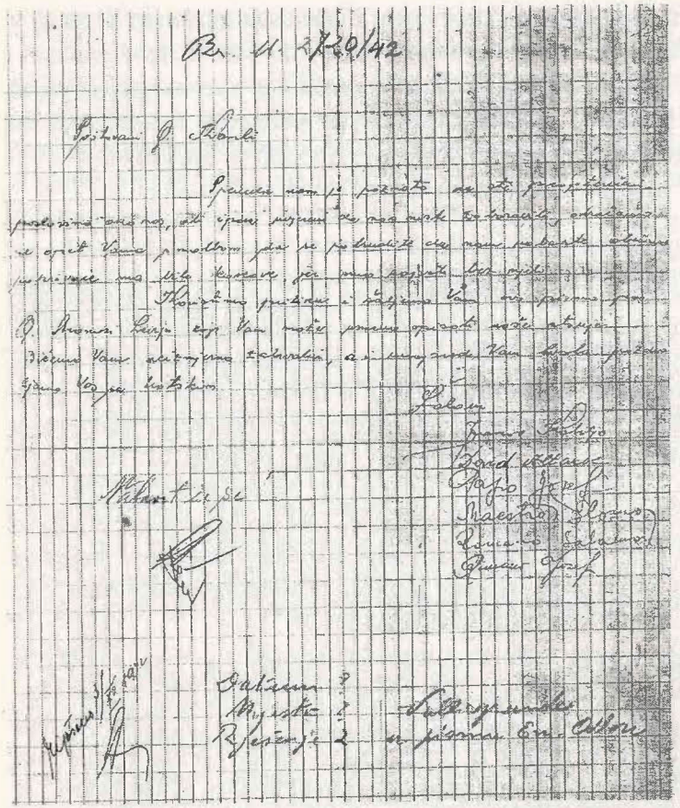

Molba šestorice za pomoć

samo jedan (inače rk. R. Berger) 500 lira, te još nekoliko njih po 200, 100 ili simboličnih 50 ili 30 lira.[124]

Ipak, najteže ih je pogađalo to što su talijanske vlasti Velu Luku tretirale kao seosku, agrarnu sredinu, pa je svim njezinim stanovnicima, uključujući i izbjeglim Židovima, aprovizacija prehrambenih namirnica bila upola manja nego onima u Korčuli i Splitu gdje su i konfinirani Židovi tretirani kao gradsko stanovništvo. Uz to, ono malo što se od prehrambenih artikala moglo kupiti izvan aprovizacije, u Veloj Luci je bilo sve skuplje nego u Splitu ili Korčuli.[125]

124 DAS-ŽO-K-6/II: Popis doprinosaša u Korčuli, svibanj 43.
" K-6/II: " " u Veloj Luci, svibanj 43.

125 DAS-ŽO-K-6/IV: br. 1054/43. Emigrantski odbor V.L. 14. VII. _43. Emigrantskom odboru Split (molba za promjenu pravnog statusa)

To da je emigrantima u Veloj Luci bilo osjetno teže, potvrđuje se i u jednom izvještaju što su ga iz Korčule uputili ŽOS-u. Među ostalim pišu: "Svemu tomu pridolazi još i jedna nova činjenica u posljednje vrijeme, da se u Vallegrande pojavila jaka tendencija za preseljenjem u Curzola osobito među najsiromašnijima. Tako je već poznato da je dvjema familjama od 4 i 3 osobe to preseljenje već odobreno, a u toku je preseljenje još cca 17 članova bez sredstava. Ova je tendencija uostalom prirodna i razumljiva pored neobično mizernih prilika u Vallegrande, ali povećava težak problem zbrinjavanja u Curzoli."[126]

To su u ŽOS-u i DELASEM-u također dobro znali.

Zima 1942./43., kod velolučkih izbjeglica aktualizirala je problem odjeće, obuće i posteljine. Zato su već od kraja studenog zaredale molbe pojedinaca da im se pribave neki od iznošenih komada odjeće i posteljine.[127]

Znakovita je u tom smislu molba što ju je DELASEM-u Genova 19. 01. 1943. uputilo 35 mladih samaca izbjeglica koji su živjeli u Veloj Luci. Među ostalim

U šetnji velolučkom obalom (s lijeva na desno: Marija J. Žuvela, nepoznata djevojka, Lea Steiner (žid. djevojka), Mirjana J. Žuvela, Milojka B. Jurković - potkraj ljeta 1942.)

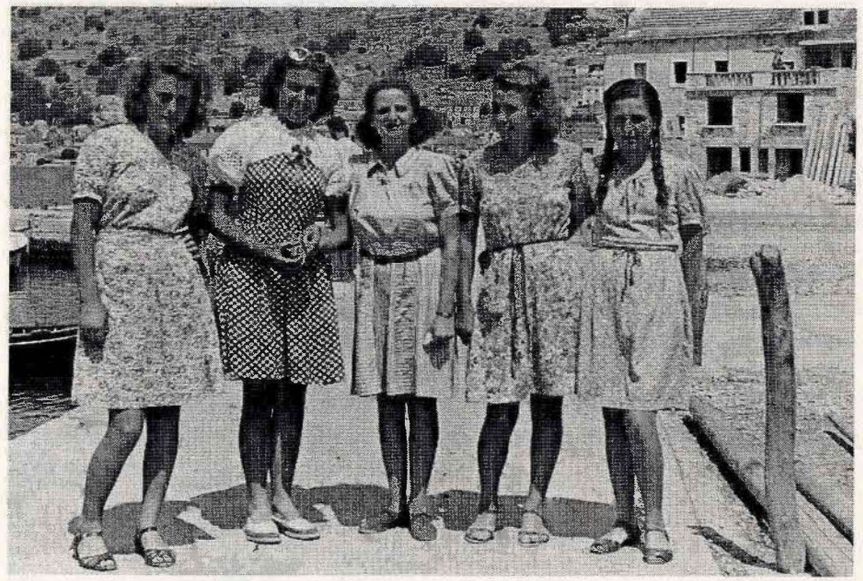

126 DAS-ŽO-K-6/II: Izvještaj Emigrantskog odbora Korčula od 12. V. _43.

127 DAS-ŽO-K-5/I: br. U.2720/42. Molba šestorice iz V.L. 3. 12. _42. J. Kamhiu

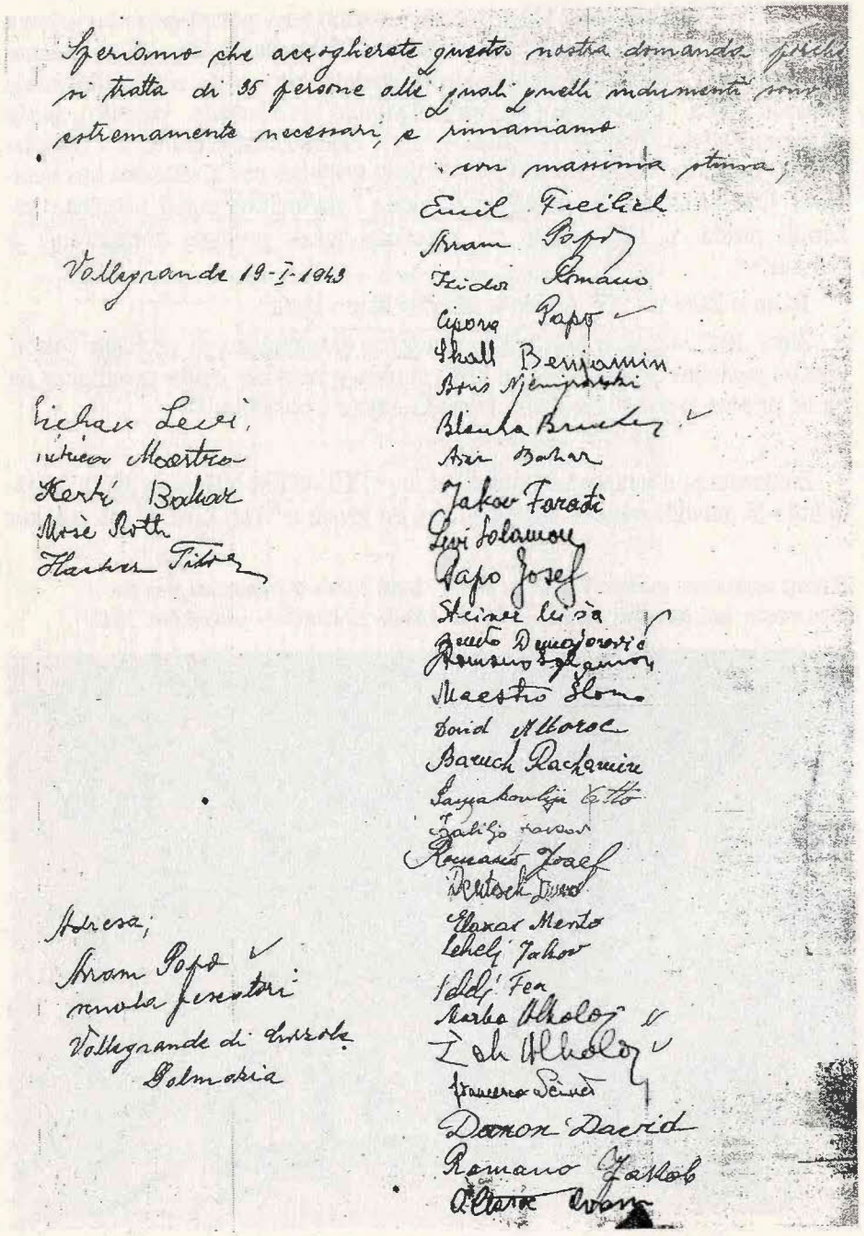

Popis 35-torice

u molbi navode: "Svi dolje potpisani članovi smo bivše ribarske škole u Veloj Luci koje je djelovanje ugašeno otprilike prije godinu dana. Većina nas nalazi se ovdje od prije rata pa nismo mogli biti u doticaju s našim obiteljima. Naša odjeća je zbog toga dotrajala, a potpora koju primamo nije dostatna ni za prehranjivanje. Željeli bismo makar i najmanje zaraditi, ali nam nije moguće naći nikakav posao. Zato vas molimo da nam pošaljete odjeće prema donjem popisu, što nam je najhitnije potrebno." Molbu je potpisalo svih 35-oro molitelja.[128]

U vezi s ovim ŽOS je 16. 02. 43. pisao DELASEM-u u Genovu: "... mi se pouzdano nadamo da ćete nam u što skorijem roku doznačiti priličan broj odijela, rublja, cipela, pokrivača i sl. kako bi ljudima priskočili u pomoć. Naši ljudi koji se nalaze u Vallegrande (Veloj Luci, op. Z.M.), već davno imaju namjeru da izravno Vam pišu, a eventualno da se obrate i na neke židov. općine u Italiji, nu mi smo ih od toga odvraćali, obećavajući im da ćemo mi to učiniti i skoro im nešto poslati."[129]

U tjednima neposredno nakon što su 35-orica iz Vele Luke uputila molbu DELASEM-u dogodile su se stvari koje Emigrantski odbor u Veloj Luci vjerojatno nije želio ni očekivao, ali na koje je malo mogao utjecati. Naime, krajem siječnja ili početkom veljače od 35-orice potpisnika molbe za pomoć, njih 15-oro ih se, preko tadašnjih ilegalnih veza, priključilo korčulanskim partizanima, koji su ih preko Biokova uputili u partizanske jedinice na kopnu.

Poslije toga predstavnici izbjeglica iz Vele Luke i Korčule otišli su u Split. Kako se iz prepiske vidi, ŽOS je tada bio dodatno opterećen jer je na djelomičnoj skrbi imao i 582 izbjeglice među onima koje je talijanska vojska iz Mostara i Čapljine premjestila na otoke Brač i Hvar. Za svih se, razumije se, brinuo. Ipak, u pismu DELASEM-u u Genovu osvrćući se na one u Veloj Luci i Korčuli (opet u slobodnijem prijevodu) napominje: "Spomenuto predstavništvo nam je reklo da su tamošnji emigranti, kako bi se održali, prodali sve što su mogli i sada su bez odjeće, bez rublja, bez obuće. Ne mogu više ništa prodati pa ni kupiti živežne namirnice. Mnogi imaju samo jednu košulju, jedan par rublja i bječava. Tako, kod tjednog pranja, otkad ih skinu dok se predmeti osuše, ostaju bez njih. Može se zamisliti u kakvu je stanju ta odjeća i koliko još može trajati..." Dalje još dodaju kako takvi, zbog prevelike oskudice, mogu jedino pripremati juhu od zelenja bez sadržaja i začina, a oni koji ni toga nemaju, ne mogu drugo nego gristi zube.[130]

128 DAS-ŽO-K-5/II: Molba 35. iz ŽR[-VL. 19. I. '43. Delasemu Genova

129 DAS-ŽO-K-5/IV: bb. Morpurgo Split 16. II. '43. Delasemu Genova

130 DAS-ŽO-K-5/IV: Izvještaj Morpurga Split 26. II. '43. Delasemu Genova

Petnaestorica nestalih

David-Dado Maestro u svojim dnevničkim bilješkama, uz nadnevak 22. 2. 1943., piše: "Ujutro silazim na obalu i vidim Židove kako hodaju dva po dva. Odmah sam osjetio da se nešto dogodilo. Eli Mamon mi je prišao i šapnuo kako je grupa mladih Židova otišla u šume i pridružila se partizanima. Od prijatelja koje poznajem otišli su: Cici Papo, Silvijo Maestro, David Danon, Josele Romano, Salomon Romano, Jakov Sekel i žena mu, Jakica Kabiljo i Santo Kabiljo, Mišo iz Beograda, Benko Demajorović, Levi iz Skoplja i Česin Altarac. Jasno je da su se, osim ideološkog razloga, priključili u partizane zbog teške ekonomske situacije - kako ne bi ostali bez odjeće i jela."[131]

Davidov prezimenjak Silvije, jedan od tada odbjeglih židovskih mladića koji je preživio rat, u svom pismu među inim bilježi: "... Jedna je grupa bila vezana uz mjesnu komunističku partiju. Preko njih smo dobivali vijesti iz svijeta i Jugoslavije. To se nastavilo do siječnja 1943., kada su se mnogi od nas pridružli partizanima i prebačeni smo sa otoka Korčule u unutrašnjost. Od 15 ljudi koji su otišli u partizane, samo je tri prijatelja ostalo živo do 1945. Prilažem listu imena onih Židova iz Vele Luke koji su se pridružili partizanima..."[132]

O istom događaju u zajedničkom radu o židovskim konfinircima na Korčuli pišu Majer Altarac i Eli Altarac. Oni ističu: "U Veloj Luci, obzirom na veći stupanj partijske organiziranosti, pored već navedene opće političke aktivnosti, došlo je do formiranja grupe židovskih aktivista, koji su trebali biti prebačeni u Korčulanski partizanski odred. Ovo je bilo oktobra 1942., ali je tada njihov odlazak od Talijana onemogućen. Njihov odlazak ostvaren je tek u januaru 1943., kada je u borbu pošlo 15 židovskih mladića, od kojih su 3 priključena IX dalmatinskoj diviziji u Imotskom, a ostalih 12 krenulo dalje do V proleterske crnogorske brigade, s kojom su prošli bitke IV. i V. neprijateljske ofanzive. To su bili: Santo Kabiljo, Jakov Kabiljo Jakile, Jozef Romano Jusule, Salamon Romano, David Altarac Česi, David Danon Dado, David Katan, Jozef Papo Čići, Mišo Štajner, Silvio Maestro, Jakov Sekelji i dalnjih četvero, od kojih se trojici zna samo ime (Karlo, Ašer i Moša), a četvrtom se ne zna ni ime. Ova posljednja četvorica su bili Židovi koji su zatečeni u Veloj Luci prije dolaska konfiniraca. Od cijele grupe NOB su preživjela samo trojica i to: Santo Kabiljo, Mišo Štajner i Silvio Maestro."[133]

Imena i prezimena spomenute petnaestorice zabilježena su u popisu svih Velolučana i drugih koji su iz Vele Luke do kapitulacije Italije otišli u šumu, odnosno u partizane. Nađen je skupa s izvještajem o radu omladine i SKOJ-a

131 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama ...*, uz nadnevak 22. 2. 1943.

132 " " " , prilog: Pismo Silvia Maestro

133 M. i E. Altarac: *Jevrejski konfinirci ..., Sjećanje jedne generacije...*, str. 779.

u Veloj Luci. Jedan i drugi dokument pisani su u Veloj Luci negdje u rujnu ili listopadu 1943. godine. Ako je suditi po sadržaju, izvještaj i popis sastavili su Ivko Gugić Kotarac, Čedo Šeparović Rike i Marin Vlašić Zec (Antunov).

Pri kraju spomenutog popisa piše: "Jevreji u partizanima". Dalje se nižu ova imena i prezimena: Romano Josef, Kabiljo Jakov, Šlomo Maestro, Salamonov Romano, David Altarac, Josef Popov, Štajner Mišo, Demajorović Benko, Moša Rot, Šekalj Jakob, Kabiljo Santo, Mirko Židov, Papo Josip, Sekelj Bepo, Maestro Salamon.

Oba spomenuta dokumenta (izvještaj i popis) sačuvao je gospodin Ivan Joković pok. Danijela.[134]

Kad se usporede imena i prezimena u sva tri popisa, može se utvrditi da se sljedeća prezimena i imena javljaju u sva tri popisa. To su: Santo Kabiljo, Jakov Kabiljo, Josef Romano (Josele ili Jusele), Salamon Romano, David Altarac Česi, Jozef Papo Čići i Mišo Štajner. Silvio Maestro u velolučkom je popisu zapisan dva puta: kao Šlomo Maestro i Maestro Salamon. U jednom popisu piše Jakov Sekelj, u drugom Jakov Sekelj i žena mu, a u velolučkom također dva puta, kao

Moša Roth

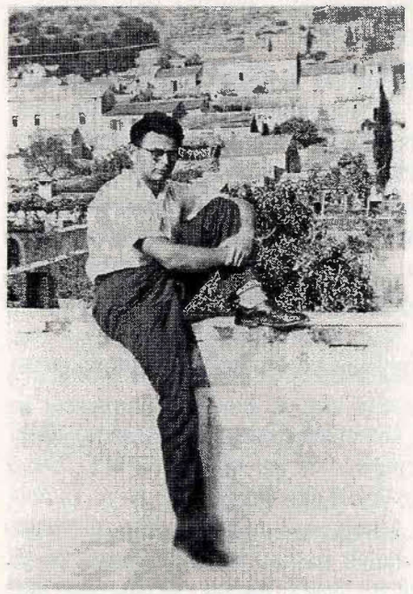

Karl (Vilim)

134 Napomena: Dobrotom gosp. I. Jokovića dokument je sada kod Z. Maričića

Šekelj Jakob i Sekelj Bepo. Došlo je do zabune, jer se zna da je s istom skupinom i istog dana otišla i žena Jakova Sekelja, Fea Sekelj. Benko Demajorović zapisan je u dva popisa. U popisu M. i E. Altarac ga nema, ali je jedino kod njih zapisan David Katan (taj se možda odnosi na Demajorovića).

Zabuna je također kod imena i prezimena Jozef Popov (u velolučkom popisu), odnosno Levi iz Skoplja (kod Davida Maestra). Najvjerojatnije se radi o mladiću Židovu iz Makedonije koji se u molbi 35-orice za odjeću i posteljinu potpisao kao Jakov Farađi. Taj je u šumu krenuo nekoliko dana poslije odlaska skupine. Pobjegao je Talijanima kad su ga prigodom noćne racije pokušali uhititi.[135]

Od ostalih još je Moša Roth (kao Moša Rot u velolučkom popisu i kao Moša u korčulanskom), Ašer, u korčulanskom popisu je najvjerojatnije Ašer Bahar (tako je potpisan u molbi 35-orice), u korčulanskom popisu još je ime Karlo. Odnosi se na mladog austrijskog Židova koji je svoje prvotno ime Vilim promijenio u Karl (nalazi se na nekoliko fotografija iz 1941.). Njega nema u popisu 35-orice. Mirko Židov iz velolučkog popisa sigurno se odnosi na ranije spomenutog mladića Mirka Rozenberga. Taj je u partizane otišao nekoliko mjeseci prije. On bi, prema tome bio prvi od 16, a ne od 15 prebjeglih u partizane. Budući da je poslije 1945. godine jedno vrijeme živio u Beogradu, četvrti je od 16-orice koji je preživio rat.[136]

Talijanska reakcija

Po svojim vezama karabinjeri su brzo doznali za bijeg židovskih mladića. Njihove su reakcije bile relativno brze. Prema bilješkama Davida Maestra: "Izidor i David Romano su odvedeni na ispitivanje. Sutradan su odveli Davida Romano na istragu u Korčulu. Svi smo nemirni i bojimo se rezultata. Osjećamo da će se nešto dogoditi. Navečer lupaju na vrata karabinjer i mjesni policajac. Talijan je došao po mene i odveo me... Odveli su me u zatvor. Tamo sam vidio mnogo poznanika. Do jedan sat u noći su dolazili ljudi. U dva je počela istraga: ›Tko vam je dao proglas o partizanima?‹ ›Gdje se partizani susreću?‹ ›Otkad surađujete s partizanima?‹

Od svega toga sam shvatio kako su partizani poslali pozive mladima da im se pridruže.

Svi smo umorni i karabinjeri također. Svi mladi (Židovi, op. Z.M.) od 16 do 35 godina iz Vele Luke su u zatvoru. Saznajemo da nas vode u Korčulu. Nitko od naše rodbine ne zna da nas odvode iz Vele Luke. Popeli smo se na motornu lađu. Na krovu nas čuvaju karabinjeri. Mnogi među nama povraćaju. Nakon sat vremena vožnje skidaju nam lance. Udaljili smo se od obale da nas partizani ne bi mogli vidjeti. Kada smo se približili gradu Korčuli, ponovno nas okivaju u lance. Tamo sam prepoznao mnogo Židova. Budući da smo imali crvene pokrivače, Talijani su nam se izrugivali misleći da smo partizani. Stigli smo u zatvor. Tamo smo sreli Nandija Pavu i Debolu i Izidora Romana. Oni su došli dva dana prije nas..."[137]

Drugi uhićenik, Moric Danon doživio je sve to ovako: "›Tko je?‹ ›Io, Maurizio! Aprite la porta!‹ ›Tko je to, koji želi da mu u ovo doba noći otvaram vrata? Tko me traži?‹ ›Voi! Qui e il brigadiere! Aprite presto! Brzo, brzo!‹. Moric otvori vrata i pred sobom ugleda revolver u ruci vojnika, pa ga zapita: ›A što je to?‹ ›Hajde, oblačite se! Moramo ići! Samo brzo!‹ ›A kamo?‹ i počne se oblačiti. ›Na stanicu. Trebaju vas.‹" Nešto dalje nastavlja: "U zatvoru, u prostoriji išaranom vlagom i paučinom, neki su se snuždeno šćućurili, neki su plakali, a neki brisali krv s lica. Najkrvaviji je bio Gogo. Doveli su ga okrvavljena, jer su uz njega vodili onog Makedonca imenom Farađi, koji im je ispod pušaka umakao u noći... Moric je stigao u posljednji čas..." Zatim nadodaje: "U ranu zoru povezaše trideset i dva židovska mladića dugim čeličnim lancem. Svakog za jednu ruku spojiše čeličnim narukvicama. Morica, trideset i trećeg uhapšenika, zavežu zadnjeg, ali posebnim lancem, jer nije imao svog para..."

A u potpoglavlju s naslovom "Zvekeću čelični lanci" Moric Danon nastavlja: ".. Drveni brod s trideset i trojicom mladića nije pristao uz hotel (u Korčuli, op. Z.M.) kao obično, jer se tamo ispriječio vojnički parobrod. Jedva ga nekako usidriše u blizini tvrđave, prema starom brodogradilištu..." te dalje "U prvom su redu vezana dva brata: Marko i Žak. Preko Markovog lijevog ramena prebačen je vuneni prekrivač crvene boje. Taj je pokrivač razjarivao crnokošuljaše, te su tu izgladnjelu i izmrcvarenu čeljad dočekali napadačkim povicima, kada su ih već pratioci poredali za daljnji put u nepoznato: ›E, bene arrivati! Signori banditi! Porchi Ebrei! Porchi ribelli! Porchi partigiani!‹ Oni su u crvenom pokrivaču vidjeli crvenu zastavu..."[138]

O istom događaju Majer Altarac i Eli Altarac pišu: "U martu 1943. godine svi omladinci emigranti u Veloj Luci, njih 34, prebačeni su u grad Korčulu." I još, nešto dalje: "Već je spomenuto da su u toku 1943. g. 34 preostala omladinca prinudno prebačena u grad Korčulu i to nakon odlaska 15 omladinaca u partizane početkom 1943.g."[139]

135 M. Danon: Mali čovjek ..., str. 152.

136 Prema sjećanju gosp. Jerka I. Miroševića (o Mirku Rozenbergu)

137 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama* ..., uz datum 22. 2. 1943.

138 M. Danon: *Mali čovjek* ..., str. 151.-153. i 156.

139 M. i E. Altarac: *Jevrejski konfinirci...*, *Sjećanje jedne generacije...*, str. 776.

Oskudica

Kolikogod da su ŽOS i Emigrantski odbor iz Splita molili za što hitniju i obilniju pomoć, DELASEM iz Genove, uza svu iskazanu dobru volju, sve je manje mogao pružiti. Još prije no što su 15-orica iz Vele Luke otišli u partizane (a otišlo ih je i iz Splita prije i poslije ovih), DELASEM je svim potporašima uputio obavijest o svojim sve skromnijim mogućnostima. Upozorio je sve izbjeglice na ozbljnost situacije i zamolio ih za štednju i odricanja.

O svemu tome najbolje govore riječi iz spomenutog DELASEM-ovog" pisma (koji je inače pisan i sačuvan na hrvatskom jeziku):

"Našim potporašima!

Usljed zadnjih događaja i radi potrebe evakuacije iz gradova, naši najjači doprinosači napustili su gradove kao što su Milano, Torino, Genova i t.d. S tog razloga redovito sakupljanje fondova, koje je nami dozvoljavalo da pošaljemo svote potrebite za izdavanje sedmičnih potpora našim potporašima, popustilo je, jer od većine tih darovatelja ne poznajemo niti današnju adresu i zato naši prihodi su desetkovani. Kod ovog stanja stvari naš položaj, koji je već od prije bio kritičan znatno se je pogoršao, tako da se mi danas nalazimo u bolnoj nuždi

Skupina znatiželjnih Velolučana i izbjeglih Židova oko ulovljenog dupina (jesen 1942.) Među ostalima prepoznaju se: u drugom redu Ivan Jokovič Šuleman, Marko Dragojević Repan, Slavko Vedriš. U prednjem redu tadašnji dječaci: Vicko Berković Baldov, Ivo Vučetić Šimetov, Lovor Dragojević Donkov, Zlatan Fiamin Andrijin.

da potpuno ukinemo one potpore, koje imaju trajni karakter. Našim potporašma ćemo moći slati samo izvanrednih potpora a i to samo ako nam prilike budu dozvolile.

Kod podijeljenja potpora trebat će da damo prednost tuberkolotićarima, majkama sa novorođencima, ljudima u jako odmakloj dobi, jako mnogobrojnim obiteljima..." te dalje "Nećemo više trpiti da bi postojale osobe, koje već imaju dostatnih sredstava za življenje i koje bi od nas sa ganutljivim dopisima tražile pripomoć..."

Pri kraju pisma navode: "Mi apeliramo na sve one koji na ikoji način mogu da se odreknu naše potpore, pa bilo to i uz cijenu nekih žrtava, da se na nas više ne obrate za financijalnu pomoć. Oni, koji će uzeti u dužan obzir ovaj naš savjet, vršit će jedno dobro djelo u korist njihove braće, koja se nalaze u većoj potrebi. Oni pak, koji unatoč naših preporuka budu se i nadalje nami obratili, bez da bi ih na to tjerala najpreča potreba, bit će također u buduće isključeni od svake naše pomoći i neće biti više nikada od nas potpomognuti u njihovoj budućoj emigraciji..."[140]

Emigrantski odbor pri ŽOS uputio je prijepis spomenutog pisma židovskom emigrantskom odboru u Velu Luku s napomenom da s njegovim sadržajem upozna sve izbjeglice u mjestu. Bilo je to polovicom veljače 1943.[141] Kako će se poslije vidjeti, velolučki je odbor djelovao i to je u narednim mjesecima dalo određene rezultate.

Odlučnije su, međutim, postupili ŽOS i Emigrantski odbor u Splitu (oba odbora i dalje na čelu s predsjednikom ing. Viktorom Morpurgo). Iz opširnog pisma što su ga 26. 02. 43. uputili DELASEM-u vidi se što su sve poduzeli da bi ublažili vrlo kritično stanje. Ostali su naime bez novaca, a broj potrebitih se popeo na oko tisuću (u Splitu 200, Veloj Luci 300, Korčuli 200, na Hvaru 200 i Braču 100). Napominju da su, prije svega među suvjernicima u Splitu, poveli akciju prikupljanja novaca i materijala. Prikupili su dosta (70.000 lira i još raznih artikala), ali više neće moći. Zato, tako navode, ne žele ni zamisliti kakvim sve katastrofalnim posljedicama može rezultirati sadašnje stanje među izbjegličkim zajednicama. Neka samo pokušaju zamisliti što mogu učiniti osobe gušene glađu. Obavještavaju dalje DELASEM da su na adrese 19 židovskih zajednica u Italiji uputili telegrame vapaja za pomoć. Također su ga uputili i njegovoj ekscelenciji Almansi-u u Rim, moleći ga da podrži njihovu molbu. Opravdavaju se DELASEM-u što su tako postupli, ali da nisu mogli stajati prekriženih ruku.[142]

140 DAS-ŽO-K-5/III: bb. Delasem Genova 20. I. '43. Apel: Našim potporašima

141 DAS-ŽO-K-5/IV: br. I.327/43. Emigr. odbor. Split 12. II. '43. Emigr. odbor V. L.

142 DAS-ŽO-K-5/IV: Izvještaj Morpurga Split 26. II. '43. Delasemu Genova

Odgovarajući na telegrame što su ih u međuvremenu primili od DELASEM-a Genova, ŽOS zahvaljuje na podršci, vjeruje da će dati ploda. Zatim izvještavaju kako su njihove gospođe prikupljale odjeću, živežne namirnice i slično te raspodijelili najpotrebnijima, a djecu razmjestili po raznim obiteljima. U Veloj Luci i Korčuli također da je poduzeta sabirna akcija među bolje stojećim emigrantima. Zatim dodaju kako nevolja rađa vrlo neželjene i opasne pojave za čitavu zajednicu.[143]

U ožujku 1943. stanje se još i pogoršalo, pa se ŽOS opširnim pismom obratio i mnogim pojedincima na njihove osobne adrese. Među ostalim napominju: "... Isprva je bilo takovih izbjeglica koji su još nešto imali, veliki je broj imao sreću da budu transferirani u Italiju, a ovi koji su ostali u Spalatu i na otocima Curzola i Vallegrande, tokom vremena su toliko osiromašili, te je velika većina svih tih izbjeglica došla tako daleko, da je morala rasprodati i posljednji kaput i konačno se obratiti na nas, da bi imali potporu..... Oboljenja su na dnevnom redu. Djeca usljed slabe ishrane dobivaju rahitis, stariji ljudi gube snagu i traže ljekarsku pomoć, treba plaćati lijekove i bolnicu... Sprovode se sabirne akcije, traži se prilog od domaćih i od emigranata, koji još nešto posjeduju, nu sve je to malo... Prijeti glad, prijeti bolest, situacija naših emigranata je očajna. I opet smo se obratili na ovdašnje ljude, opet sproveli akciju, ali sve je malo, to je samo krparenje od danas do sutra i mi strepimo i bojimo se dana, kada nećemo više biti u mogućnosti da tim bijednicima bar tih par lira dnevno možemo isplaćivati. Na sve naše molbe, na sve naše apele DELASEM-u, ovaj odgovara, da mu nije moguće više slati, jer su se prinosnici DELASEM-a, koji su stanovali u većim gradovima, odselili i prema tome su prihodi DELASEM-a znatno opali. DELASEM nam javlja da u buduće neće moći ni toliko slati kao u posljednje vrijeme, da će moći potporu davati samo bolesnim, iznemoglim starcima i djeci..."[144]

ŽOS je sastavio poziv za pomoć ne samo Židovima već i mnogim drugim ljudima dobre volje, poznanicima u raznim mjestima Dalmacije (ili i šire). Tekst toga poziva (pisanog također na hrvatskom) glasi:

"Ispomažući preko 1000 emigranata u Spalatu i na otocima, većinom žena, djece i staraca, iscrpili smo sva materijalna sredstva.

Prijeti opasnost bolesti i gladi.

Ne dozvolite da stradaju toliki dragocjeni životi. Samo hitna i efikasna materijalna pomoć može spriječiti katastrofu.

Molimo za najhitniju pomoć Vas i sve jednomišljenike u Vašem mjestu

Comunita Israelitica Spalato"[145]

Na poziv ŽOS-a mnogi su se odazvali svojim prilozima. Primjerice, 18. ožujka 1943. iz Bolonje su poslali 2000 lira, iz Milana 5000, iz Livorna 500 te iz

143 DAS-ŽO-K-5/V: br. I.538/43. Morpurgo 6. III. '43. Delasemu Genova

144 DAS-ŽO-K-5/V: br. 199/43. ŽOS 21. III. '43. Apel za pomoć

145 DAS-ŽO-K-5/V: bb. ŽOS - Apel (u obliku letka) raznima

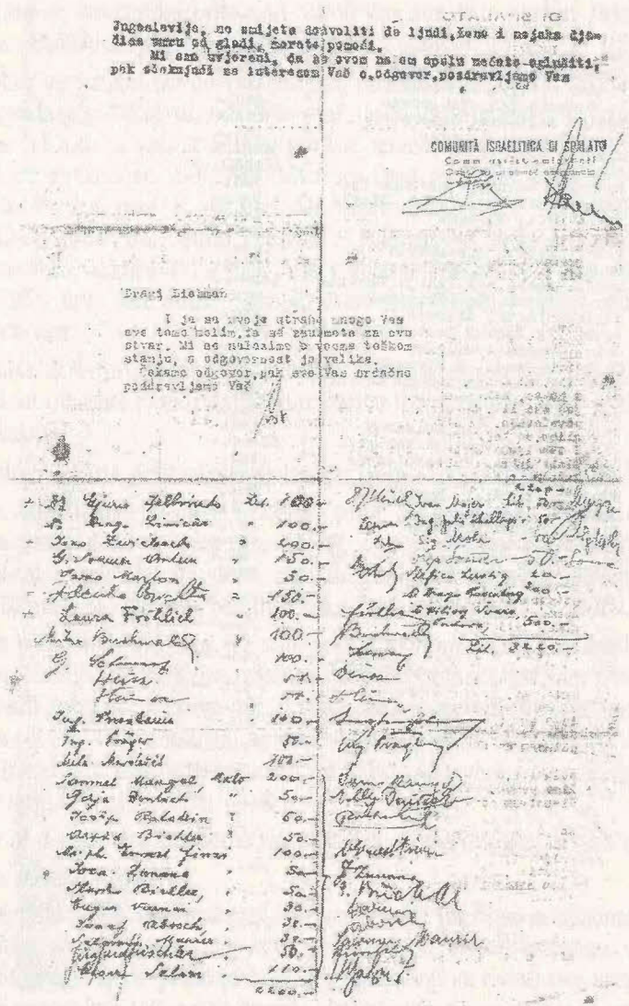

Ferare 1000 lira, ukupno: 8500 lira.[146] Daljnjih 5000 lira ŽOS je primio iz Parme, zatim još 3075 lira što ih je u Genovi prikupio tamošnji rabin, a DELASEM je tada priložio 5000 lira.[147] Par dana poslije primili su 6000 lira iz Verone, 12820 iz Firence, dok je DELASEM dodao svojih 1180, tako da je tom pošiljkom upućeno ukupno 20000 lira.[148] Zatim su iz DELASEM-a uputili

146 DAS-ŽO-K-5/V: br. U.747/43. Delasem G. 18. III. '43. Morpurgu Split

147 DAS-ŽO-K-5/V: br. 251/43. Morpurgo St. 19. III. '43. Delasemu Genova

148 DAS-ŽO-K-5/V: br. U.781/43. Delasem G. 22. III. '43. Morpurgu Split

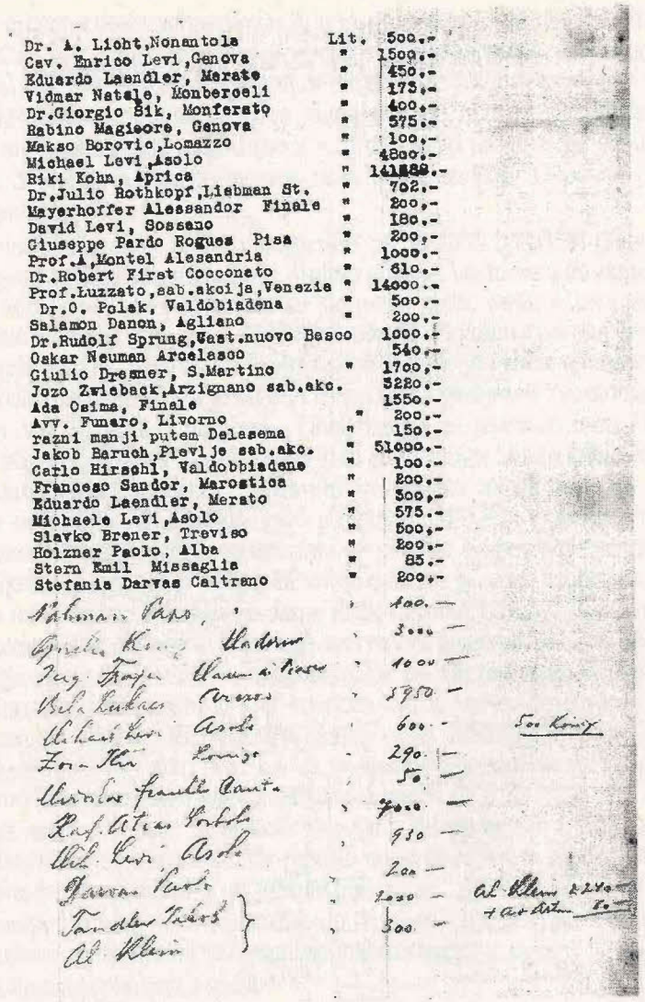

Dr. A. Licht,Nonantola	Lit.	500.-
Cav. Enrico Levi,Genova	"	1500.-
Eduardo Laendler, Merate	"	450.-
Vidmar Natale, Monberceli	"	173.-
Dr.Giorgio Šik, Monferrato	"	400.-
Rabino Magieore, Genova	"	575.-
Makso Borovic,Lomazzo	"	100.-
Michael Levi,Asolo	"	4800.-
Biki Kohn, Aprica	"	14488.-
Dr.Julio Rothkopf,Liebman St.	"	702.-
Mayerhoffer Alessandor Finale	"	200.-
David Levi, Sossano	"	180.-
Giuseppe Pardo Rogues Pisa	"	200.-
Prof.A.Montel Alesandria	"	1000.-
Dr.Robert First Cocconato	"	610.-
Prof.Luzzato,sab.akcija,Venezia	"	14000.-
Dr.O. Polak, Valdobiadena	"	500.-
Salamon Danon, Agliano	"	200.-
Dr.Rudolf Sprung,Cast.nuovo Basco		1000.-
Oskar Neuman Arcelasco		540.-
Giulio Dresner, S.Martino	"	1700.-
Jozo Zwieback,Arzignano sab.ako.		3220.-
Ada Osima, Finale		1550.-
Avv. Funaro, Livorno	"	200.-
razni manji putem Delasema	"	150.-
Jakob Baruch,Plevlje sab.ako.	"	51000.-
Carlo Hirschl, Valdobbiadene	"	100.-
Francesc Sandor, Marostica	"	200.-
Eduardo Laendler, Merato	"	500.-
Michaele Levi,Asolo	"	575.-
Slavko Brener, Treviso	"	500.-
Holzner Paolo, Alba	"	200.-
Stern Emil Missaglia	"	85.-
Stefania Darvas Caltrano	"	200.-

15290 lira što ih je priložila Firenca, 15000 Pisa i 6500 iz Rima, te od posebne sabirne akcije za izbjeglice iz bivše Jugoslavije u iznosu od 50000 lira ili ukupno tom doznakom 86790 lira.[149] Početkom travnja preko DELASEM-a iz Genove od židovskih općina uputili su im iz talijanskih gradova Asti 1500 lira, iz Alessandria 5000, iz Bolonje 3000, Firence 3845, iz Siene 3910 lira dok je prof. A. Montel iz Alessandrie dodao 1000 lira, ili ukupno tom doznakom 18255 lira.[150]

149 DAS-ŽO-K-5/V: lu/fb Delasem G. 29. III. '43. Morpurgu Split

150 DAS-ŽO-K-6/I: ba/cu. Delasem G. 5. IV. '43. Morpurgu Split

Posebno se zamjećuje prilog od 51000 lira što ih je poslao Jakob Baruh iz Plevlja, a sakupio ih je među tamošnjim Židovima.[151]

U Splitu su primili novac i od mnogih pojedinaca. Tako je Liebman Stein iz Loniga, provincija Vicenza, od tridesetak, također izbjeglica, prikupio i poslao 3220 lira.[152] Kako se vidi iz jednog popisa, značajnije iznose poslali su još Cav. Enrico Levi iz Genove 1500 lira, Michael Levi iz Asolo 4800 lira, Riki Kohn Aprica 14488 lira, prof. A. Montel Alessandria 1000 lira, Rudolf Sprung Cast nuovo Basco 1000 lira, Giulio Dresner S. Martino 1700 lira, Jozo Zwiebeck - Arzignano (sab. akcija) 3220 lira, Ada Osima - Finale 1550 lira, Bela Lukacs Arezzo 5950 lira, Raf. Atias Sorbolo 7000 lira, Tandler Jakob 2000 lira, Al. Klein 2240 lira.

U arhivi ŽOS pronađena su i dva zanimljiva pisma, oba na hrvatskom, a sačuvana su otisnuta preko indiga u negativu (pročitana su uz pomoć ogledala). Evo tog teksta:

"Iz jednog pisma jednog našeg emigranta na kojeg smo se obratili:

›Tvoje sam pismo pročitao nekoliko puta. Suosjećam u potpunosti. Bilo mi je kao da zimi jedem u toploj restauraciji, a moja me braća promatraju iz vana gladni, jadni i bosi. Istoga dana nije mogla pasti odluka nego jučer i to s mukom. Rezultat je da ćete primiti preko DELASEM-a od NN., NN., NN. i td.

Nisam nikako zadovoljan, jer sam se još jednom uvjerio da naši nemaju ni srca ni duše. N.pr. ja ovdje ne primam državne pomoći, jer sam došao iz logora na vlastiti zahtjev. Izdržava me....., i ako sam potreban pomoći i potpomagan, priložio sam 500.- jer smatram to najsvetijom dužnošću. Međutim daju po hiljadu ili dvije ljudi, koji bi mogli sami da izdržavaju nas sve kroz cijelo vrijeme što smo ovdje (16 mjeseci).

Dakle ni u najtežim časovima našeg života nema svijesti, mrzim ih do Boga.‹

Drugo pismo

›Ne moramo Vam napominjati da bismo želili da Vam pošaljemo i više, jer znamo da je svrha kojoj je ovaj novac namijenjen, visoko humana, ali napominjemo da i ovdje imade priličan broj izbjeglica, koji su ostali bez igdje ičega, pa oni među nama koji još nešto imamo, dužni smo da se staramo za njih i njihove porodice. Iz tih razloga nismo mogli sakupiti veću svotu

a poslali su:

Braća Papić iz Višegrada - sada Priboj	20 (tisuća, op. Z.M.)
Jakob Baruh Plevlja	10
Ing. Iso Ruso Plevlja	5

151 DAS-ŽO-K-6/I: ad. 199/43. V. Morpurgo 30. IV. '43. Jakobu Baruh Plevlja

152 DAS-ŽO-K-5/V: br. 199/43. ŽOS 2. III. '43. Liebman Stein Lonigo Vicenza

Sadik Levi Višegrad - sada Plevlja 1

Trgovci iz Sjenice 15‹”[153]

(to je ukupno 51000 što ih je poslao Jakob Baruh, op. Z.M.)

Inače, pisma govore sama za sebe.

Što se Vele Luke tiče, i u njoj je Emigrantski odbor pojačao nastojanje da se, relativno imućniji, odricanjem što jače solidariziraju s onima koji nisu ništa ili jako malo imali. Prema sačuvanom popisu u svibnju 1943. u socijalni fond, odnosno za potpore siromašnijima, od 35-orice imućnijih obitelji prikupili su 5675 lira. S obzirom na prilike to i nije bilo malo. S nekim sitnim doprinosima i 7000 lira koliko su za taj mjesec dobili od ŽOS, prihodovali su, ako se tako može reći, ukupno 12738 lira. Od izbjeglica u Veloj Luci najviše je pridonio Berger Rudolf (rk) 500 lira, zatim Alkalaj Moni 400, Papo Menahen 300, Pinto Salamon 300 lira. Po 250 prinosio je Neuman Miroslav (rk, odselio u Italiju) te Hahn Leo i Hahn Stefanija. Ostali manje, neki 30 ili samo 25 lira.[154] (Radi usporedbe, u Korčuli je u isto vrijeme od 67-orice bogatijih izbjeglica u gradu Korčuli za socijalni fond zatraženo ukupno 21600 lira, od toga od četvorice po 1500 lira, jednog 1400, sedmorice po 1000, četvorice po 700 i dvojice po 600 lira; prikupljeno je najmanje 15200 lira, osjetno više u odnosu na Velu Luku gdje se prikupilo 5675 lira).

Iz spomenutih sredstava u Veloj Luci je za 65 osoba podijeljeno u vidu potpore ukupno 5090 lira, za lijekove je utrošeno 525 lira, za kuhinju 5543,70 lira te za razne potrebe (čišćenje i popravci zgrade ex ŽRŠ) 414 lira, ukupno 11572,70 lira. U blagajni je ostalo 3185,21, a u zalihama robe u kuhinji 5938,50 lira.[155]

U zgradi bivše ŽRŠ hranilo se 25 ›menzaša‹, među njima petorica članova bivše ribarske škole, ali i više drugih vrlo siromašnih pojedinaca i obitelji.[156]

To su podaci koji, uz ostalo, pokazuju da je izbjeglicama u Veloj Luci bilo jako teško.

Ali, po nekim spisima reklo bi se da su, preko ŽOS, za izbjeglice u Veloj Luci, posebno one iz bivše ŽRŠ, od nekih ustanova a preko pojedinaca katkad dobivali i posebne novčane doznake. Tako je, primjerice, u ožujku 1943. Giuseppe Indig iz Villa Emma-Nonantola (Modena) namjenski uplatio 2700 lira. Iz popratnog pisma što ga je uputio inženjeru Viktoru Morpurgu evo nekoliko rečenica: “Kao što sam obećao mojim prijateljima u Vallegrande nabavio sam im nešto potpore od Hehaluca Schwalba... Molim da se prije svega uzmu u obzir ljudi povezani sa tetkom Erec uvažavajući izvor novca... Zavaljujući na

153 DAS-ŽO-K-6/I: bb. i bez datuma (preko indiga u negativu)

154 DAS-ŽO-K-6/II: Soc. fond V.L. maj 1943. Popis redovitih doprinosača

155 DAS-ŽO-K-6/II: Soc. fond. V.L. maj 1943. Popis izdataka i stanje

156 DAS-ŽO-K-6/II: Soc. fond V.L. maj 1943. Popis menzaša

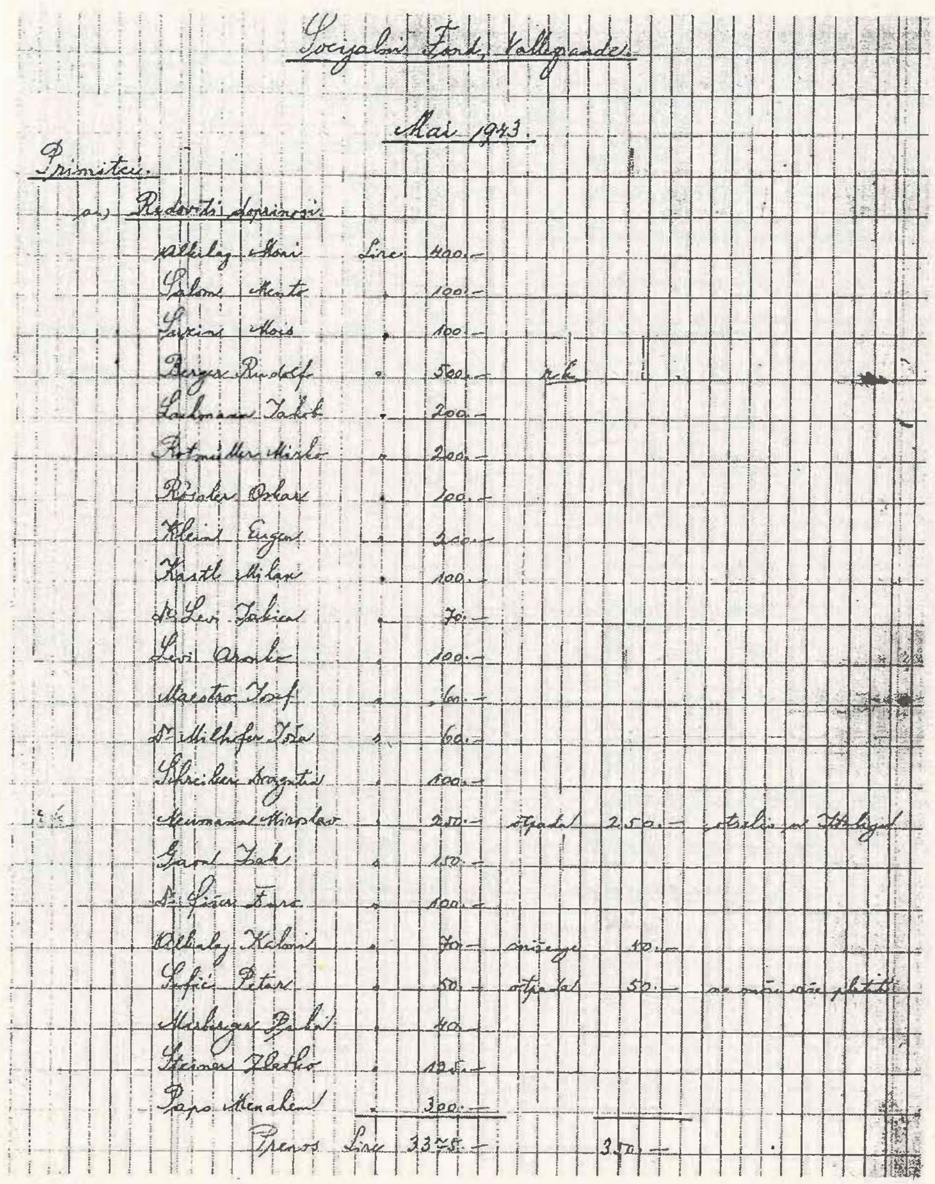

Socijalni Fond, Vallegrande.

Mai 1943.

Primitci.

a.) Redoviti doprinosi.

Alkalaj Moni	Lire	400.-			
Salom Mento	"	100.-			
[illegible] Mois	"	100.-			
Berger Rudolf	"	500.-	r.k.		
Lachmann Jakob	"	200.-			
Rotmüller Mirko	"	200.-			
Rösler Oskar	"	100.-			
Klein Eugen	"	200.-			
Kastl Milan	"	100.-			
Dr. Levi [illegible]	"	70.-			
Levi [illegible]	"	100.-			
Maestro Josef	"	60.-			
Dr. Milhofer Joža	"	60.-			
Schreiber Dragutin	"	100.-			
Neumann Miroslav	"	250.-	otpada	250.-	otišao u Italiju
[illegible] Zak	"	150.-			
Dr. [illegible]	"	100.-			
Alkalaj [illegible]	"	70.-	snižuje	40.-	
[illegible] Petar	"	50.-	otpada	50.-	ne može više platiti
[illegible]	"	40.-			
Steiner Zlatko	"	125.-			
Papo Menahem	"	300.-			
Prenos	Lire	3375.-		350.-	

Primitci Vela Luka

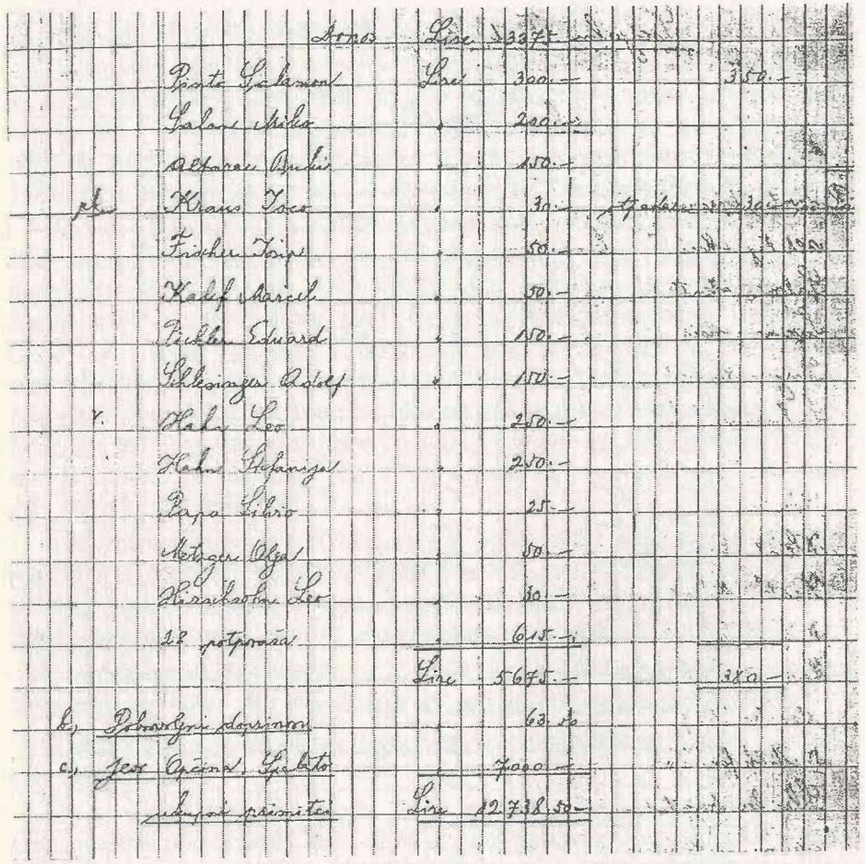

Primitci Vela Luka

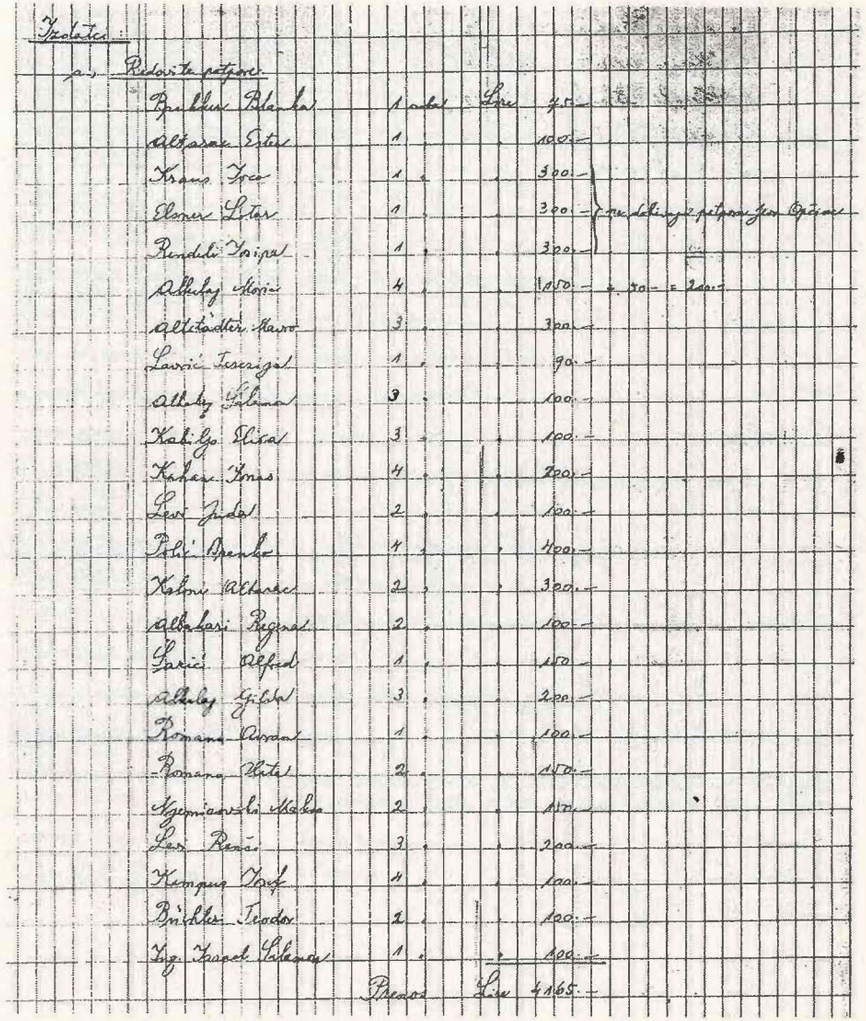

Izdaci Vela Luka

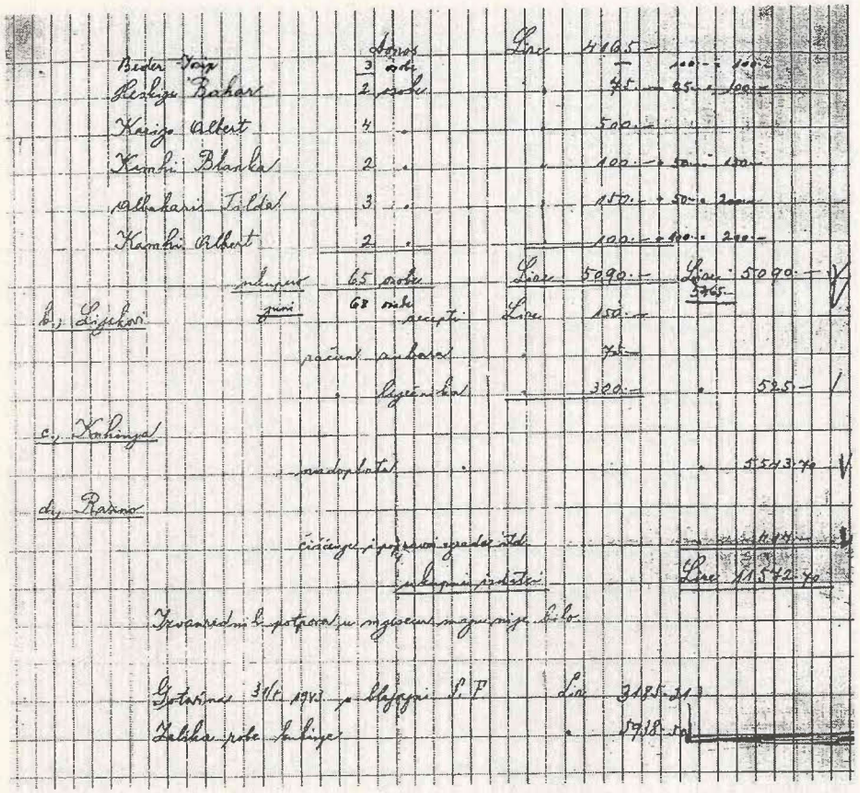

Popis menzaša

Albahari Regina i sin Albahari Albi	Muž u logoru,	✓	ostali
Bahar Heski i supruga Bahar Rikica	Bivši članovi ribarske škole	✓	ne ostali
Daniti Josef	Žena u logoru	✓	1 ne ostali
Engel Ljubo	Samac	✓	1 ne ostali
Cornelija Pižer i kćerka Eva Pižer i sin Robert Pižer	Muž u logru, bolesna	✓	3
Ing Salamon Izrael	Samac	✓	ne ostali
Katan Rozika	Muž u logoru	✓	ne ostali
Levi Juda	Udovac	✓	ne ostali
Levi Renči i sinovi Levi Silvio Levi Edih	Muž u logoru, slabe materijalne prilike		ostali
Papo Avram i supruga Papo Cipika	bivši članovi ribarske škole	✓	ne ostali
Romano Avram	samac	✓	ne ostali
Sternfeld Dragica	samac	✓	ne ostali
Levi Blanka	bivši član ribarske škole	✓	ne ostali
Abinun Albert	samac	✓	ne ostali
Gaon Josef i sin Gaon Rafael	naš ekonom. Žena je teško bolesna i mora dugačiti dijetalnu hranu. Kuha sebe za sebe i jedno dijete.	✓	
Lavrić Terezija	kumarica		ostali
Rendeli Josip	Samac	✓	ostali

Red. broj	Ime	Oporezovan	Ponuda	Plaćanje u Aprilu	Plaćanje za April u Maju	Plaćanje u Maju	Opaska
1	Hirschler David	1500	1500	1500		1500	
2	Goldstein Hinko	1500			800		
3	Altaraz Cesar	1500					
4	Leibel Carlo	1500					
5	Salom Žak	1000	700	700		700	
6	Alkalaj Žak i Dr Heinrich	1400	1000	1000		1000	
7	- " - Isak	1000	1000	1000		1000	
8	- " - Josef	1000	1000	—	1000	1000	
9	Altaraz Albert	1000	700	700		700	
10	Haas Oskar	1000	1000	1000		1000	
11	Piliš Edo	1000	1000	1000			
12	Poljokan Rafo i Isak	1000	700	1000		400	
13	Arnstein Lavoslav	700	700				
14	Kaiser Ljudevit	700	300		300		
15	Pollak Andrea	600	600	600		600	
16	Vidan Ljudevit	600	600	600		600	
17	Grudar Ernest	700	700				
18	Backman Jaša	700	700		700		
19	Lang Leo	400	400				
20	Gaon Alberto	400	200	200		200	
21	Monforte Isak	400	400				
22	Löwy Alexander	400	400	400		400	
23	Rendi Paula	400	400		400	400	
24	Suvin Dr Miroslav	400	400	400		400	
25	Albala Sali	400	400	400		400	
26	Alkalaj Dido	400	400		400		[illegible]
		21600	15200	10500	3600	10300	

Prihodi Korčula

Red. broj	Ime	Oporezovan	Ponuda	Plaćanja u Aprilu	Plaćanja za April u Maju	Plaćanja u Maj	Opaska
27	Bäcker Lia	400	400		400	400	[illegible]
28	Beck Elsa	400	400	400		400	
29	Davidović Olga	400	150		150	150	
30	Lederer Hinko	400	400		400		
31	Dr Poljokan Braco	400	400		400	400	
32	Alkalaj Lea	400	400	400		400	
33	Finzi Dr Leon	400	200	200		200	
34	Neufeld Erna	300	300		300		
35	Bokroš Filip	200	200	200			
36	Salom Dr Rafael	200	200	200			
37	Danon Alberto	200	200	200		200	
38	Musafia Aco	200	200	200			
39	- " - Mica	200	200				
40	Nussbaum Maxo	200	200	200		200	
41	Wessel Dr Josip	200	200		200	100	mizio
42	Md. Kraus Paula	200	200	200			
43	Diamant Vilim	200	200		200		
44	Revan Dr Stanislav	200	200	200		200	
45	Neuman Josip	200					[illegible]
46	Schmidt Victor	125	125				
47	Aron Juliana	100	100		100	100	
48	Barkić Johana	100	100		100	100	
49	Salom Bianca	100	100	100		100	
50	Hafner Rudolf	100	100	100		100	
51	Hübsch Rosa	100	100	100			[illegible]
52	Lichtenberg Milan	100	100				
		6025	5375	2700	2250	3050	

Prihodi Korčula

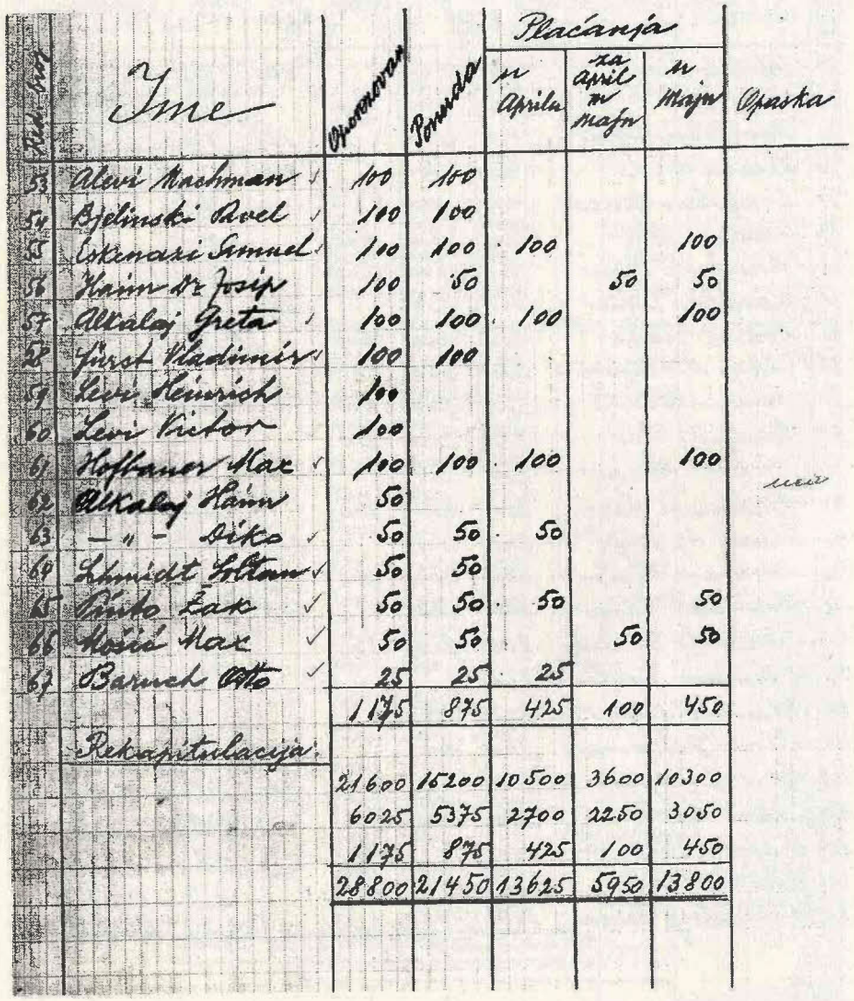

Red. broj	Ime	Oporezovan	Ponuda	Plaćanja u Aprilu	Plaćanja za april u maju	Plaćanja u Maju	Opaska
53	Alevi Machman ✓	100	100				
54	Bjelinski Pavel ✓	100	100				
55	Eskenazi Samuel ✓	100	100	100		100	
56	Haim Dr Josip	100	50		50	50	
57	Alkalaj Greta ✓	100	100	100		100	
58	Fürst Vladimir ✓	100	100				
59	Levi Heinrich	100					
60	Levi Victor	100					
61	Hofbauer Max ✓	100	100	100		100	
62	Alkalaj Haim	50					
63	— " — Diko ✓	50	50	50			
64	Schmidt Soltan ✓	50	50				
65	Pinto Žak ✓	50	50	50		50	
66	Mošić Max ✓	50	50		50	50	
67	Baruch Otto ✓	25	25	25			
		1175	875	425	100	450	
	Rekapitulacija:						
		21600	15200	10500	3600	10300	
		6025	5375	2700	2250	3050	
		1175	875	425	100	450	
		28800	21450	13625	5950	13800	

Prihodi Korčula

usluzi, srdačno Vas pozdravljam i molim da isporučite srdačne pozdrave Jaarija, Ereca i svih poznatih našim prijateljima."[157]

Zanimljiv je i odgovor V. Morpurga: "... U predmetu alije primili smo telegram i cirkularu,DELASEMA' i mi sada radimo okolo toga da sakupimo podatke o onima, koji bi kod toga došli u obzir. U stvari smo ovih dana na dugo raspravljali sa Dr-om Milhoferom.

Od bivše hahšare u Vallegrande veći dio pripadnika je sada odsutan..."[158]

U travnju su iz DELASEM-a i ŽOS-a obećali poslati u Velu Luku odjeće i obuće.

Treba ovdje napomenuti da je DELASEM u Split slao sve manje novaca. Istovremeno su njegovi čelnici Emigrantskom odboru u Trstu izjavljivali kako u Splitu od obilnih priloga židovskih općina iz Italije i pojedinaca mogu imati čak i dosta zaliha novca. Ing. Morpurgo je zbog toga negodovao, što se vidi iz njegovih pisama mr. Mavru Sessleru, ali još više u direktnom pismu dr. Valobri. U pismimima se poziva na zaključak stvoren u rezoluciji od 19. 02. _43., prema kojemu se potpora mora bezuvjetno povisiti na dvostruko, kako bi ljudima osigurali bar donekle ono što im je minimalno potrebno za život.[159] U pismu Sessleru posebno apelira na eksc. Almansi i Sorani, da se zauzmu za prebacivanje djece i odraslih u Tursku.

U pismu nastavlja: "Čovjek ali ne zna šta nosi dan, a što noć, i samo onaj koji je sve to propatio i osjetio na vlastitoj koži, može da pojmi šta to znači živjeti u takovoj neizvjesnosti. I nije dosta da živi u strahu za sutrašnjicu, ne može dovoljno da se najede, mora da gleda kako mu žena, majka, djeca i ostali njegovi mili, od dana na dan fizički i moralno propadaju, dok još hvala Bogu imade ljudi, koji bi mogli da to spriječe, kada bi dali taj nesretni, tako malo vrijedni novac. Malo vrijedan u momentu kada ga liše istoga, a što može da uslijedi preko noći, kako je to s nama slučaj bio, a mnogo vrijedan za onoga koji gladuje i kojemu je potreban lijek, koji je ostao gol i bos."

U istom pismu spominje i hvali tršćansku obitelj Stock koja, neovisno o DELASEM-u, puno materijalno pomaže izbjeglicama u Splitskoj provinciji. Također zahvaljuje Sessleru, dr. Gaddo Glassu, dr. Mariu Stocku i tršćanskom Morpurgu, aktivistima tršćanskog Odbora za potporu emigrantima. Uvjeren je da će dobiti još sredstava i to zahvaljujući kontaktima s g. Lichtheim-om (?!, op. Z.M.) koji da je: "... govorio sa Saly Mayer, predstavnikom Hicema i Jointa i da će potonji staviti DELASEM-u /možda je već stavio/ sredstva na raspolaganje, koja su ali jedino za naše potrebe određena. Mi to odavde ne možemo kontrolirati, nu kako vidite, mi pišemo ljudima i tražimo novac. Mi se ne tužimo na DELASEM, naprotiv mi ukazujemo na DELASEM kao ustanovu, koja vodi brigu o nama..."[160]

157 DAS-ŽO-K-5/V: I.758/43. Morpurgo 27. III. '43. J. Milhoferu Vela Luka

158 DAS-ŽO-K-6/I: br. I.766/43. Morpurgo 26. IV. '43. J. Indigu Nonantola

159 DAS-ŽO-K-6/II: bb. Morpurgo Delasemu V. '43. (u pismu Sessleru Trst)

160 DAS-ŽO-K-6/II: bb. Morpurgo V. _43. pismo mr. Mavru Sessleru Trst

Na Morpurgovo poprilično tvrdo i otvoreno pismo, DELASEM iz Genove odgovorio je 12. 06. '43. Opravdavaju se i objašnjavaju kako u čitavoj Italiji nema više od 25.000 Židova od kojih ih je u taljanske židovske općine upisano ne više od 9.000. Od njihovih doprinosa se održavaju sve židovske institucije u Italiji, pomažu se svi siromašni talijanski Židovi, sve židovske izbjeglice u Italiji (internirani i ne internirani) te još izbjeglice u Dalmaciji. Zato ne mogu priskrbiti 400.000 lira mjesečno samo za Dalmaciju, mogu najviše slati do 40.000 tjedno, odnosno 160.000 lira mjesečno.

Zatim dodaju da se kod vojnih vlasti zauzimaju ne bi li se, izbjeglicama na Braču i Hvaru (prebačenima iz Mostara i Čapljine, op. Z.M.), i onima na Korčuli dijelio jedan vojnički obrok dnevno. Također napominju da su, prema ranijem zajedničkom zaključku, nastojali izbjeglice iz okupiranog dijela Hrvatske, pomoću talijanske vojne vlasti prebaciti u poseban logor na Rabu. Ako žele i oni iz pripojene Dalmacije, neka elaborat pošalju Ekselenciji Almansi-u ("all' Eccellenza Cav. Gr. Croce Dott. Dante Almansi, Presidente dell' Unione delle Comunita Israelitiche Italiane, Roma, Lungotevere Sanzio 9,) koji će ga prezentirati Vladi Dalmacije u Zadru (all' On. Governo della Dalmazia di Zara").[161]

Nove strepnje

Pri kraju ožujka 1943. talijanski Crveni križ obavijestio je DELASEM u Genovi, ovaj podređene odbore u Splitskoj provinciji da su židovske izbjeglice iz više albanskih gradova prebačene u jedan koncentracijski logor u Italiji.[162] Istovremeno se naslućivalo da će većinu ili sve izbjeglice iz talijanskih okupiranih i pripojenih regija smjestiti u jedan velik logor na Rabu ili Krku. Vjerojatno pod tim utjecajem početkom travnja 1943. među židovskim izbjeglicama u Veloj Luci i Korčuli proširile su se glasine da će i sve njih sakupiti u jedan logor u Korčuli gdje neće imati slobodu kretanja. To je uzbunilo i njihove odbore na Korčuli. Da bi provjerili ima li istine u glasinama, predsjednik Emigrantskog odbora u Splitu ing. V. Morpurgo i član Odbora dr. Rosenthal posjetili su zapovjedništvo I. armijskog korpusa tal. vojske u Splitu. Tu su ih nastojali razuvjeriti, jer da se što sprema oni bi svakako znali. V. Morpurgo posjetio je zatim i zapovjedništvo "Grupe R.R.C.C." to jest zapovjedništvo karabinjera i osobno pukovnika karabinjera, koji im je slično potvrdio. Pukovnik se vrlo zainteresirao za prehrambene i uopće životne prilike koje tište izbjeglice na Korčuli. Pri tome im je obećao svoju podršku pa i svoj utjecaj kod podređenih mu zapovjedništava karabinjera u Veloj Luci i Korčuli. V. Morpurgo je pukovnika o svemu usmeno, a poslije par dana i u pismu detaljno informirao.[163] Tim susretima veza između ŽOS i Emigrantskog odbora sa zapovjedništvima tal. vojske i karabinjera dodatno je ojačana.

161 DAS-ŽO-K-6III: br. U.1910. Delasem G. 12. VI. '43. ŽOS- Split

162 DAS-ŽO-K-5/V: br. U.844/43. Delasem G. 28. III. '43. Morpurgu Split

163 DAS-ŽO-K-6/II: I.1145/43. Morpurgo 6. V. '43. Komandi grupe RR.CC. Split K-6/I: I.962/43. Morpurgo 15. IV. '43. Emigr. odbor Vela Luka

I. 2734/42 — 4 Dicembre 1942

Sig.i
Lionello ed Ing.Emilio Stock
Trieste

Egregi Signori,

Dall'egregio Dott. Mario ci furono versate Lit.10,000.- (diecimila) in favore della nostra opera di assistenza agli emigranti ebrei del nostro territorio,nel mentre un telegramma del sudd. ci annuncia che avete destinato altre Lit.40,000.- all'opera di salvataggio dei ragazzi orfani e comunque senza appoggio dello stato di Croazia.

In nome dei beneficati e nostro abbiatevi i più sentiti ringraziamenti per le vostre munificenti elargizioni.

Onde abbiate un'idea dell'entità della nostra azione vi uniamo uno specchietto della gestione finanziaria dalla stessa durante i primi 10 mesi del corrente anno.

In detto specchietto non è considerata l'azione separata del nostro Comitato delle Signore che rifornisce sistematicamente i bisognosi di oggetti di vestiario e biancheria e di altre cose di urgente bisogno essendo il nostro sussidio necessariamente assai limitato ed insufficente,così p.e. combustibile ed alimenti per la stagione invernale,provvigioni e spillatico per quelli che devono partire per i vari luoghi d'internamento.

I luoghi d'internamento si trovano nella zona occupata dalle truppe italiane,le quali porgono ai nostri profughi tutto il loro appoggio e la loro protezione. Il mantenimento però di quelli sprovvisti di mezzi rimane sempre a nostro carico.

Presentemente i nostri sussidiati ammontano a 540,così suddivisi:

		Lip.	485
Spalato	172	Macarsca	15
Vallegr.	178	Lesina	8
Curzola	73	Bascavoda	2
Milna	31	Clissa	4
S.Pietro	10	Almissa	2
Postire	19	Bol	9
S.Giovanni	2	Meredi	15
	485		540

Purtroppo la "DELASEM" si trova in condizioni assai difficili e non ci può inviare che c.a 40,000 lire al mese,nel mentre il nostro fabbisogno mensile si aggira ora intorno a 160,000.-Per questo mese colle elargizioni locali ci siamo assicurati,ma non sappiamo come faremo ad uscirne per i prossimi.-Speriamo che Iddio ci aiuterà!

Per l'azione di salvataggio dei ragazzi abbiamo inviato alla Comunità Israelitica di Mostar Kune 66,000.- Questo importo è destinato alle spese fino Mostar.

Da Mostar in poi abbiamo inoltre speso:

li 2/11	per spese viaggio,accompagnamento ed alimentazione per 1 ragazzo da Zagabria	Lit. 2000.-
li 10/11	idem per 3 ragazzi da Serajevo	" 5000.-
li 16/11	" " 3 " " "	" 5000.-
li 25/11	" " 3 " " Mostar	" 2250.-

./.

Pismo inž. V. Morpurga uglednim Židovima u Trstu.

Nezadovoljstva

U Podsjetniku što su ga prije svog putovanja u Korčulu i Velu Luku sastavili članovi Emigrantskog odbora iz Splita (ing. V. Morpurgo, J. Kamhi i I. Herman) već je na samom početku zapisana ova napomena: "CURZOLA: Povodom brzojavnog i pismenog poziva, upoznati se sa sadašnjim stanjem i urediti pitanje odbora. Pretresti sva pitanja koja se odnose na ovaj spor i na menzu i urediti, jer je to u interesu cjelokupne zajednice."[164]

U svom radu M. Altarac i E. Altarac pišu: "U aprilu 1942. g. (trebalo bi biti 1943., op. Z.M.) pojavio se prvi otpor tadašnjoj upravi menze, kojom je rukovodo opunomoćenik talijanskih vlasti (?!, op. Z.M.). Tom prilikom su ›menzaši‹ samoupravno izabrali svoju upravu, a zbacili staru. Za tadašnje prilike nije to bila bezbolna, ili apolitična akcija."[165]

Iz jednog i drugog navoda vidljivo je da je tada u Korčuli, prvenstveno oko rada menze došlo do nekakvog negodovanja i spora te je morala posredovati delegacija Emigrantskog odbora iz Splita.

Nešto slično zbilo se i u Veloj Luci. Tu je također u pitanju bio rad menze, ali izgleda još i više način korištenja barke te mreža i ostalih ribarskih alata bivše ribarske škole. Zbog nemogućnosti da hitno dođu u Velu Luku, iz Židovske općine Split uputili su izbjeglicama u Veloj Luci posebno priopćenje, u kojemu među inim stoji: "... Skreće se pažnja svoj gg. emirantima u Vallegrande, da u predmetima koji su u vezi s Jevrejskom općinom kao takovom, t.j. dijeljenje potpora, bogoslužje, školstvo, upravljanje općinskom imovinom koja se nalazi u Vallegrande /barka, mreža, namještaj ribarske škole i ostalo/, te upravljanje prostorijama bivše ribarske škole, vjerskim i sličnim pitanjima ova Općina priznaje jedino po njoj imenovani odbor od pet lica. Kako protiv ovog odbora, koji vrši svoju funkciju od 22. januara 1942., dakle više od godinu dana, nije stigla nijedna osnovana pritužba, ima Općina poznavajući dobro rad toga odbora mnogo razloga tvrditi, da isti odbor vrši svoju dužnost na puno zadovoljstvo kako emigrantske zajednice tako i ove Općine." Zatim se nešto dalje nastavlja: "... Molimo toga radi svu gg. emigrante da podupiru rad emigrantskog odbora u Vallegrande, a naglašavamo da ćemo smatrati da svaki uživalac potpore ove Općine koji nesavjesnim činima ili drugim remeti normalan rad emigr. odbora radi ne samo protiv interesa svoje uže zajednice već i protiv interesa ove Općine. Prema takvim će pojedincima Općina morati zauzeti svoj stav ukidanjem svake pripomoći..."[166]

164 DAS-ŽO-K-6/I: bb. Promemoria za putovanje u Korčulu i Velu Luku

165 M. i E. Altarac: Jevrejski konfinirci..., Sjećanje jedne generacije..., str. 778.

166 DAS-ŽO-K-6/I: br. I.953/43. ŽOS 12. IV. '43. Emigrantskom odboru V.L.

Predstavnici Židovske općine Split u Veloj Luci

Dana 4. lipnja 1943., poslije obilaska konfiniraca u Korčuli, ing. V. Morpurgo, Jahiel Kamhi i Iso Herman posjetili su i židovske izbjeglice u Veloj Luci. Tom prigodom, prema naputku i preporuci colonnella iz Splita, primio ih je u Veloj Luci zapovjednik karabinjerske postaje tenente (poručnik) Giuseppe Gaetani. Prema sačuvanoj zabilješci, dostavili su mu i kopiju pisane predstavke što su je bili priložili pukovniku u Splitu.

Važniji dio bilješke glasi: "Prigodom našeg posjeta, koji je uslijedio nakon našeg dolaska u Vallegrande, mi smo Vam g. Tenente razložili i objasnili svrhu našeg dolaska ovamo.

I ako smo to pismeno izložili g. Kom. karab. u Spalatu, koji je prema obavještenju koje nam je dao, ovu našu predstavku sa referatom proslijedio u Curzola i valjda ovamo..." Nešto dalje se nastavlja: "Ali ćemo biti tako slobodni da Vas usmeno izvijestimo o našem radu ovdje, a željeli bi samo pismeno dostaviti imena članova ovdašnjeg našeg odbora kao i pododbora za skrb i ujedno naznačiti funkcije koje su nekim članovima povjerene.

Emigrantski odbor ovdje sastoji se iz 5 lica, a to su:

Pročelnik dr. Levi Giacomo

Tajništvo dr Milhofer Giuseppe

Ref. za financije i blagajnu Maestro Giuseppe

" " ekonom. i nam. Aronc Levi

" " održavanje veze s vlastima Milan Valder

Članovi odbora za soc. skrb

Pročelnik Giacomo Lachman

blagajnik Eugen Klein

član Giseppe Gaon

član Mois Suzim

Vršenje nadzora i revizija knjiga Maurizio Altstadter

Eduard Bichler

Ovaj je odbor po nama prihvaćen, dojavljen DELASEM-u u Genovu i po Vama kao nadzornoj vlasti priznat i mi Vas molimo da odredite da se u buduće sva pitanja emigranata rješavaju po ovom odboru; nadalje da Vama podređene organe uputite da sva pitanja koja se tiču emigranata, a odnose se na vlasti, imadu da Vama podnose i kod Vas zastupaju, samo za to određena lica mjesnog odbora, a to su poglavito ref. za vezu s vlastima g. Milan Valder i pročelnik odbora g. dr. J. Levi. Mi Vas uljudno molimo, da ovim našim vrijednim suradnicima i u buduće ukažete Vašu blagohotnu naklonost, kao što ste to i do sada sa puno

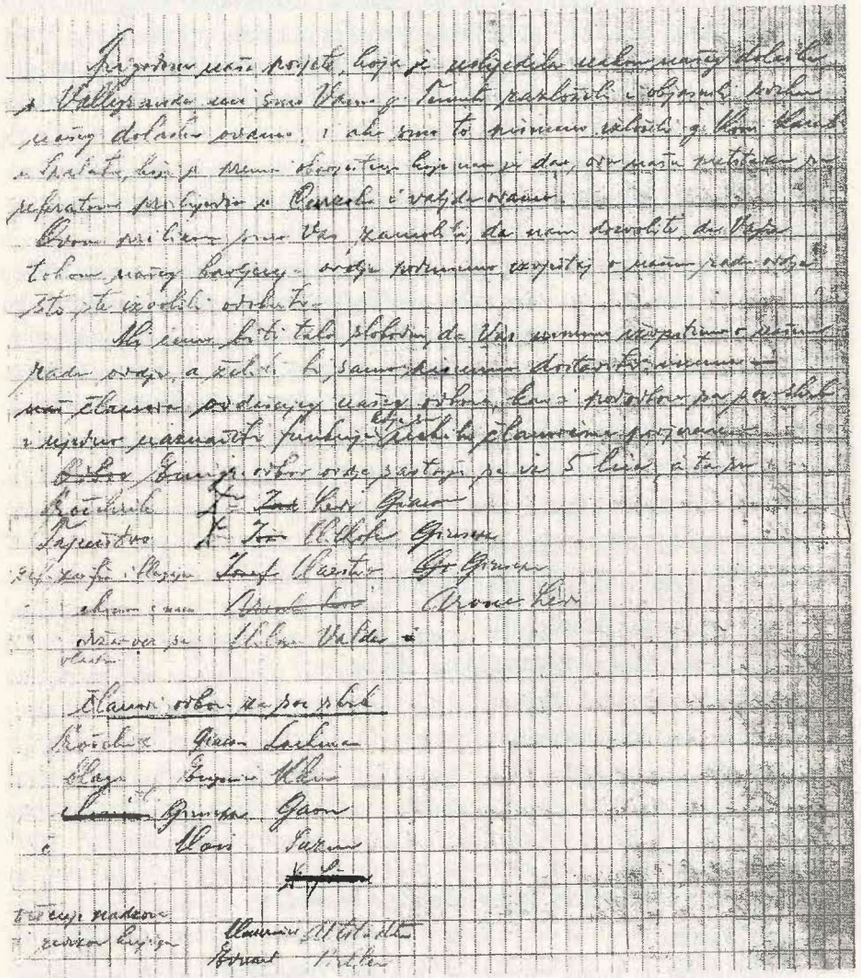

Iz koncepta za susret s talijanskim zapovjednikom

razumijevanja činili, na čemu su Vam svi naši ovdje ljudi, kao i mi kao njihovi predstavnici veoma blagodarni.

Izvolite narediti da se sve molbe i žalbe pojedinaca imadu Vama podnašati samo putem odbora i ova dva referenta i ovi će naši suradnici Vaše naloge izvršavati najpripravnije i najsavjesnije, a isto rado primiti Vaše sugestije.

Pošto je član i tajnik ovdašnjeg odbora g. DJM (dr. Josip Milhofer, op. Z.M.) ujedno eksterni član centralnog odbora u Spalatu, za održavanje kontakta i izvjestitelj o prilikama, potrebama i željama emigranata ovog mjesta, i prema zaključku našeg odbora imade dolaziti na sjednice centr. odbora redovito barem 1 put mjesečno u Spalato, mi Vas molimo, da rečenom omogućite taj periodični polazak za Spalato, dok smo mi sa strane R. Questure u Spalatu već ranije za to dobili privolu.

Još jednom Vam srdačno zahvaljujemo..."[167] (zabilješka je pisana olovkom i poslužila kao priprema za prijevod i izlaganje na sastanku s Tenentom na talijanskom jeziku, op. Z.M.)

Inače, prema ranije već spomenutom podsjetniku, prigodom boravka u Veloj Luci predstavnici iz Splita su (kao ranije u Korčuli) održali sastanke s odborom, pregledali menzu i njezin rad, održali sastanak s razrezivačkim odborom - s davaocima novčanih priloga za potpore, zatim "s potporaškim odborom" pregledali popis potporaša (radi eventualne revizije i novih potpora), razmotrili potpore menzašima, izvijestili o bolesnicima i bolnici, o emigraciji, o odlasku djece u Tursku i Nonantolu - iznijeli što znaju, pružili obavijesti o rođacima i znancima, općenito o financijama i td.[168]

Posjet Veloj Luci imao je za cilj što čvršće vezati izbjeglice uz mjesni emigrantski odbor te ŽOS i glavni emigrantski odbor u Splitu. U najboljoj namjeri željeli su sve emigrante podvrći svojoj volji. Nastojali su ih disciplinirati, izazvati i učvrstiti kod njih svijest da im ne samo egzistencija već i goli život u nesigurnoj budućnosti zavisi od zajedništva.

Strijeljanja

Za svog boravka u Veloj Luci inženjer Morpurgo, Jahiel Kamhi i Iso Herman te predstavnici velolučkog emigrantskog odbora, s karabinjerskim poručnikom Gaetanom, uspostavili su, kako im se činilo, otvorene i sve u svemu dobre veze, ali, događaji koji su se na Korčuli uskoro zbili, pomutili su i te njihove naizgled povoljne odnose. Nakon što su se V. Morpurgo, Kamhi i Herman vratili u Split, na Korčuli se zbila serija događaja koji su potresli i rastužili sve otočane, sve

167 DAS-ŽO-K-6/III: bb. bilješka, početak VI. '43., za razgovor s poruč. karab.

168 DAS-ŽO-K-6/III: bb. kao pod 128.- nastavak bilježaka, i kao pod 155.

ovdašnje židovske izbjeglice, uzbunili talijanske civilne službenike i mnoge vojnike, te puno otočkih i nekoliko židovskih obitelji zavili u crno.

Naime, dana 20. 06. '43. između sela Čara i uvale Zavalatica (negdje po sredini otoka) korčulanski partizani napali su i ubili sedmoricu talijanskih karabinjera. U znak osvete karabinjeri i talijanska vojska prokrstarili su kroz mnoga otočka mjesta i u svakom strijeljali po više muškaraca. Tako su u Veloj Luci 22., 24. i 25. lipnja strijeljali 13 ljudi, a među njima (25. 06. '43.) i tri Židova. Bili su to: Kabiljo Izak (Izraela), Romano Leon (Josipa) i Romano Abram (Šimuna).

O tim nemilim zbivanjima pisano je u više tekstova. David Maestro zapisao je ovo: "... Ujutro su nađena dva ubijena mještanina. Ivko, dobrostojeći ribar i mjesni policajac. Ivko je ubijen zbog slanja hrane partizanima, a policajac je ubijen, jer se saznalo da je njegov sin u partizanima. Prije kratkog vremena našli su sedmero ubijenih karabinjera na obali... Svi su se stanovnici pozatvarali u kuće.

24. 6. 1943.

Ponovo je ubijeno troje mještana. To su bili seljaci koji su surađivali s partizanima, ili kojima je netko u partizanima. Akcije predvodi Gaetano koji ima tjelohranitelje.

25. 6. 1943.

Prijepodne su karabinjeri zaustavili troje Židova: Elišu (Buki) Kabilja, muža Klarice Romano, čiji se brat pridružio partizanima, Verfu Romano, čiji je brat Josele isto u partizanima, i Leona Romano koji ima brata u partizanima. Svi smo sa strepnjom iščekivali sudbinu troje uhićenika. Stari Šorić je povikao ›Odvode ih!‹ i svi smo potrčali do stanice karabinjera gdje smo ih ugledali pod teškom stražom i tada smo znali da je to njihov kraj. Poredali su ih uza zid groblja i dali zapovijest: ›Pali!‹, a oni su popadali jedan na drugoga. I tu su akciju predvodili Gaetano i Filippi. Od Židovskog odbora smo dobili dozvolu za njihovu sahranu prema židovskoj tradiciji još prije sumraka. Buki Kabiljo je bio mlad čovjek koji je još uvijek sanjao da će doći u Izrael sa suprugom Klaricom Romano. Leon Romano, mlad čovjek, oženjen sa Renikom, ostavio je malog sina. ›Momak‹ Romano, oko 50 godina, spasio je brata Rafu. Grobovima desetoro ubijenih Velolučana pridružila su se i tri naša."[169]

Moric Danon, koji je tada boravio u Korčuli, navodi: "Saznao sam da su nedavno strijeljali nekoliko ljudi u Veloj Luci. A među njima i onog momka..." "›Kojeg momka?‹ zapitaju oba." "Zovu ga ›Momak‹. To je bio postariji neženja sa sijedom kosom. Prezime mu je Romano." "›A, znamo ga. Pa?‹ znatiželjno će ovi."

169 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama...*, uz datume 13. VI., 24. VI., 25. VI. -43.

"Došli karabinjeri u Šantićev buffet, gdje je Momak pio rakiju. Upitali su ga za brata, a on im je odgovorio: ›Mogu ja poći s vama, ako treba da ispunim neke arke, formulare ili da dadem neke podatke za brata. On ima djecu pa radi nešto kod gostionice ›Šangaj‹. A tamo daleko i stanuje!‹" "Ovi pristanu i povedu ga. Za desetak minuta našao se Romano s ostalima na groblju prostrijeljenih grudi... Do noći su se svi smirili uz kamenu ogradu groblja... I tako ode moj stari prijatelj."[170]

Majer Altarac i Eli Altarac o istom događaju pišu: "U Veloj Luci desio se konfinircima još jedan zapaženi događaj. 26 juna 1943. g. strijeljana su pored desetak Velolučana i trojica konfiniraca: Kabiljo Isak, Romano Leon, Romano Abram. Do toga je došlo kao odmazda za napad Korčulanskog partizanskog odreda na garnizon u Veloj Luci..."[171]

Velolučki župnik don Ivo Sladović, koji je i po tada važećim regulama vodio matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih na području općine Vela Luka, u matičnu knjigu umrlih zapisao je:

"Red. broj: 57/43.
Kabiljo Isak, 35 godina, Židov, trgovac iz Sarajeva,
roditelji pok. Israel Kabiljo i Estera rod. Papo
rođen 20. 05. 1908., interniran u Veloj Luci,
strijeljali ga Talijani 25. 06. 1943. godine"

"Red. broj: 58/43.
Romano Leon, 35 godina, Židov, trgovac iz Sarajeva,
roditelji pok. Romano Josip i Sara rod. Perera
rođen 3. 02. 1908., interniran u Veloj Luci,
strijeljali ga Talijani 25. 06. 1943."

"Red. broj: 59/43.
Romano Abram, 51 godina, Židov, trgovac iz Sarajeva,
rođen 20. 03. 1892., interniran u Veloj Luci,
strijeljali ga Talijani
25. 06. 1943."[172]

Isti podaci o spomenutom događaju ponavljaju se još u nizu različitih radova.[173] Ovaj događaj se negativno odrazio na veze između ŽOS-a i izbjegličkog odbora u Veloj Luci sa zapovjedništvom karabinjera u istom mjestu. Primjerice,

170 M. Danon: Mali čovjek ..., str. 164.

171 M. i E. Altarac: Jevrejski konfinirci..., Sjećanje jedne generac. str. 779.

172 Matični ured Vela Luka: Matična knjiga umrlih Župe VL. od 11. III. 1925. do 18. IV. 1944.

173 Pali Velolučani u N.O.B.-i ..., str. 152. i 156.
Jevrejski konfinirci ..., Sjećanja jedne generacije ...

Romano Abram

18. 06. '43. iz Splita su hitno zatražili da doputuje dr. Milhofer, njihov eksterni član iz Vele Luke. Međutim nije pomogao ni dopis ni telegram.[174] Umjesto Milhoferova odlaska u Split, 1. 07. u Velu Luku je doputovao splitski delegat g. Josip Levi.[175] Taj je nekako isposlovao propusnicu za dr. J. Milhofera, koji je tek 5. 07. '43. prisustvovao sastanku Glavnog emigrantskog odbora u Splitu.

U redovnom izvještaju DELASEM-u Genova od 2. 07. 1943. inženjer Viktor Morpurgo se također dotakao žalosnih događaja. Na početku tog izvještaja navodi: "... nešto malo kasnimo s odgovorom jer su nemili događaji, o kojima smo Vas već na drugi način izvijestili, velikim dijelom promijenili situaciju i to u većem dijelu ne na bolje."[176]

Od kraja lipnja do 9. 09. 1943.

Logor na Rabu

U godini 1943.-oj ŽOS i Emigrantski odbor iz Splita učvrstili su već i do tada dobre odnose sa Židovskom općinom u Trstu, a pogotovo s njihovim odborom za skrb (Comitato italiano di assistenza Trieste). Inženjer Viktor Morpurgo imao je s uglednim njihovim članovima prisne, s nekima čak rodbinske, ali i poslovne odnose. U Trstu je tada boravio mr. Mavro Sessler, koji je ranije živio u Splitu

174 DAS-ŽO-K-6/III: br. I.1902/43. Morpurgo St. 18. VI. _43. Emigr. odboru VL.
_ br. I.1903/43. tg. Morpurgo 18. VI. _43. Emigr. odboru VL.

175 DAS-ŽO-K-6/IV: br. 2045/43. Morpurgo 1. VII. _43. Emigr. odboru Vela Luka

176 DAS-ŽO-K-6/IV: br. I.2047/43. Morpurgo St. 2. VII. _43. Delasemu Genova

gdje je bio vrlo aktivni član Emigrantskog odbora. Zato su ga u Splitu i dalje smatrali svojim vrijednim eksternim članom. Od članova splitskih židovskih obitelji u Trstu su vrlo aktivni bili dr. Mario Stock, dr. Mario Morpurgo, te predsjednik Fani. Inženjer V. Morpurgo posebno je iskreno surađivao i s dr. Gaddo Glass, koji se također nesebično zalagao na dobrobit židovskih izbjeglica. Zato su iz Trsta rado pomagali i sa ŽOS međusobno izmjenjivali vijesti i različite novosti.

U kopiji izvještaja što su ga 6. 05. 1943. iz Trsta uputili DELASEM-u, odnosno adv. Valobri u Genovu (kopija je upućena ŽOS-u) najavljuje se osnivanje logora za izbjeglice na Rabu ili Krku. U dijelu tog izvještaja s podnaslovom: "Logor Kraljevica", među ostalim stoji: "Komitet je već tražio od g. Sorani da se obavijesti je li utvrđeno vrijeme za preseljenje ovih izbjeglica na Rab, gdje - kako nam se potvrđuje - bi trebale biti već spremne zidane barake da prime spomenute izbjeglice.

Kako već znate otok Krk bi bio sigurno zgodniji od Raba s obzirom na bolje mogućnosti za opskrbljivanje, ali ako već odluka u pogledu Raba nije više opozovljiva, hitno je da izvršenje bude što prije, jer su mogućnosti za snabdijevanje logora Kraljevica postale teže. U stvari, nedavne naredbe ne dozvoljavaju više delegatima izbjeglica da kupe u okolici hranu da bi upotpunili prehranu sastavljenu samo od obroka. Moramo dodati da sada nije više moguće otpremiti životne namirnice niti iz Rijeke, jer nedostaju potrebna ovlaštenja.

Uz traženje, stoga, da se požuri rješenje preseljenja izbjeglica sa Kraljevice na Rab ili Krk, trebalo bi već sada pobrinuti se da Vlasti odobre povremene posjete izbjeglicama od strane prestavnika DELASEM-a i dozvolu za opskrbu neteseriranom hranom radi povećanja danog obroka."

U dijelu izvještaja s podnaslovom "Emigranti Jevreji Spalato i ostrva" iz Trsta se zauzimaju za preseljenje izbjeglica u Dalmaciji "u mjesta u unutrašnjosti Kraljevine, da bi se uklonile jedanput za svagda veoma teške poteškoće u opskrbljivanju koje Vi već poznajete,..."[177]

Na gornje pismo, iz DELASEM-a Genova odgovorio je nakon četiri dana adv. Lelio Valobra. Među ostalim ističe: "Kako smo Vam već prethodno rekli, pitanje preseljenja interniraca iz Kraljevice na Rab ili bolje na Krk je već bilo prikazano od strane Eks. Almansia nadležnim centralnim vlastima..."

Zatim nešto dalje slijedi: "Međutim, kako Vam je već poznato, od dalmatinske Vlade u Zadru ne ovisi ni logor u Kraljevici ni mjesta hrvatske Dalmacije, već jedino talijanska Dalmacija te prema tome jedino naši potporaši u Splitu, Korčuli i Veloj Luci. Logor Kraljevica je ovisan od Comando della II Armata, a mjesta hrvatske Dalmacije od Comando del Corpo d'Armata u Splitu."

177 DAS-ŽO-K-6/II: br. 1049/FV Comitato it. di Assistenza Trst 6. V. _43. Valobri Genova - hrvatski prijevod Morpurgu Split

Dalje se nastavlja: "Ne bismo imali ništa protivno da tražimo od Comando della II Armata odobrenje da bude dozvoljeno predstavnicima DELASEM-a da posjete logor Kraljevicu, ali bi trebalo da znamo točno sve lične podatke osoba kojima bi to bilo povjereno, a mislimo naročito na dr. Gaddo Glass-a, dok - kako smo već prije obrazložili - ne vidimo mogućnosti da uvrstimo u proračun sume u korist logora Kraljevice, jer se on nalazi na hrvatskoj teritoriji za koju zonu je kompetentna zagrebačka općina (židovska - ŽBO, op. Z.M.). Uistinu zagrebačka općina nas je ponovno izvijestila svojim pismom od 28. aprila da se zauzima oko pomoći logoru Kraljevica i na naročiti način ga je snabdjela potrebnim materijalom za obuku djece tamo organizirane."

Valobra ističe: "... što se tiče prijedloga da se traži da internirci iz Kraljevine budu preseljeni na poluotok, kako već znate, ova ideja nije uistinu nova, već šta više prva po redu koja se je bila pojavila. Naravno da bi se postigao postupak takve vrste bilo je potrebno odobrenje Ministarstva unutrašnjih poslova koje je - upitano u tom smislu od Eks. Almansi-a, odgovorilo da je stvar nemoguća, jer da je kapacitet logora i talijanskih općina za primanje od izvjesnog vremena iscrpljen i da se je baš radi toga odbijanja pristupilo ideji za Rab i Krk."[178]

Logor na Rabu je prve izbjeglice već tih dana zaista dobio. To se vidi iz dopisa što ga je 31. 05. '43. DELASEM-u uputio inž. V. Morpurgo. U dijelu s podnaslovom: "Izbjeglice na okup. području" naime, piše: "Čast nam je izvijestiti Vas da je prošao kroz Spalato transport od 70 lica iz Dubrovnika, koji su otputovali odavde za Arbe. To su mahom starosjedioci Dubrovnika i neke izbjeglice koji su smatrani kao Dubrovčani i koji su svi bili internirani u Hotelu Wrögg.

Ovih dana idu oni sa otoka Lopuda i iz Kupari, a kako čujemo imali bi uskoro da pođu na Arbe i izbjeglice sa otoka Brazza, Lesina.

Kad budu svi ovi emigranti otputovali, mi ćemo Vas o tome izvijestiti.

Drago nam je da će predstavnik Tršćanske općine g. Dr. Glass imati prilike da ovaj logor onda posjeti, a mislimo da će u međuvremenu krenuti onamo i ljudi iz Porto Re (Kraljevice, op. Z.M.). Bit će to za sve nas prilično olakšanje i mi ćemo se onda imati samo da brinemo za Spalato, Curzolu i Vallegrande u smislu našeg današnjeg pisma."[179]

U odgovoru što ga je DELASEM 12. 06. '43. uputio ŽOS-u adv. Valobra ističe kako će se zauzeti da sve izbjeglice koje se nalaze na teritoriju Dalmatinske Vlade dobiju dopuštenje od lokalnih vlasti za njihovo premještanje u koncentracijski logor na Rabu. Ako to žele, neka elaborat pošalju Vladi Dalmacije u Zadru: ili a Eccellenza Cav. Gr. Croce Dott. Dante Almansi, Presidente dell' Unione delle Comunita Israelitiche Italiane, Roma, Lungotevere Sanzio 9"

178 DAS-ŽO-K-6/II: br. lu/ve Delasem G. 10. V. _43. Comitato it. di Assist. Trst

179 DAS-ŽO-K-6/II: bb. Morpurgo St. 31. V. _43. M. Sessleru Trst i prilog pisma Delasemu G. (sve na hrvatskom)

(Uzoritom vitezu Velikog križa, Predsjedniku Saveza talijanskih židovskih općina...) koji će ih u ime istog Saveza (Unione) uputiti Vladi Dalmacije u Zadar.

Dalje, navode kako sa zadovoljstvom mogu ustvrditi da su premještanjem izbjeglica s hrvatskog teritorija na Rab, uspjeli zajednički naći rješenje za cijeli problem. Dalje mole da ih izvijeste kad čuju novosti s Raba.[180]

Dana 2. 07. '43. ŽOS je javio DELASEM-u da su do tog dana internirci s okupiranog hrvatskog teritorija, preciznije oni iz Dubrovnika, Kupari, Srebrnog, Sumartina, Postira, Hvara te, drugog dana, oni iz Lopuda svi otputovali za Rab (izuzev njih nekoliko koji zbog bolesti nisu mogli). Još dodaju da bi željeli skoro premještanje na Rab i onih iz Vele Luke i Korčule, te možda onih iz Splita. Kad bi na Rab stigli i emigranti s Korčule, bila bi to populacija od 3-4 tisuće osoba. Preporučuju DELASEM-u neka se u Rijeci formira "Curatorio emigranti Arbe", odnosno centar za skrb o izbjeglicama na Rabu.[181]

Nove vijesti o logoru na Rabu 4. 07. '43. inženjeru Viktoru Morpurgu u Split uputio je iz Trsta dr. Gaddo Glass. U dijelu pisma s podnaslovom: "Namjeravano preseljenje iz Curzole i Vallegrande u Arbe (Rab)", među ostalim navodi da je razgovarao kod SUPERSLODE u Šušaku. Pismo je vrlo jasno, a veći i važniji dio glasi: "Ponajprije sam bio u uredu Commendatore Castelania koji održava vezu između Ministarstva vanjskih poslova i Više Komande OR. Snaga Slovenije i Dalmacije (SUPERSLODA), ali ga nisam našao... Mislim mu još pisati ravno u Rim.

Zatim sam bio kod iste SUPERSLODE kod Majora Prolo, referenta za jevrejska pitanja u Uredu Affari Civili. Predao sam mu dvije kopije Vašeg ekspozea Prefektu i Komandi XVIII Corpo d'Armata moleći ga da intervenira. Odgovorio mi je da je momentalno apsolutno isključena mogućnost preseljenja 500 osoba iz Curzole i Vallegrande na Rab, pošto upravo ove dane treba da se izvrši preseljenje 1200 osoba iz Kraljevice, preseljenje koje ne može biti odloženo, iza čega neće biti na Rabu nikakvo raspoloživo mjesto.

Ali i ne osvrćući se na pomanjkanje mjesta, premještaj iz Curzole mora, iz formalnih razloga, biti predložen sa strane Zadra, t.j. samo Zadar ga može predložiti, jer se radi o osobama ›Sfollati‹ iz Spalata, koje su podložne civilnim Vlastima (Governatorat Dalmacije), te usprkos mojeg nagovaranja ne misli da je on u mogućnosti da započne stvar sa Šušaka, već me je savjetovao da se obratimo na Zadar, odnosno Rim.

Šaljemo, dakle, kopiju ovih redaka u Rim, moleći predstavništvo DELASEM-a odnosno Ekscelen. Almansija da napišu oni molbu za premještaj na Rab ili

180 DAS-ŽO-K-6/III: br. U.1910/43. Delasem G. 12. VI. '43. Emigr. odbor Split

181 DAS-ŽO-K-6/IV: br. I.2047/43. Morpurgo St. 2. VII. '43. Delasemu Genova

drugdje 500 izbjeglica, sada smještenih u Curzoli i Vallegrande. Istovremeno šaljemo u Rim i prepis Vaših ekspozea, jednako tako i u Genovu..."[182]

Već par dana nakon premještaja na Rab bivši internirci iz Hvara te Sumartina i Postira na Braču organiziralii su se u posebnu Zajednicu te izabrali svoj interni odbor. Neposredno nakon toga uputili su pismo Židovskoj općini u Splitu, moleći je za daljnju potporu.

U pismu opisuju stanje u logoru. U skupinama od 6-8 osoba smješteni su u malim drvenim barakama. Unutar logora imaju slobodu kretanja. Imaju zajedničku kuhinju s ognjištem za 6-8 kotlova. Prednji dio kuhinje je otvoren, a ostalo je pod krovom. Postoji jedan zajednički nužnik, umivaonica (odvojeno za žene i muškarce) i vodovod. U logoru je električno osvjetljenje, ali ga u barakama nema. Za koji dan da će biti otvorena prodavaonica u kojoj će se prodavati različiti artikli, kao slastice i sl.

Zatim napominju da je časnoj ŽOS poznat broj njih interniraca kao i njihovo materijalno stanje. Ipak podvlače da njihovu Zajednicu sačinjava 591 osoba, od kojih 100 djece od 6 do 14 godina i oko 50 staraca. Napominju da je do sada 60 članova u bolnici. Među ženama ima dosta majki s dojenčadi. Veći dio članova njihove Zajednice su vrlo siromašni i bijedni, pa zato nemaju nikakav fond za pripomoć niti se mogu nadati da će ga od svojih sredstava ikad moći osnovati.

I, zbog iznesenih razloga, mole ŽOS za potporu kao i ostale koji su im u stanju pomoći.

Pri kraju izvještavaju da je njihova Zajednica osnovala "Radni odbor" koji će voditi brigu o zaduženjima, čistoći, disciplini i skladu u njihovu dijelu logora. Pismo, s datumom 28. 06. 1943., potpisali su: Francesco Spitzer (kao predsjednik) i Giorgio Pollak (kao tajnik).[183]

Po jednu kopiju pisma iz Splita su uputili DELASEM-u Genova i dr. Gaddo Glass-u (odnosno na adresu: "Comitato Italiano per l'assistenza agli emigranti ebrei") u Trst. Kako se doznaje iz drugih spisa, slične su dopise iz logora na Rabu uputili i na još neke adrese. Tako su u Splitu, ali i Veloj Luci i Korčuli dobili jasniju sliku o prilikama u tom novom, velikom logoru.

O logoru na Rabu raspravljalo se još na nekoliko sastanaka DELASEM-a, a organiziran je i poseban sastanak predstavnika iz Genove, Trsta, Rijeke i Splita i to u Rijeci kao najbližoj Rabu. Za povjerenika u logoru na Rabu predložen je Herman Schossberger. Inž. Morpurgo je predložio da u tamošnji logorski odbor uđu David Hajon bivši predsjednik Židovske općine Mostar, zatim Josip (Čučo) Albahari koji je stigao sa Hvara, te Dragan Zvijezdić koji je

182 DAS-ŽO-K-6/IV: br. U.2098/43. Gaddo Glass Trst 4. VII. '43. Morpurgu Split

183 DAS-ŽO-K-6/IV: br. I.2205/43. Morpurgo 16. VII. '43. Delasemu Genova i dr. Gaddo Glassu Trst (kopija pisma skupine interniraca na Rabu) 175.

stigao iz Postira.[184] Međutim, DELASEM i adv. Valobra odlučili su da članove logorskog odbora na Rabu izaberu sami internirci.[185]

Za aktivistu DELASEM-ova predstavništva u Rijeci inž. Morpurgo predložio je jednog od ove trojice: dr. Josipa Milhofera tajnika odbora u Veloj Luci, Isu Hermana ili Josipa Levi iz Splita. Dr. Gaddo Glass (iz Trsta) i adv. Valobra odlučili su se za Isu Hermana.[186] Nema podataka je li od tal. vlasti do kapitulacije Italije (8. 09. '43.) Iso Herman dobio dopuštenje za prelazak u Rijeku.

Tako su se DELASEM iz Genove te židovske općine iz Splita, Trsta i Rijeke nastojale skrbiti za rapske internirce.[187]

Konfinirci iz Vele Luke žele promjenu pravnog statusa

Bilo je još pokušaja da se izbjeglice s Korčule, ili barem samo oni iz Vele Luke, premjeste na Rab, međutim, talijansko Više zapovjedništvo tvrdilo je da je logor već preopterećen. U DELASEM-u su se dosjetili da bi Vlada Dalmacije (Governo della Dalmazia) na svom teritoriju mogla stvoriti jedinstven logor za izbjeglice u Veloj Luci i Korčuli.[188] Takvu su zamisao oni iz Vele Luke već ranije odbijali.

Nakon izvještaja o prilikama na Rabu što ga je ŽOS-u uputio odbor bivših interniraca na Hvaru i Braču i primljenog pisma dr. Gaddo Glassa (od 4. 07. iz Trsta), Comitato per l'assistenza agli emigranti ebrei di Vallegrande, odnosno Odbor za skrb o židovskim emigrantima Vela Luka, domislio je neka nova rješenja koja bi njima u datim okolnostima mogla biti povoljnija, a u praksi lakše rješiva.

U svojoj molbi Emigrantskom odboru Split, napominju kako je iz izvještaja dr. Glass-a potpuno jasno da ne postoji nikakva mogućnost njihova preseljenja u logor na Rabu. Osim toga preseljenje u tadašnjim prilikama i nije naročito poželjno. S druge strane mala je ili nikakva mogućnost da će biti premješteni na Polutotok (Italije, op. Z.M.). Zato im se čini kako ne ostaje drugo nego da se promijeni njihov pravni položaj, jer, napominju, iz pisma dr. Glass-a proizlazi

184 DAS-ŽO-K-6/IV: br. I.2283/43. Morpurgo Split 29. VII. '43. Delasemu Genova i u Trst

185 DAS-ŽO-K-6/V: br. U.2369/43. Delasem G. 5. VIII. '43. Emigrantskom odboru Split

186 DAS-ŽO-K-6/IV: br. I.2286/43. Morpurgo Split 30. VII. '43. Delasemu Genova

bb. Delasem Genova 11. VII. '43. rekapitulacija razgovora u Genovi

K-6/IV: br. U.2244/43. Delasem G. 14. VII. '43. Emigrantskom odboru Split

187 Napomena: O koncentracijskom logoru na Rabu vidi:

Kovačić, I.: *Kampor 1942-1943, Hrvati, Slovenci i Židovi u Koncentracijskom logoru Kampor na Rabu*, Rijeka 1998.

188 DAS-ŽO-K-6/IV: br. U.2244/43. Delasem G. 14. VII. '43. Emigrantskom odboru Split

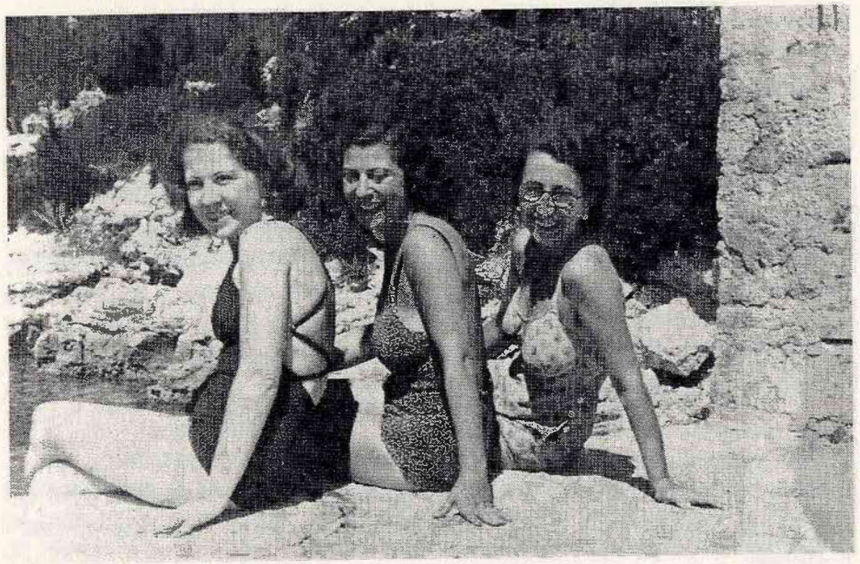

Hana Altarac r. Maestro. Mancika Auspitz r. Fisher i Nada Rado

da su oni u Veloj Luci i Korčuli tretirani kao "›sfollati‹ di Spalato", odnosno "izgnanici iz Splita". Vjeruju, međutim da bi se njihov položaj poboljšao kada bi se postiglo da službeno budu "internati civili di guerra", odnosno "civilni ratni zatočenici". Tako u Veloj Luci ne bi bili tretirani kao domaće-agrarno pučanstvo, koje raspolaže vlastitim poljoprivrednim proizvodima (već bi aprovizaciju primali barem kao izbjeglice u Korčuli, odnosno kao građani).

Odbor za skrb moli odbor u Splitu da pokrene Genovu i Rim. Čini im se, naime, puno lakšim riješiti ovu njihovu molbu nego isposlovati premještaj 500 ljudi.

Ipak pri kraju molbe preporučuju da se založe za premještaj na Poluotok onih koji tamo imaju rođake ili prijatelje. Ti bi putovali u manjim skupinama i smjestili se po manjim seoskim sredinama, moguće čak i na vlastiti trošak. (Molbu su potpisali: predsjednik dr. Jakov Levi i tajnik dr. Josip Milhofer)[189]

ŽOS je molbu proslijedio hitno u Rim, Genovu i Trst.[190] Iz Splita su i dodatno urgirali, a adv. Valobra se u kontaktima s vojnim i civilnim vlastima također zauzimao kako bi se ispunile želje izbjeglica u Veloj Luci.[191]

189 DAS-ŽO-K-6/IV: br. N.1054/43. Emigr. odbor V.L. 14. VII. '43. Emigr. odboru Split

190 DAS-ŽO-K-6/IV: br. I.2180I43. Morpurgo St. 15. VII. '43. Emigr. odboru Vela Luka br. I.2188/43. Morpurgo St. 16. VII. '43. odborima Rim, Genova, Trst

191 DAS-ŽO-K-6/V: br. U.2369/43. Delasem G. 5. VIII. '43. Emigr. Odboru Split

Advokat Valobra u pismu dr. Glass-u objašnjava želje izbjeglica koje u ovom momentu ne žele premještaj, već da se sredi njihov pravni položaj. Žele da budu tretirani kao civilni ratni internirci. Tako bi, smatraju, primali doznake za životne namirnice i drugo kao građani, a ne kao seljaci koji sami proizvode hranu i drugo."[192]

Prema jednom dopisu pisanom pred kraj kolovoza 43. reklo bi se da su židovske izbjeglice u Veloj Luci tada zaista tretirane kao civilni ratni internirci, ali nije poznato jesu li od toga što uspjeli postići jer je uslijedila kapitulacija Italije.

Događaji koji će ubrzo uslijediti pokazat će da je i te kako imalo smisla što se tih mjeseci nisu više željeli premještati iz Vele Luke.

Poslije pada fašizma do kapitulacije Italije

Kao predstavnik Emigrantskog odbora iz Splita Josip Levi, s preporukama, tijekom srpnja 1943. posjetio je Trst, Genovu i Rim. U Rim je stigao 26. 07. Samo dan prije zbili su se u tom gradu događaji koji će vrlo snažno utjecati na novo opredjeljenje Italije u II. svjetskom ratu, a sve će to tražiti nove smjernice, nova rješenja.

Tih dana je, naime, Musolini izgubio povjerenje Velikog fašističkog vijeća, a kada je 25. 07. 1943. kralju Vittoriu Emanuelu III. predao ostavku na položaj predsjednika Vlade, uhićen je i pritvoren on i neki njegovi najbliži suradnici. Time je u Italiji srušen fašistički režim. Kralj je s vojskom preuzeo svu vlast. Za predsjednika Vlade imenovan je stari maršal Badoglio, a Italija se zaputila u plovidbu novim smjerom.

Inženjeru Viktoru Morpurgu u Split o tim je danima 29. 07. '43. iz Rima pisao Josip Levi. Među ostalim iznosi i ovo: "... Međutim, jasno je da nova situacija koja je nastupila 25. tek. djeluje na sva pitanja koja je gosp. Valobra trebao uzeti na razmatranje. Zato je gosp. Valobra riješio da se sutra vrati u Genovu gdje je već gosp. Luzzato sa kojim se Valobra još nije vidio po Luzzatovom povratku iz Trsta. Tamo će napraviti pregled svega što treba raditi, pa će se po tome vratiti opet u Rim i poduzeti potrebne korake. Najvažniji razlog što je došao do te odluke je taj što ovdje još nije moguće ništa uraditi za nekih 7-10 dana dok se ne sredi stanje u samim nadležnim mjestima gdje Valobra treba da ide. Danas je bio tamo sa Eks. Almansiem, ali nije bilo moguće ništa uraditi."

Dalje Levi nastavlja: "Ja sam, i pored toga što nisam od Vas bio ovlašten, predočio gosp. Valobri da se sada postavlja i pitanje svih koji se nalaze na anektiranom području (Splitu, Veloj Luci, Korčuli, ali i na Rabu, op. Z.M.). On

192 DAS-ŽO-K-6/IV: br. I.2283/43. Morpurgo St. 29. VII. '43. Glassu Trst i Delasemu G.

mi je odgovorio da je već prije bio svjestan da promjena od 25. tek. može utjecati i u tom pravcu pa je već razmišljao šta da se radi. Sa istim zahtjevom je jučer stigao i izaslanik iz Trsta. Ta pitanja zajedno s onim 20.000 osoba koje se nalaze još u Francuskoj (?!, op. Z.M.) će se gledati što prije riješiti, ali prije toga treba da se imaju konkretna gledišta..."[193]

Iz sačuvane se prepiske vidi da su se DELASEM u Genovi i Rimu kao i emigrantski odbori u Splitu, Trstu i Rijeci već od 29. 07. _43. nastavili još intenzivnije brinuti o židovskim izbjeglicama, posebno na teritoriju tadašnje Italije, a to znači onima u Splitskoj provinciji (Splitu, Veloj Luci i Korčuli), logoru na Rabu, ali i svima ostalima na talijanskom kopnu. Moglo bi se ustvrditi da od tada produbljuju i učvršćuju odnose s humanitarnim organizacijama kao što su Hitcem i Joint, zatim s međunarodnom organizacijom "Crveni križ" i drugima.[194]

Izgleda da je DELASEM priskrbio i više novaca. Tako u svom dopisu ŽOS-u 5. 08. '43. najavljuje: "Ulažemo sve snage da bismo Vam uputili što veće iznose novca. Željeli bismo udovoljiti povećanim potrebama onih u Dalmaciji i na Rabu. Javit ćemo Vam kad nam najavljeni veći iznosi budu raspoloživi."[195] (s tal.j.) Iz nekih izvještaja što su ih iz Splita uputili DELASEM-u Genova, kod odbora u Splitu, Korčuli i Veloj Luci akumulirali su određene novčane rezerve. Emigrantski odbor i inženjer Morpurgo pri ŽOS-u isposlovali su od DELASEM-a da su primjerice za emigrante u Veloj Luci osiguraju sredstva za tri mjeseca.[196]

Umjesto u Trstu, prvih dana kolovoza u Rijeci je održan sastanak predstavnika DELASEM-a" s delegatima emigrantskih odbora iz Splita, Trsta i Rijeke. Iz Splita su prisustvovali dr. Jakov Altarac i Josip Levi. Nakon povratka u Split oni su podrobno izvijestili Odbor ŽOS-a i Emigrantski odbor. Opravdana uznemirenost, iščekivanje, nesigurnost i neizvjesnost koji su poslije pada Musolinija i talijanskog fašizma zavladali među interniranim Židovima ne samo u Dalmaciji, zahvatili su jednako tako ŽOS i Emigrantski odbor. Zato su oni, svjesni delikatne situacije, 14. 08. '43. uputili pismo DELASEM-u kojim od njega i svih nadređenih zahtijevaju povišenu brigu, odgovornu procjenu stanja te da predvide rješenja za svaku moguću i naizgled nemoguću eventualnost koja ih uskoro može zahvatiti.

Pismo odiše brigom i odgovornošću za mnoge. U nešto slobodnijem prijevodu s talijanskog značajniji dijelovi glase: "... mi smo i dalje ispitivali sadašnju

193 DAS-ŽO-K-6-IV: br. 2303/43. Josip Levi iz Rima 29. VII. '43. V. Morpurgu Split

194 DAS-ŽO-K-6/IV: br. I.2283/43. Morpurgo St. 29. VII. '43. odborima Genova i Trst K-6/V: br. U.2367/43. Delasem G. 5. VIII. '43. Emigr. dboru Split

195 DAS-ŽO-K-6/V: br. U.2367/43. Delasem G. 5. VIII. '43. Emigr. odboru Split

196 DAS-ŽO-K-6/V: br. I.2544/43. V. Morpurgo St. 31. VIII. '43. Delasemu Genova

situaciju, sve dobro pretresli te odlučili Vašoj pozornosti podastrijeti slijedeće naše razloge i prijedloge:

1. Strašno iskustvo nedavne prošlosti, koje je dovelo do nezapamćenog mučeništva i uništenja stotina tisuća i milijuna nevinih ljudi našeg naroda, kao i osobitosti ovih vremena punih iznenađenja i teških opasnosti, opominju nas da se ne prepuštamo obećanjima pa bili dati s najiskrenijim i najboljim nakanama; ne smijemo se uljuljkivatii ni predavati osjećaju sigurnosti, jer koji sat ili koji časak mogu biti dostatni da nas protresu i otkriju nam varku, iluziju (obmanu).

2. Ustanove kojima su se naše zajednice prepustile i kojima su povjerile među ostalim zadaću da bdiju nad njihovom sigurnošću, trebaju biti svjesne strašne odgovornosti koja ih u to ime obvezuje i za koju jednog dana mogu biti pozvane na polaganje računa kome već treba.

S punom sviješću o takvoj odgovornosti spomenute ustanove trebaju predvidjeti i providjeti zgodne prilike (mogućnosti, rješenja) kad se u sveopćim katastrofama i eventualnom preokretu rijetki mogu spasiti, što ne treba isključiti (iako gledamo samo hipotetički).

3. Fiksirajući ovdje iznesene pretpostavke mi od vas tražimo

a) da se kod Centralnih vlasti predvidi mogućnost što hitnijeg premještanja svih Židova (podcrtano: svih Židova, op. Z.M.) iz ove zone, to jest iz Splita, Korčule i Vele Luke, u unaprijed određene talijanske regije, što usrdno molimo.

b) da se adekvatne naredbe upute kompetentnim lokalnim vlastima.

c) da nas se u odgovarajuće vrijeme izvijesti kako bismo bili pripravni za svaku eventualnost..."[197]

Do 8. rujna 1943. iz ŽOS-a je židovskim organizacijama u Italiji upućeno još svega nekoliko dopisa. Od značajnijih je onaj koji je 23. 08. '43. upućen na adresu "Delasem dei piccoli" (odnosno "Delasem malenih") u Firencu. To je popratno pismo uz koje su dostavili listu pod naslovom "Distinta bambini bisognosi di aiuto" (odnosno, prevedeno: Popis djece potrebne pomoći). Sastavio ga je Emigrantski odbor iz Vele Luke, a u njemu su sa svim značajnijim osobnim podacima data imena i prezimena 41 djeteta rođenih od 1928. do 1941. godine. Pridodana su imena i prezimena i triju Židovki tadašnjih trudnica u Veloj Luci. [198]

Po svemu sudeći zadnji kontakt ŽOS-a i Emigrantskog odbora s DELASEM-om u Genovi i Rimu radi međusobne razmjene informacija, trebao je biti preko dr. Kaima Alkalaja. Taj je prije rata bio advokat u Beogradu, a od početka 1942. tajnik Emigrantskog odbora u Korčuli i eksterni član Glavnog emigrantskog odbora u Splitu. On je 8. 09. 1943. trebao krenuti u Rim gdje je dobio dopuštenje za stalni boravak. Posebnim pismom pisanim 7. 09. '43. inženjer Morpurgo

197 DAS-ŽO-K-6/V: br. I.2371/43. V. Morpurgo St. 14. VIII. '43. Delasemu Genova

198 DAS-ŽO-K-6/V: br. I.2446/43. Morpurgo 23. VIII. '43. Delasem dei piccoli Firenze

Comitato per l'assistenza
degli emigranti a Vallegrande

DISTINTA BAMBINI

Isola di Curzola

	Nome del bambino		padre	bisognosi di aiuto. madre	data nascita	luogo nascita
1	ROMANO	Šalom	Moric	Zlata Finzi	11.XI.1941	Zagreb
2	BAEDER	Vera	Josip	Klara Schweizer	16.VII.1932	"
3	WALDER	Boris	Milan	Olga Leicht	7.V.1929	"
4	RADO	Kity	Andrija	Nada Berkeš	20.X.1935	"
5	MARBERGER	Aviel	Gjuro	Lea Hirsch	8.X.1938	"
6	PAPO	Jakov	Menahem	Rifka Koen	23.III.1932	Sarajevo
7	"	Mery	"	" "	24.XI.1939	"
8	LEVI	David	Juda	Sida Kamhi	23.XI.1936	"
9	"	Rikica	Josef	Marija Novotny	20.IX.1937	Zagreb
10	ZINDORF	Ernica	Jakov	Berta Levi	20.VIII.1938	Sarajevo
11	ALKAHARI	Albert	Mavro	Regina Atias	7.IX.1935	"
12	LEVI	Albert	Aron	Estera Gaon	23.IX.1927	"
13	GAON	Silvio	Haim	Beba Atias	24.II.1940	"
14	MILHOFER	Rut	Dr.Josip	Dr.Mila Grosa	8.X. 1935	Zagreb
15	LEVI	Silvio	Dr.Leon	Irena Büchler	8.V. 1928	"
16	"	Erik	"	" "	27.III.1931	"
17	HIRSCHLER	Ivo	Julio	Ella Schreiber	27.III.1934	"
18	SUZIN	Alma	Mois	Bulka Salom	14.II. 1932	Sarajevo
19	ROMANO	Josef	Leon	Rena Papo	5.IX. 1939	"
20	KABILJO	Ismael	Eliša	Klara Romano	23.XI. 1937	"
21	PAPO	David	Albert	Safira Kabiljo	1.V.1929	"
22	"	Jakob	"	" "	2.VI.1932	"
23	ALKALAJ	Renata	Moric	Bonči Altarac	27.VI.1935	"
24	"	Estera	"	" "	18.XII.1937	"
25	KAMHI	MIXO	Elias	Blanka Alkalaj	12.VI.1939	"
26	ALKAHARI	Blanka	Samuel	Matilda Alkalaj	17. V.1939	"
27	"	Roza	"	" "	21.IV.1941	"
28	STEINER	Lea	Zlatko	Gisela Leicht	15.VII.1928	Petrinja
29	MAESTRO	Isak	Josef	Lina Reise	15.IX.1930	Sarajevo
30	POLIĆ	Dragutin	Branko	Adela Reisa	2.XI.1933	"
31	"	Mira	"	" "	27.IV.1936	"
32	KAMPOS	Jakob	Josef	Sole Perera	13. I.1936	"
33	"	LUNA	"	" "	30.V.1938	"
34	WEINSTEIN	Lea	Oskar	Elsa Friedman	7.XI.1931	Zagreb
35	RATHAUS	Mirjam	Hans	Saralea Levinsohn	27.V.1938	"
36	ALKALAJ	Leon	Salemon	Erna Levi	23.V. 1939	Sarajevo
37	GAON	Rafael	Josef	Roza Levi	3.IX.1929	"
38	"	Mordehaj	"	" "	18.I. 1941	"
39	KLEIN	Dagmar	Eugen	Heda Frank	17.III.1938	Zagreb
40	HIRSCHSOHN	Ivo	Leo	Olga Herrnstein	17.XI.1935	"
41	METZGER	Mira	Josip	Olga Schrenger	7.VII.1928	Vukovar

DISTINTA BIOGRAFIE DI ISTATO INTERESSANTE

1. Šik Alma,consorte del Dott.Adolfo Šik,nata a Vinkovci(Croazia) li 5.XII.1913 dal padre Giacomo Pick e madre Sida nata Engel.
2. Levi Clara,consorte del Dott.Giacomo Levi,nata a Serajevo(Bosnia) li 6.V.1911 dal padre Menahem Alcalay e madre Erna nata Kajon.
3. Levi Blanca,consorte di Salhmone Levi,nata a Bjelovar (Croazia) li 3.X.1922 dal padre Paolo Bruckner e madre Anna nata Schwarz.

Popis djece potrebne pomoći iz Vele Luke, V. Morpurgo 23. 08. '43., upućeno u Firencu na adresu: Delasem dei piccoli

ga je toplo i najsrdačnije preporučio. Uz to ga Valobri i eks. Almansi-u predstavlja kao svog glasnogovornika, odličnog poznavatelja i tumača prilika i neprilika u vezi sa Židovima interniranima u Splitskoj provinciji. Dalje napominje da ih dr. Alkalaj može izvijestiti primjerice o financijskom stanju, o pitanju premještanja izbjeglica iz Korčule i Vele Luke, o prilikama svih emigranata u Dalmaciji, te njihovu premještanju u Italiju, o internacijskom logoru na Rabu, o školskim pitanjima s obzirom na izmijenjenu situaciju. Postavlja se pitanje hoće li u novoj školskoj godini židovska djeca moći pohađati javne škole i hoće li se ranije isključeni profesori Židovi vratiti u škole i t.d.[199]

199 DAS-ŽO-K-6/VI: br. L2587/43. Morpurgo 7. IX. '43. Delasemu Genova

Dr. Alkalaj najvjerojatnije nije mogao nikamo krenuti jer je 8. 09. 1943. Italija potpisala kapitulaciju, a dan poslije tu je vijest mogao čuti čitav svijet. Odjednom su se prilike stubokom promijenile. U Splitu i na Korčuli, pa i u Veloj Luci, tek tada će doći do pravog preokreta te novih prilika, prigoda i neprilika.

Poslije kapitulacije Italije

Prvi dani u Veloj Luci

Nakon što su dobile vijesti o kapitulaciji njihove države, zapovjedništva talijanske vojske u anektiranim i okupiranim dijelovima Dalmacije i Jugoslavije, nastojali su što je moguće prije i bezbolnije sve svoje trupe prevesti u Italiju. S druge strane, iz sasvim razumljivih strateških razloga, komande njemačkih oružanih snaga željele su se, da je moguće u hip, dočepati svih pristaništa i luka te većih gradova, a zatim postupno i čitave istočne obale Jadrana. S treće strane partizani, čiji je broj poslije 9. rujna 1943. naglo rastao, željeli su i uspjeli na određeno vrijeme uspostaviti i zadržati svoju vlast.

U Dalmaciji, Nijemci su lako svladali preostale talijanske posade u Dubrovniku, Zadru pa i Šibeniku. U Splitu su partizani pokušali organizirati obranu. Pred Klisom su uz teške žrtve odolijevali 15-ak dana. Pred navalom njemačke vojske morali su pokleknuti. Nijemci su u Split ušli 27. rujna 1943. godine. Par mjeseci (stotinjak dana) partizani su pod svojom vlašću držali dio obale i skoro sve dalmatinske otoke (poluotok Pelješac Nijemci su zauzeli sredinom studenog 1943., dok otoke Vis i Lastovo nisu ni pokušali osvojiti).

Otok Korčula pa i Vela Luka pod partizanskom vlašću ostali su od 10. 09. 1943. do 22. 12. grad Korčula, a do 25. 12. 1943. godine Vela Luka.

U spomenutoj publikaciji *Pali Velolučani...*, u poglavlju *Sto pet dana u slobodi* o tim danima u Veloj Luci među ostalim piše: "... O kapitulaciji Italije narod i aktivisti NOP-a doznali su ujutro 9. rujna 1943. Rukovodstvo NOP-a i dio partizanskog odreda odmah su došli u Velu Luku. Oslobođeni su zatvorenici, istaknute su nacionalne zastave, onesposobljeni motori svih brodova zatečenih u Veloj Luci da okupatori ne bi otplovili, zauzeta zgrada Općine i praktično preuzeta vlast.... U Veloj Luci bilo je prilikom kapitulacije Italije oko 500 vojnika, karabinjera i ostalih službenika. Oni su napustili sve položaje i zgrade i zabarikadirali se u zgradi Osnovne škole. Tim snagama 10. i 11. rujna priključilo se oko 1500 Talijana koji su se povlačili iz ostalih mjesta Korčule, s područja Pelješca i Neretve, da bi odatle otišli u Italiju." Zatim se još dodaje: "... Kako je bilo očito da Talijani odugovlače s pregovorima, 11. rujna predvečer otpočeo je oružani sukob partizana s talijanskim snagama. Puškaranje je trajalo čitavu noć. Ubijeno je i ranjeno nekoliko talijanskih vojnika. Za to vrijeme nastavljeni su pregovori. Poslije pola noći postignut je sporazum. Talijani su

ostavili opremu, teško naoružanje (veći dio onesposobljen) i dio lakog naoružanja... Dopušteno im je da s pet brodova otplove u Italiju (s dva broda kojima su tih dana došli i tri iz Vele Luke).... Poslije podne 10. rujna organizirana je masovna povorka s glazbom i tisućama manifestanata (svi mještani koji su mogli hodati). Povorka je prošla uz obalu pored škole pune talijanskih vojnika i obišla čitavu Velu Luku. Zatim je prošla kroz groblje da bi prvih dana slobode odala dužnu počast poginulim i umrlim Velolučanima. Stotine mladića i djevojaka nosile su u povorci partizanske kape i desetine nacionalnih i crvenih zastava... Od oružja preuzetog od Talijana prvih dana nakon kapitulacije Italije najprije je naoružana Partizanska straža i Korčulanski partizanski odred koji je tada narastao na oko 500 boraca. Za nekoliko dana jedan dio dobrovoljaca upućen je u Biokovski partizanski odred, i u 11. dalmatinsku brigadu..."[200]

O tim istim događajima David Maestro je, pedesetak godina poslije, uz nadnevak 9. 9. 1943., napisao: "Već rano ujutro javljaju kako je Italija kapitulirala. Sreća je bila velika, ali odmah zatim je uslijedio strah od ustaša i Nijemaca na otoku. Pitanje je bilo što će biti s nama ako partizani pobijede. Priredili su veliku demonstraciju, gdje su vikali ›Živio Tito!‹ ›Živjela Crvena armija!‹ i ›Živio Staljin!‹ Među govornicima je bio i Bora Stanković - lokalni zapovjednik partizana. Predvečer je bila provokacija od strane proustaških krugova. Za dan-dva došlo je još 2.000 talijanskih vojnika koji su namjeravali isploviti za Italiju. Pojavio se njemački avion i počeo pucati, ali nitko nije stradao..."

Uz nadnevak 16. 9. 1943. zapisao je ovo: "... Nakon što su Talijani otišli, partizani preuzimaju upravu gradom. Mnogi Židovi pomažu partizanima, žene pri čišćenju stanova i ureda i muškarci pri težim poslovima. Nas 8 Židova, zajedno s 22 mještana pomažemo postaviti top na partizansku lađu, i plovimo do kraja fjorda kako bi čuvali ulaz u Velu Luku. S nama se nalaze još dva talijanska vojnika koja su se pridružila partizanima (top je izvučen na obalu i podignut na vrh rta Krnji rat, brod se povukao, a ostala samo posada topa, op. Z.M.).

Održana je konferencija za mlade od 14 do 25 godina, i mnogi su me nagovarali da se pridružim komunističkoj mladeži. Jedanaestoro ljudi je uhapšeno zbog surađivanja s Talijanima. Od Židova su pritvoreni Valder i Olga Njemirovski, ali su ubrzo oslobođeni, budući da su oni predstavljali židovske izbjeglice i na taj način su morali surađivati s vlašću. Na prvoj konferenciji antifašističkih žena u Veloj Luci govorile su Klarica Kabiljo i Renika Romano, čiji su muževi ubijeni. One su ostavile dobar dojam na mještane Vele Luke."

Uz datum 25. 9. 1943. dodaje se: "Pomažemo partizanima: iskrcavamo krumpire koji su stigli brodom u luku. Nekoliko je Židova pristupilo vojnicima partizanima, među njima Buki Haker koji je kao radiotelegrafist prebačen na otok Lastovo. Puba Bihler je otišao kao poručnik na Biokovo. Na Korčuli mnogi

200 *Pali Velolučani* ..., str. 46.-49.

Židovi dobivaju važna mjesta u partizanima. Svaki dan prijeti napad Nijemaca. Ne vide se engleske brodice."[201]

Po ocjeni nekolicine starijih Velolučana koji se dobro sjećaju gore opisanih događaja, atmosfera pa i sadržaj opisan u navedenim odjeljcima općenito odgovaraju onome što se prvih dana poslije 9. 09. 1943. zaista događalo u Veloj Luci. Ipak, neophodna su i neka pojašnjenja. U dijelovima iz velolučke publikacije, s obzirom na današnja gledanja treba istaknuti da od nacionalnih zastava u povorci od 10. rujna nije bilo nikakvih drugih osim hrvatskih (uz crvenu zvijezdu na bijelom polju u sredini zastave). To je, uostalom, bilo u skladu s politikom kojom je organizacija KP pridobivala mase na području bivše Banovine Hrvatske. Iz istih razloga su i partijski komiteti (mjesni, kotarski, okružni i oblasni, kao i centralni u Hrvatskoj) koristili skraćenicu: KPH, što u punom nazivu znači: Komunističke partije Hrvatske.

Drugo što se, može reći jest da na Biokovo, nisu upućivani samo dobrovoljci, već da je bilo i mobiliziranih, među kojima i jedan broj starijih Velolučana. Ti su između 1921. i 1941. bili istaknutiji pripadnici bivših građanskih stranaka. Po ocjeni tadašnjih mjesnih ili kotarskih partizanskih vođa, oni bi svojim eventualnim političkim djelovanjem u mjestu mogli smetati onome što se tada zvalo NOB (narodnooslobodilačka borba), odnosno pokretu pod vodstvom KP.

Netočne su napomene Davida Maestra, da je 9. 09. '43.: "... uslijedio strah od ustaša i Nijemaca na otoku. Pitanje je bilo što će biti s nama ako partizani pobijede." Zatim ova formulacija: "... Predvečer je bila provokacija od strane proustaških krugova." Ili, uz nadnevak od 25. 09. '43. na primjer da: "... Svaki dan prijeti napad Nijemaca." Naime, ni u rujnu kao uostalom ni do pred kraj prosinca 1943. u Veloj Luci jednostavno nije postojao nikakav "strah od ustaša i Nijemaca na otoku" niti je bilo "provokacija proustaških krugova". Nikakvih ustaša ni Nijemaca na otoku tada nije bilo, a eventualni vrlo rijetki simpatizeri ili zamišljeni tajni ustaški ili njemački agenti u Veloj Luci nisu pomišljali ni na kakvu tajnu ili polutajnu, a pogotovo ne javnu, provokaciju. Naime, po tada važećim nepisanim vrlo strogim partizanskim ratnim revolucionarnim pravilima i praksi, to je bilo opasno (mogla se izgubiti glava možda čak i za slabo utemeljenu sumnju).

Zato navedene formulacije Davida Maestra nikako ne stoje. Isto tako srpski pisac s početka 20. stoljeća Bora Stanković nikako nije mogao biti "lokalni zapovjednik partizana", što je bez sumnje pogreška. To zaista jest bio Velolučanin Boro Marinović koji je govorio na spomenutoj proslavi.

Tih mjeseci u Veloj Luci zaista je organiziran život kako se u tim uvjetima moglo (NOO kao partizanska vlast, partizanska straža, komanda mjesta, radne čete, osnovna škola, pristanišna služba it.d.). Sve je to na svoj način funkcioniralo do pred kraj prosinca 1943., odnosno do njemačke okupacije.

201 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama* ..., uz datume 9. 09., 16. 09. i 25. 09. 1943.

Odlazak židovskih izbjeglica u Bari (Italija)

S kapitulacijom Italije ispunila su se predviđanja što su ih, kao neka od mogućih, 14. 08. 1943. u pismu DELASEM-u Genova bili najavili inž. V. Morpurgo i Emigrantski odbor iz Splita. Došlo je zaista do preokreta i sasvim nove političke i opće situacije. Rasle su varljive nade u brzi kraj rata. Nastao je kratak predah, ali i prigode za traženje izlaza od moguće nove katastrofe koja bi ih sigurno zahvatila u slučaju da se zateknu u Splitu ili na Korčuli ako ih zauzmu Nijemci. Ovo posljednje bilo je potpuno jasno židovskim izbjeglicama u Veloj Luci i Korčuli, a pogotovo njihovu rukovodstvu čiji je sastav drugačiji.

Iako se jedan broj Židova uključio u partizanske borbene jedinice (mlađi) te pozadinske službe (stariji), većina je nastojala dobiti dopuštenje za nesmetano prebacivanje na jug talijanskog poluotoka (Bari i sl.) koji su, pretpostavljalo se, potkraj rujna već bile osvojile engleske i američke trupe.

Nakon višekratnog obrazlaganja i molbe dopuštenje su dobili. Tako su, nakon dvije godine boravka na Korčuli, židovski konfinirci krajem rujna 1943. drvenim trabakulima iz Vele Luke i Korčule krenuli za Bari.

David Maestro doživio je to ovako: "25. 9. 1943.... Svaki od nas dao je sumu novca za partizane. Odbor za izbjeglice vodi pregovore s partizanima kako bi nam dali dva broda za prijevoz izbjeglica u Italiju. Teško je objasniti partizanima što bi nam se dogodilo da Nijemci uđu u grad, pogotovo ako postoji opasnost da mještani surađuju s Nijemcima.

30. 9. 1943. Od jutra svi se pakiraju i spremaju za put. Dobili smo veliki drveni brod trabakul. Svatko ima pravo na jedan kovčeg. Sva hrana, odjeća i ostali predmeti su ostali kod partizana. Partizani nas gledaju kako se ukrcavamo na brod i pjevaju partizanske pjesme, a kada obitelj Romano stiže na brod, svi počinju pljeskati i čestitati im. Isplovljavamo i oko ponoći stižemo na otok Lastovo. Sutradan srećemo talijansku brodicu koja prevozi fašiste u Italiju. Partizani zaustavljaju brod i zapovijedaju nam da pređemo na njega. Kapetan broda odbija uzeti još 250 ljudi jer je težina preko kapaciteta broda. Ljudi su jednostavno počeli skakati sa lađe na lađu, tako da su na kraju Talijani pomogli onima koji su skoro pali u vodu. Nakon što smo skoro svi prešli na talijanski brod, partizani su otišli. Svima je bilo jasno da su nam partizani do zadnjeg trenutka pokušali uzeti zadnju stvar što smo imali. Postojala je opasnost da potonemo zbog prevelikog broja ljudi, tako da smo se vratili na Lastovo i dr. Milhofer je rekao kako on ostaje. Njemu se pridružilo još desetak Židova, ali moja obitelj je ostala jer nam je bilo teško odustati od toliko očekivanog cilja. Do ponoći stigla je još jedna brodica sa Židovima iz Splita. Pred jutro stižu dvije lađe iz Barija pod upravom kapetana, američkog novinara. Oni traže dezertere Talijane, kako ih Nijemci ne bi likvidirali. I partizanske su lađe stigle ujutro. Oni mole ženu dr. Milhofera da prevodi i stupi u kontakt s američkim oficirom. Mi Židovi mu objašnjavamo kako nema više Talijana na otoku i što nam se

može dogoditi ako nas Nijemci uhvate. Oficir pristaje da nas preveze, poznavajući stanje Židova u Europi. Danas su nam partizani vratili osobne stvari, ali treba priznati da su se prema nama na početku odnosili grubo, a sada popravljaju opći dojam. Ponovno se ukrcavamo na brodove kako bi stigli u Italiju. Posada Talijana je jako dobra s nama. Navečer uplovljavamo u luku Bari..."[202]

A Majer Altarac i Eli Altarac o istoj stvari pišu: "Kretanje neboračkog dijela jevrejske konfinacije na Korčuli odvijalo se na slijedeći način: Po kapitulaciji Italije napustilo je Korčulu, zajedno s talijanskom vojskom, u dva brodića oko 35 konfiniraca, uglavnom starijih porodica, među kojima je bilo i nekoliko omladinaca. Ti omladinci su se naknadno u Bariju prijavili u NOP.

Konfinirci iz Vele Luke, a za njima i dio starijih konfiniraca iz Korčule, uz suglasnost narodne vlasti evakuirani su i otplovili kao zbjeg u Bari. Preostalih 85 bivših konfiniraca sa Korčule bili su evakuirani zajedno sa zbjegom koji je bio organiziran za mještane Korčule."[203]

U zajedničkom radu *Sto dana slobode* Korčulani Zdravko Stanić i Pero Lozica među ostalim dotakli su se i konfiniranih Židova. Oni navode: "Još dok se ratne operacije na Pelješcu nisu razvile i dok se moglo samo logički pretpostaviti da Nijemci neće ostaviti na miru veliki oslobođeni dio južne Dalmacije kao što to nisu uradili ni drugdje u primorju, među židovskim konfinircima je zavladao strah zbog mogućeg skorog dolaska nacista, koji ni u jednoj okupiranoj zemlji nisu prema Židovima postupili blaže nego 30.-ih godina u vlastitoj zemlji. Prema jednom zapisu, u Korčuli je bilo 276 Židova izbjeglica, a u Veloj Luci 230. O svom strahu su otvoreno napisali u molbi Općinskom NOO 27. rujna da im se dopusti odlazak u dio Italije koji se već nalazio u rukama saveznika."

Autori doslovno navode tekst spomenute molbe, koja glasi:

"Prilike u kojima živimo bivaju svaki dan sve teže. Prehrambeno pitanje je akutno, židovsko izgleda sve akutnije. Mi izbjeglice sa teritorija ustaške Hrvatske ne želimo da ta pitanja otežavamo svojim prisustvom na ovom otoku, kome smo zahvalni na gostoprimstvu i srdačnosti koje su nam za vrijeme emigracije iskazane. Smatrajući pak, da bi svojim prisustvom mogli biti samo izazov germanskog bijesa, koji ne traži drugo nego da istrijebi nas i sve one koji su se igda prema nama pokazali, slobodni smo zamoliti Vas, da biste uzeli u razmatranje našu molbu i omogućili svim zainteresiranima preseobu na područje koje danas stoji pod okriljem pobjedonosnih saveznih četa u Italiji.

Ne bismo htjeli, da to smatrate dezertiranjem sa terena borbi. Mi želimo samo da izmaknemo neminovnom istrebljenju, koje prijeti nama, a zbog nas donekle i Vama, zahvate li nas igda Nijemci na ovom toliko važnom i toliko ugroženom terenu ratnih operacija. Mi bi Vas za to molili iz razloga što su naše

202 D. Maestro: O Židovskim izbjeglicama ..., uz datume 25. 09. i 30. 09. 1943.

203 M. i E. Altarac: Jevrejski konfinirci ..., Sjećanje jedne generacije ..., str. 780.

Ester, Jakov i Klara Levi u Montrealu 1958.

fizičke i psihičke sile oronule, jer među nama nema skoro ni jednoga koji nije izgubio kroz ove tri godine teutonskog divljarenja barem dvije, tri osobe iz svoje obitelji. Ima nas pače i takovih koji smo izgubili i pet i šest i više članova, pa ne možemo mirno čekati da ti isti krvnici istrijebe nas i one posljednje od našeg roda, koji su nam još preostali. Našim odlaskom prehrambene prilike otoka samo će se olakšati. Petsto osoba, a toliko ima nas na Korčuli, ipak nešto znači: znači pogotovo danas, kad je 75% svih nas ostalo bez sredstava, bez menze, s razloga što su svi bolje stojeći emigranti već ranije odselili tko u Italiju, tko u Španjolsku ili Ameriku. Mi bi dakle ostali na otoku samo kao pogibeljan balast i izazov koliko neprijatelja, toliko i izgladnjelog naroda. Odlazeći, naprotiv, mi ćemo Vam olakšati prehranu stanovništva, odstraniti od njega iminentnu grožnju neprijateljskog napada i pridonijeti miru i sređenju prilika na otoku, a donekle i prehrani stanovništva, ostavljajući Općinskom narodno-oslobodilačkom odboru Korčule sve naše zalihe hrane."

Stanić i Lozica, napominju da su molbu potpisali Albert Gaon, Oskar Hus (?!, Z.M.) Edo Piliš, Milan Eichtenberg, dr. Zlatko Naratski.

Zatim pri kraju dodaju: "Neutvrđen broj Židova je dobio dozvolu oblasnih tijela da otplovi za Italiju, ali to su bile samo starije osobe, dok su svi mlađi stasali za borbu i stručnjaci zadržani. Bilo im je dopušteno da sa sobom pone-

su samo osobni prtljag, dok su sve ostalo, posebno hranu, trebali predati nadležnim organima vlasti. Taj postupak su nadzirali pripadnici Partizanske straže."[204]

Prema podacima što se nalaze u radovima Davida Maestra (i pismima u prilogu njegova rada) kao i Morica Danona, nakon dolaska u južnu Italiju izbjegli Židovi zadržali su se u gradu Bari, u logoru Carbonara, nedaleko od toga grada, u logoru Cravona (ili Gravina?) te, kraće vrijeme u logoru Santa Croce.

Mnogi su se uključili u razne službe savezničke vojske.

Mlađi su se uključili u dobrovoljačke partizanske postrojbe koje su kao Prva i Treća prekomorska brigada prebačene na otok Vis i Korčulu.[205]

Potkraj studenog 1943. doživjeli su teško bombardiranje luke i grada Bari od njemačkih bombardera.

Najveći broj ih se potkraj svibnja 1944. godine u Tarantu ukrcao u savezničke borodove za transport ljudstva. Iskrcali su se u Aleksandriji, preko Sueza kopnenim vezama doputovali u Palestinu, današnji Izrael.[206]

Jedan broj ih se 1945. godine vratio u ondašnju Jugoslaviju (u pravilu odakle su 1941. izbjegli). Neki su ostali u Italiji (primjerice braća Maestro i slikarica Eva Fišer), pojedinci su dospjeli u USA (obitelji Hiršler, Heršković, Dirnbach, Maks Sidon iz Beograda i vjerojatno još koji), neki u Kanadu (obitelj J. Levi), a pojedinci u Brazil (u Sao Paolo) i Argentinu.

Inž. Viktor Morpurgo i splitski Židovi

Jedan dio Židova iz Splita pridružio se partizanima, neki su unajmljenim lađama pobjegli u Bari (ti su se u Lastovu susreli s onima iz Vele Luke), a, prema D. Kečkemetu: "Mnogi se pak, naročito stariji, nisu mogli odlučiti da napuste domove, rodni grad, sve što su imali, i ostali čekati sudbinu." Nešto dalje se nastavlja: "Istoga dana kada su Nijemci uzeli vlast u gradu, istakli su oglase u kojima Vojna komanda poziva sve Židove da se odmah toga dana prijave u zgradi bivšeg hotela ›Ambasador‹, gdje je Komanda zasjedala. Tko se ne prijavi bit će obješen..." te još "... Na zatvorene dućane postavljena je obavijest ›Zatvoreno po nalogu Ministra za oslobođene krajeve (E. B.)‹, a na ispražnjene stanove ›Judenwohnung - Beschlagnahmen‹ (Židovski stan - Zapljena) i pečat njemačkog ›Standort Komandanta‹ u Splitu."

U istom poglavlju navodi se: "14. listopada (1943., op. Z.M.) uvečer ukrcani su u parobrod ›Rab‹ kojim je upravljao kapetan Žuljević i odvedeni u Metković. One koje brod nije mogao ukrcati, pušteni su. Tim transportom odvedeni su svi splitski Židovi (muškarci i izvjestan broj žena), u Zemun, pa u Auschwitz i tamo

204 Zdravko Stanić i Pero Lozica: *Sto dana slobode*, zbornik *Sjećanje jedne generacije*, str. 471.-472.

205 M. i E. Altarac: *Jevrejski konfinirci* ..., str. 780.

206 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama* ..., uz datum 20. 01. 1944.

su završili život." Te dalje "... Prema usmenim podacima preživjelih znade se da su sve preostale žene i djeca 11. ožujka 1944. uhapšeni i odvedeni kamionima u Jasenovac, odakle nitko nije izašao živ."

Poglavlje završava rečenicama o sudbini, u ovom radu često spominjanog, inženjera Viktora Morpurga: "I Viktor Morpurgo, duša splitske Jevrejske zajednice, posljednji Židov staroga Splita, onoga koji je nestao, pošao je u smrt, sakrivši u posljednjem času prije odvođenja stare matične knjige svoje Općine, ostavivši tako u ostavštinu zavjet preživjelima i novijim naraštajima da ne zaborave svoju davnu, burnu i plodonosnu prošlost."[207]

14. listopada 1943. iz Splita su, skupa s ostalima, odvedeni u nepovrat i stari Perera M. David te njegov sin Perera dr. Bencion,[208] a 11. ožujka 1944. njegova žena Perera - Papo Klara te njihova kći Papo - Perera D. Mirjam (rođena 1910. u Veloj Luci) skupa sa svoje dvoje male djece.[209] Iz njihove obitelji bili su u partizanima i preživjeli sin Perera D. Mojsije te kćeri Perera D. Ruža (rođ. 1908. u Veloj Luci) i Perera D. Zora (rođena 1920. u Veloj Luci). Sin Perera - Matić D. Izidor (rođen 1912. u Veloj Luci) kao partizanski liječnik poginuo je u siječnju 1944. godine.[210]

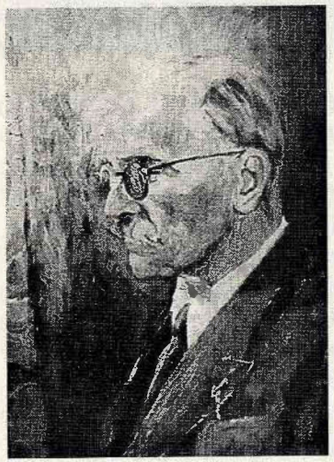

inž. Viktor Morpurgo,

dr. Izidor Perera Matić

207 D. Kečkemet: Židovi ..., str. 203., 205. i 206.

208 D. Kečkemet: Židovi ..., str. 202.

209 D. Kečkemet: Židovi ..., str. 201. i 202.

210 D. Kečkemet: Židovi ..., str. 196.

50-ak GODINA POSLIJE

Sjećanja bivših izbjeglica

U svom djelu o židovskim izbjeglicama David Maestro unio je i nekoliko pisama što su mu ih, na njegovu molbu, uputili neki bivši konfinirci u Veloj Luci. Pri kraju tog rada ističe: "Teško mi je završiti ovu knjigu bez dokumenata dr. Milhofera. On je bio član Odbora za izbjeglice u Veloj Luci.

Danas dr. Milhofer i njegova žena Mila žive sami u Tel Avivu. On ima 93 godine. Ja uzimam slobodu da ga citiram u nekoliko pisama koje mi je uputio."

"Moja kći Rut posjetila je Velu Luku i otišla do šjora Frane i barba Pere Žuvela Vilić. Oni nisu imali djece te su ostavili kuću rođacima s molbom da sačuvaju kovčeg koji je ostao još od Židova na tavanu. Moja je kći to preuzela."[211] A u uvodnom dijelu svog rada D. Maestro piše: "Popis imena je tiskan prema listi koju sam dobio od dr. Milhofera..."[212]

I zaista, Rut Milhofer je 1989. došla u Velu Luku te od nasljednika pokojnog barba Petra Žuvela Vilića preuzela kofer s dokumentima. Vrijedno je istaknuti da su taj kofer barba Petar Vilić te poslije njegov nećak i posinak Srećko-Sriće Žuvela Vilić, prema želji dr. Milhofera, punih 46 godina čuvali i pazili.

Ruth Bratna Milhofer zadržala se u Veloj Luci svega par dana, ali se prisjetila djetinstva i događanja što ih je tijekom dvije godine boravka u njoj doživjela. Početkom 90.-ih svoja je sjećanja, s puno topline, opisala i dostavila Davidu Maestru. Tako su ih, prevedene na hvatski jezik, imali prilike čitati poneki Velolučani. Ovdje se iznose samo dijelovi, koji se izravnije odnose na Velu Luku i pojedine Velolučane:

"... Predvečer smo stigli u Velu Luku. Stigli smo do jedne kuće s velikim vrtom, a vlasnica kuće nam je dala mali sobičak u potkrovlju, pokazujući nam kuhinju i spavaonicu. Čini mi se da sam cijelo vrijeme spavala na drvenim daskama pored kreveta mojih roditelja. U kuhinji je bila željezna peć s dimnjakom, masivni drveni stol i nekoliko stolica, te vrč vode i ručnik nad lavorom. Tamo smo se prali i umivali. S našeg prozora se vidi glavna staza sela koja vodi u Blato. Postalo mi je jasno da za nas Židove to predstavlja zabranjenu zonu te da će riječi ›propusnica‹ i ›stop‹ ubrzo postati česte u našem rječniku. Počele su dvije godine života pod krovom obitelji Frane i Petra Žuvela Vilić, koje svi

211 D. Maestro: O Židovskim izbjeglicama ..., Zaključak, Pisma dr. Milhofera

212 D. Maestro: O Židovskim izbjeglicama ..., Uvod

zovu barba Pere i šjora Frana. Sjećam ih se kao ›seoske aristokracije‹ i kao moje bake i djeda, koji su popunili mjesto onih od kojih sam bila zauvijek rastavljena.

Vlasnici kuće nisu imali djece, ali su ih posjećivali rođaci i susjedi. Dolazila bi i lijepa 20-godišnja Mara koja bi mi govorila: ›Rut, Ruta, kakvo je to ime - kao neki lijek!‹ Članovi obitelji Marinović su živjeli uzduž staze.

Dvije su me se ličnosti u selu posebno dojmile: seoski pijanac Ante Rebelo, koji nas je sve plašio. Druga ličnost bio je ludi Smokvina, starac koji je vikao ›Smokve! Smokve!‹, ali nikada nije imao ništa za prodati."

A u dijelu s podnaslovom *Rat je došao u Velu Luku* bilježi:

"Odjednom su se jednog dana niotkuda pojavili avioni. Učili su nas kako ćemo brzo leći na zemlju u slučaju da se avioni pojave i počnu pucati. Majka je tvrdila da smo imali dovoljno hrane, ali ja nisam htjela ništa jesti. Jedan dan mi je počelo krvariti iz desni, i zubi su mi se klimali. Ispostavilo se da nemam vitamina C. Poslali su me kući i odnekuda mi dobavili naranču. Odjednom sam vidjela vojnike kako pucaju. Tko se borio protiv koga? Talijani protiv partizana? Partizani protiv ustaša? Noći bi provodili u podrumu zajedno s vlasnicima kuće. WC se sastojao od jednog lonca koji je bio dosta težak i trebalo ga je stalno puniti vodom. Jednog dana smo svi otišli u brda. Otac se razbolio i ležao je na podu sa mokrim zavojem na čelu, a majka je na vatri zagrijavala hranu. Nakon nekog vremena smo se ponovo vratili kući."

Nešto dalje nastavlja: "... Nedjeljom bi šjora Frana oblačila svoju nećakinju Katarinu u bijelu opravu i išle bi u crkvu. Ja sam je upitala da li u *Bibliji* piše da smo mi raspeli Isusa. Ona me s čuđenjem pogledala i ništa mi nije odgovorila. Do danas sam joj zahvalna za tu minutu šutnje - bila je u njoj jedinstvena plemenitost."

Zatim još: "... Vela Luka od 1941. do 1943. ne može se opisati samo prema životu ljudi tlačenih stranom okupacijom. I na mene, tada dijete, Vela Luka je ostavila snažan dojam, pogotovo kroz prijateljstva sa Kiti (Katarinom, op. Z.M.) te Marijom i Ivicom (Ivanom, op. Z.M.) Marinović. Ljubav i toplo srce šjora Frane, koja mi je ponekad zamatala kolačiće u obliku srca i puža, koja mi je jednom dala 100 lira u plavom papiru tako da kupim nešto kad dođem u Italiju i da je se pritom sjetim; zatim dan berbe, kad su djevojke i mladići nogama gnječili grožđe.

Sjećam se barba Pere uspravnog na svom konju kao pravi vitez. On je često sjedio ispred svoje kuće, pušio lulu i rekao: ›sutra će biti kiše‹. Kada bih ga upitala kako zna, on bi odgovorio kako mravi izlaze iz rupa i bregunice lete niže nego obično. I sutra bi zaista pala kiša. On me smirivao nakon dana pucnjave, govoreći mi kako ću jednog dana stići u Palestinu i tamo ću jesti puno naranči i datulja.

Sjećam se ljeta i plivanja u prekrasnom Jadranskom moru. Dolazi zima i s njom i Božić. Govore kako će zaklati svinju. Šjora Frana je pripremila svečanu večeru u vinskom podrumu. Mi smo jeli i uživali, dok se vani čula pucnjava.

Šjora Frana nas je također učila kako pojesti kestene dok su još vrući i pravila božanske fritule.

Ovdje namjeravam završiti svoje pisanje iako to još nije sve."[213]

Iz pisma Zlatka i Milice Hiršler (odnosno Fred i May Harris) iz San Franciska (USA):

"... Naš društveni život sastojao se od dnevnih posjeta lobiju jedinog hotela u mjestu (ako se to uopće može zvati hotelom) koji se nalazio u središtu sela pred rivom. Vlasnica hotela, starica koja je suosjećala s nama, izdala nam je stanove za simbolični iznos novca. Ona nam je omogućila da se služimo kuhinjom hotela. Jeli smo izvrsne ribe koje su lovili vrsni mjesni ribari i voće kojega je bilo napretek. Povrće i piletina su bili rijetki i nismo ih mogli nabaviti. Dvaput tjedno, utorkom i četvrtkom, selo bi se budilo iz sna kada je dolazio parobrod ›Bakar‹ s namirnicama, poštom i fašističkim novinama. Svaki put bi očekivali dobre vijesti, ali njih nikada nije bilo."[214]

Skupna slika,
1. red: Frana Skalić, Rusmir Ivanović, Ursa Skalić i Ursica Skalić
2. red: Miko Altarac, Cvito Skalić, Jakov Maestro, Hana Altarac, (Cvito, Hana i Ursica u rukama drže po jedno jare, a Jakov kozu. - snimljeno u dvorištu kuće Urse Skalić, svibanj 1943.)

213 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama ...*, Pisma prijatelja, Sjećanje Ruth Bratna (Milhofer) Jeruzalem

214 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama ...*, Sjećanja prije mnogo godina

Iz pisma Jakova (Jakice) Maestro iz Milana (Italija):

"... Često smo išli na tržnicu gdje je uvijek bilo prepuno raznih vrsta riba. Imali smo jednu zgradu koju smo zvali školom: ona nam je služila kao sinagoga, sala za kulturne događaje, škola za djecu i mlade. Također je postojala kavana Šantić, gdje su se uglavnom skupljali Sefardi i hotel ›Istra‹ gdje su se skupljali Aškenjazi. Bilo je mnogo zajedničkih susreta i druženja. Ljudi su učili talijanski i engleski. Neki su učili hebrejski. Organizirali smo i druge tečajeve. Postojao je odbor za izbjeglice..."

Zatim, nešto dalje: "... Odnosi s mještanima bili su uglavnom korektni, u već ini slučajeva čak i srdačni. S obitelji Padovan, kod kojih je živjela moja sestra Hana i njen muž Miko, odnosi su bili gotovo rodbinski. Moram naglasiti da je većina mještana bila jako tolerantna, mada je bilo i izuzetaka."[215]

Toliko iz priloga u radu D. Maestra.

Iz pisma Ruth Weinberg (iz Jeruzalema, Izrael), što ga je 7. 11. 1999. uputila načelniku općine Vela Luka:

Skupna slika: sjedi skupina Velolučana; ispod palme stoji Nikola Vlašić Baja te, na početku slijeva židovski internirci sin i otac (Dragutin i Branko Polić ili Izak i Jozef Maestro). Sjede na drvenoj gredi (s lijeva na desno): Kuzma Prižmić Struce, Danijel Borovina Vihrić, Ivan Padovan Brige, Drago Padovan Brigela sa sinom Antom, Ante Vlašić Bajo, Stjepan Borovina Lušica, Stjepan Gugić pok. Martina, Ante-Toni Burmas Dragoman.

215 D. Maestro: *O Židovskim izbjeglicama ...*, Vela Luka

Milka Tabain Šantić r. Čulić

Nikola Tabain Šantić

"... Stanovali smo po raznim kućama na vlastiti račun. Tada sam se zvala Paula Palomba Musafija, a moj ujak Saša Konforti. Mi smo stanovali u Penzionu Šantić gdje je Saša jednom ljetovao prije rata. To je bio mali familijarni penzion na glavnoj obali.

Familja Šantić nas je primila i dala nam utočište, u početku za simbolično plaćanje. Vrlo brzo smo ostali bez novčanih sredstava, i oni su nas izdržavali besplatno. Stanovali smo u maloj sobi ispod krova i dijelili smo s njima mršavu ratnu hranu. Oni su nas prigrlili kao svoju familju. Penzion je pripadao Gospođi i Gospodinu Šantić (ne sjećam se njihovih prvih imena). Gospođa Šantić je kuhala za talijanske oficire, familju i za nas. Gospodin Šantić se je brinuo za ostalu opskrbu. Imali su dvoje djece: Katiju (oko 20 godina) i mlađeg sina. Ja sam bila specijalno sprijateljena s Katijom. Ona je radila sve kućne poslove, kao sobarica, peglala etc. Ja sam od nje naučila sve te poslove i pomagala joj, tako da sam na taj način malo uzvratila za njihovo gostoprimstvo. Mi smo bili kod njih od oktobra 1941. do oktobra 1942.

Znadem da je prošlo prepuno godina (57!) od tih teških i traumatičnih vremena, ali bih željela da saznam da li taj penzion još postoji i da li je u rukama familje Šantić ? Danas možda pripada njihovoj djeci ili unucima. S dubokom zahvalnošću se sjećam njihovog srdačnog gostoprimstva.

Glavni razlog ovoga pisma je da želim da upišem porodicu Šantić u knjige: PRAVEDNIKA NARODA u YAD VE SHEM - naša institucija koja dokumentira holokaust židovskog naroda i honorira individualce koji su spašavali i pomagali u tim vremenima.

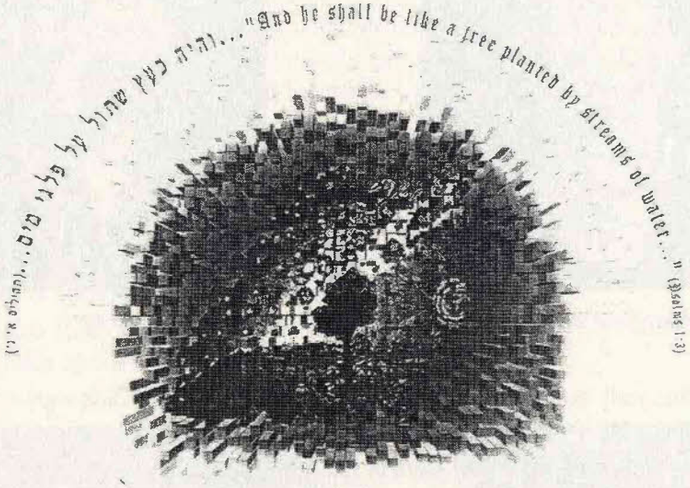

Fotokopija priznanja Milki i Nikoli Tabain Šantić

Bilo bi mi drago da eventualno dođem u pismeni kontakt s nekim članom te plemenite familje. Bit ću Vam zahvalna ako mi možete pronaći nekoga od njih i poslati njihovu adresu."[216]

Iz sjećanja Velolučana

Tijekom 1993.-1996. (ali i poslije) sastavljač ovog rada razgovarao je s više Velolučana za koje je znao ili pretpostavljao da su u drugom svjetskom ratu kod njih stanovali izbjegli Židovi ili pak da su s njima bili posebno bliski. To su 90.-ih bili mahom stariji ljudi, koji najčešće nisu bili vični pisanju (danas su nažalost mnogi od njih mrtvi). Zato će autor ovog rada ovdje iznijeti samo neke, i to manje-više suhoparne podatke što ih je pribilježio u razgovoru s tim svojim mještanima.

Danijel i Kata Mirošević (odnosno: Dane Roko i Kata rođ. Vlašić):

Kod obitelji Dane Miroševića, popularno zvanog Dane Roko, za sve vrijeme svog boravka u Veloj Luci stanovali su bračni par dr. Jakov (Jakica) Levi i njegova supruga Klara (Klarica) rod. Alkalaj. S obzirom da su bili otprilike istih godina kao "barba" Dane i "teta" Kata, vrlo brzo i lako se njihov odnos iz podstanara i vlasnika preobratio u vrlo prijateljski, gotovo obiteljski. Često su jeli skupa te zajednički odlazili u polje (berbu grožđa i maslina, obradu njiva, čišćenje i slično).

Kata Mirošević (rođ. Vlašić)

Danijel Mirošević (Dane Roko)

216 Napomena: Načelnik Općine Vela Luka gosp. Sreten Žuvela rado je ispunio želju gospođe Ruth Weinberg. O svemu je upoznao gospodu Katju Mirošević r. Tabain Šantić i njezinog sina gosp. Nikolu-Kolju te kći gđu. Vesnu. Također je njihovu adresu poslao gđi. Ruth. Oni su se zatim pismima povezali. Gđa Ruth poslala im je gore preslikani Certifikat. Godine 2000. boravila je u Hrvatskoj. Tada se u Korčuli susrela s gospođom Katjom a još prije u Zagrebu s njezinom djecom. Godine 2001. više dana boravila je u Veloj Luci.

Po mišljenju gosp. Miroševića dr. Jakov Levi bio je vrlo učen i obrazovan. Bio je inženjer komercijale te govorio nekoliko jezika. Svi su ga Židovi u Veloj Luci jako poštovali, a za sve vrijeme do kapitulacije Italije bio je predsjednik njihova Emigrantskog odbora. Kod njega su dolazili ostali članovi tog odbora, ali nejčešće Aronko Levi i Milan Valder te katkad dr. J. Milhofer (sastanke odbora održavali su u ŽRŠ). Kod Dane se formirala i grupa za preferans i slične kartaške igre (ali uvijek samo za simbolične iznose). Uz dr. Jakicu, Aronka i Danu, grupi je pripadao i Leon Levi kao najbolji (dok ga nisu Talijani uhapsili i odveli u logor na otočiću Mamula).

Bračni par Jakov i Klara Levi nisu imali djece, a do dolaska u Velu Luku živjeli su u Sarajevu. Dr. Jakov imao je brata kojega su strijeljali.

Dane i posebno Kata sjećali su se jedne mučne i bolne epizode u kojoj je Kata, možda nespretno, sudjelovala. Naime, dr. Jakovu je u Sarajevu ostala sestra Tilda s malim djetetom (muža su joj već bili odveli u logor). Brat, dr. Jakica, različitim vezama uspio je dobiti dokumente pomoću kojih je sestru i dijete joj nastojao dovesti u Velu Luku. Pokušavali su joj dokumente dostaviti švercerskim vezama. Ali, po riječima tete Kate, šverceri su tražili izuzetno velike novce. Zato se, uz pribavljene uredne dokumente, ona zaputila u Sarajevo. Odsjela je kod nekih poznatih i uspjela doći u kontakt s Jakovljevom sestrom. Isporučila joj je dokumente za nju i sinčića te se dogovorila da će je čekati na željezničkom kolodvoru na peronu za Mostar. Međutim, Tilda nije došla. Poslije je, doznala da ju je uhitila policija. Od tada se za nju i dijete više nikada ništa nije doznalo. Teta Kata o ovoj je epizodi pričala s tugom i nelagodom, govorila je i o vlastitom strahu i možda kakvoj nespretnosti. Zadatak je najvjerojatnije prelazio njezine snage i iskustvo, ali kriva za neuspjeli pokušaj svakako nije bila.

Dr. Jakov i Klara u Italiji su dobili kćerkicu kojoj su dali ime Ester (Klara je bila trudna već u Veloj Luci). Poslije rata dospjeli su u Montreal u Kanadi. Odatle su se često javljali Dani i Kati i slali fotografije. Sredinom 60-ih došli su izravno u Velu Luku. Namjeravali su posjetiti još i Sarajevo, ali su vrijeme potrošili s Danom i Katom u Veloj Luci. Susret sa Sarajevom ostavili su za drugu prigodu. Jakov je nekoliko godina poslije u Montrealu umro. Kći Ester se udala i ima dvoje djece (također u Montrealu). Klara je 90.-ih još bila živa. Živjela je u Kanadi kod kćeri, ali, zbog zdravlja, i na Floridi (USA) s nekom prijateljicom koja je tu imala kuću. Dugo se barem jednom godišnje javljala Dani i Kati.

(U međuvremenu, od prosinca 1993. kad se vodio razgovor, do 1998. umrli su u Veloj Luci i barba Dane te poslije njega i teta Kata.)

Oreb Jakica rod. Franulović Arnera:

Od svih Velolučana prisne odnose sa Židovima bivšim izbjeglicama vjerojatno je najduže održavala gospođa Jakica Oreb rod. Franulović Arnera. Kod njezinog pokojnog oca Franka 1941.-1943. stanovala je šira obitelj Romano koji su ranije živjeli u Sarajevu. U razgovoru ona ih je sve vrlo jasno i lako pobro-

Ester Levi u Montrealu (1958.)

Nepoznata, te Klara i Jakov Levi sa unučicama u Montrealu 1969.

jila: Romano Abram - Momak bio je najstariji; zatim Rafael, Momkov brat i žena mu Regina - nisu imali djece (oni su se poslije preselili kod obitelji Maričić Materin u predjelu Bobovišća); David, također brat, kojemu je žena ostala u Sarajevu, a poslije rata imao je troje djece, bio je krojač i u Veloj Luci šivao odijela; Zlata, nevjesta, žena brata Izidora, i sin joj Miro, Zlata i sin stigli su u Velu Luku nekoliko mjeseci poslije ostalih. Osim spomenutih kod njih su često dolazila dvojica mladića: Dado - David i Izo - Izidor, koji su stanovali vjerojatno u Kovača (u ŽRŠ, op. Z.M.) Ta dvojica bili su njihov rod i jedne noći s još 7 mladića otišli su u partizane. Radi njih su u lipnju 1943. Talijani strijeljali Abrama - Momka.

Poslije rata Zlata se u Sarajevu našla s mužem i rodila još jednog sina. Kako je rekla gospođi Jakici, sin Miro je iz Sarajeva otišao u Izrael. Poslije rata Zlata i David su nekoliko puta dolazili u Velu Luku na grob pok. Momka.

Rafael i Regina iz Italije su otišli u Palestinu - Izrael i više se nisu vraćali u Sarajevo.

Gospođa Jakica i Zlata često su telefonski razgovarale. Tako je bilo i 1991. kad su, zbog napadaja JNA (Jugoslavenske narodne armije) na Hrvatsku (Vukovar, Dubrovnik i sl.) te pobune krajinskih Srba, telefonske veze između Srbije i Hrvatske bile prekinute. Gospođa Zlata Romano tada je iz Sarajeva uspostavila vezu s Velom Lukom i Beogradom te tako omogućila gospođi Jakici Oreb da se čuje sa svojom kćerkom Jordanom koja inače s obitelji živi u Beogradu.

Poslije je došlo do opsade Sarajeva i gospođa Zlata je otputovala u Izrael.

Skalić Cvito:

Negdje krajem lipnja 1941. u kuću njegove tetke Urse Skalić ud. Cvjetka rod. Oreb Ivanović, ušlo je dvoje židovskih izbjeglica. Ispričavajući se zamolili su za privremeni ili stalni smještaj. Bili su to Altarac Kalmi - Miko i njegova žena Hanna - Hannika rod. Maestro. Teta Ursa i Cvitova majka, Frana Skalić rod. Oreb Ivanović, shvatili su stanje u kojemu se našlo to dvoje njima do tada nepoznatih ljudi. Prihvatili su ih otvorena srca i lako se dogovorili o svemu. Gospodin Cvito se sjeća da su oni za najam prostorija tada ponudili i snosili troškove uvođenja instalacije za električnu rasvjetu u kući (u nejjednostavnijem obliku, kako se prvih par godina nakon uvođenja električne centrale prakticiralo u Veloj Luci).

Cvito i svi njihovi poslije su saznali da je Hanni i Miku dolazak u Velu Luku bilo zapravo drugo bježanje. Naime, tek što su 1941. godine iz Sarajeva stigli u Beograd, gdje je Miko trebao biti rabin ili kantor, uslijedilo je bombardiranje i napad sila Osovine na Jugoslaviju. Oni su, shvativši tijek događanja, brže bolje pokupili stvari i vratili se u Sarajevo. Ali su i njega vrlo brzo napustili da bi čim prije stigli u Split i odatle u Velu Luku. Tako, kad se izuzmu članovi bivše ŽRŠ, bili su među prvim židovskim izbjeglicama u Veloj Luci.

Po sjećanju gospodina Cvita kontakti s njima od prve su bili otvoreni, susretljivi i srdačni. Još se lijepo sjeća prijepodneva 25. XII. 1941. kad su im ne samo Miko i Hanni, već i Hannina braća Jakov i Josef te nećak David, s puno topline i pažnje, došli čestitati katolički Božić. Ali i inače su se međusobno poštovali i uvažavali. Miko je, kao rabin, pjevao i uvježbavao obredne hebrejske napjeve. Često su mu dolazili židovski dječaci i mladići koje je podučavao obrednim molitvama i pjevanju, a izgleda i hebrejskom jeziku. U obitelji Skalića to nikome nije smetalo; sve su shvaćali, tolerirali i razumijevali. Takvi su odnosi ostali sve do kapitulacije Italije i njihova odlaska u Bari.

Poslije 1945. Skalići su doznali da su još za trajanja rata Hanna i Miko dospjeli u Palestinu. Čuli su i da im se tamo rodilo dvoje djece: sin Moše i kći Nila. Zatim su dobili tužnu vijest da je Miko poginuo u prvom izraelsko-arapskom ratu. Hanna se s djecom vratila u Italiju. Pridružila se braći Jakovu i Jozefu Maestro koji su u Milanu uspješno poslovali i stekli jaku firmu.

Potkraj 50-ih, nakon što bi u toplicama Dobrna, u Sloveniji, prošla kuru rehabilitacije kralješnice i uopće kostiju, u nekoliko je navrata posjetila Skaliće i Velu Luku. Prvi put je sa sobom dovela i djecu, te rado i nadugo pričala o mužu i svemu što su poslije odlaska iz Vele Luke prošli.[217]

217 U dijelu: *Sjećanja bivših izbjeglica* naveden je dio pisma što ga je Jakov Maestro iz Milana uputio svom nećaku Davidu Maestro. Jakov (Jakica) među ostalim piše: "... Odnosi s mještanima bili su uglavnom korektni, u većini slučajeva čak i srdačni. S obitelji Padovan, kod kojih je živjela moja sestra Hana i njen muž Miko, odnosi su bili gotovo rodbinski..." Pismo je pisano 50-ak godina nakon što su Hana, Miko pa i Jakov Maestro otišli iz Vele Luke. Zato

O Tiboru - Buki Hackeru:

U svom radu David Maestro, uz inače rijetko spominjanje imena, uz datum 29. 9. 1943. piše: "Nekolicina je Židova pristupila vojnicima partizanima, među njima Buki Haker koji je kao radiotelegrafist prebačen na otok Lastovo..." U sličnom kontekstu istog mladog Židova spominje u pismu i dr. J. Milhofer. On među inim navodi ovo: "U gradu Lastovu sreo sam Tibora Hakera koji je surađivao s partizanima, ali poslije rata mu se gubi svaki trag..."[218]

Autor ovog rada stjecajem okolnosti dobro je poznavao Tibora-Buki Hackera. Naime, od siječnja-veljače 1942. do veljače-ožujka 1943. godine pokojni Buki je stanovao kod obitelji oca autora ovog rada, Antuna Maričića Parenta. Uz očev pristanak Jure Maričić Parento doveo je Tibora, koji je kao pitomac ŽRŠ u Veloj Luci boravio još prije dolaska Talijana u travnju 1941. Buki (tako smo ga i mi zvali) u našoj se obitelji hranio, spavao, odlazio u polje i rado obavljao sve poslove te, s obzirom na okolnosti, sve u svemu bio vrlo zadovoljan.

Iako je Buki bio mlad čovjek, bilo je u njemu nečeg vrlo ozbiljnog, razboritog i tužnog, čini se mnogo više nego među njegovim vršnjacima. Često se prisjećao djede, moglo bi se reći čak samo djede. Po onome što je piscu ovih redaka brat Jure pričao, Buki je bio izvanbračno dijete. Otac ga nije priznavao (ili Buki čak za njega nije ni znao). Majka mu je umrla od španjolske groznice ("španjole") 1918. godine kada je njemu bila tek jedna godina. Odgojio ga je djed, stolar, koji je, kako je Buki to osjećao, prenio na njega svu ljubav. Živjeli su u Vojvodini, u nekom gradiću sasvim blizu granice s Mađarskom. Znao je mađarski.

Jednog jutra u veljači 1943. godine, brat Jure me upitao gdje je Buki. Tada mi je ispričao kako su te noći preko vrtova i terase zakucali Talijani (karabinjer i vojnici) javljajući: "Aprite! Polizia, polizia!" Ušli su i odveli Bukija. Ja sam spavao, ništa nisam čuo; karabinjer me samo otkrio, pogledao i pustio. Brat Jure je već doznao što je bilo s Bukijem i drugima koje su te noći uhitili i odveli. Iz Korčule se Buki mom bratu i ocu vjerojatno javljao.

nije nimalo čudno što je Jakov pomiješao neka velolučka prezimena. Naime, Hana i Miko su do iza kapitulacije Italije stalno živjeli kod Skalića. To na svoj način potvrđuje i ovdje preslikana fotografija. Na njoj su ne samo Miko i Hani nego i sam Jakov Maestro te svi tadašnji članovi obitelji Skalić i još mali Rusmir Ivanović Oreb. Prema podacima na poleđini, fotografija je snimljena u svibnu 1943. u dvorištu Skalićevih.

Ipak, do zamjene prezimena nije došlo sasvim slučajno. Kod obitelji Ivana Padovana Brigele živio je Jakovljev i Hanin brat Jozef Maestro sa svojom obitelji kao i obitelj Branka Polića (Jozefova i Brankova žena bile su sestre). Prema svjedočenju Marije, kćeri I. Padovana, Jakov je i kod njih također često dolazio, bio je najbogatiji, ali i uvijek tužan jer ništa nije znao o sudbini žene i djeteta.

Prema nekim svjedočenjima (Vlašić Baja Milka rod. Burmas), i u obitelji I. Padovana odnosi sa spomenutim židovskim obiteljima bili su također više nego susretljivi, gotovo rodbinski.

218 D. Maestro: *O židovskim izbjeglicama* ..., Zaključak, Pisma dr. Milhofera

Poslije kapitulacije Italije ja o njemu također nisam ništa znao. Tek u prosincu 1943., nakon što su se 23. 12. na otok iskrcali Nijemci, vidio sam na Lučici, ispod crkve Bukija i još možda 20-30 vojnika i vojnih zapovjednika. Buki je na rukavu imao oznake zamjenika komandira čete. Rekao mi je da je već bio kod mojih i razgovarao s njima.

Tih dana u zraku je već visjelo da će Nijemci zauzeti otok te tako doći i u Velu Luku. Moja majka, bojeći se, nastojala je uništiti sve što bi moglo podsjećati na komunizam, partizane pa i Židove. Buki ju je zatekao kako u štednjaku pali pisma, slike, papire i knjige moga brata Jure koji je tada bio u nekoj partizanskoj jedinici na Biokovu. Buki je majci rekao kako nije dobro paliti pisma, slike, još živih ljudi. Bolje je to sakriti, pocijepati u sitne komadiće. Majke se to dojmilo, poslušala ga je, nešto je bacila, nešto sakrila.

Otprilike mjesec i pol dana poslije moj brat Jure je 9. veljače 1944. na Visu umro od upale pluća. Nakon mog povratka iz zbjega u El-Shattu u ljeto 1945., pozvao me gospodin Sveto Prižmić Ćirko, tajnik Mjesnog NOO-a (tadašnji mjesni organ vlasti). Pokazao mi je oveću dosta izlizanu lisnicu u kojoj su bile slike, neki dokumenti, osobna iskaznica (Carta d' identita) što su je 1941. izdali Talijani u Veloj Luci. Po podacima i fotografiji ja sam prepoznao Bukija i tada doznao da je kao partizanski ranjenik umro u partizanskoj bolnici u Italiji, u

Jure Maričić Parento,
Tibor-Buki Häcker i Karl (Vilim)

Frana Žuvela Vilić (r. Tabain) i Petar Žuvela Vilić

koju je doveden negdje iz Bosne. Poslije sam doznao da se Buki s dijelom vojske povukao iz Vele Luke. Na Visu je kao običan vojnik upućen u 13. brigadu, te tako dospio u Bosnu.

Ni moja majka ni ja nikada od tada nismo više zapalili nikakav papir, pogotovo ne pismo ili sliku, a zazirali smo i od pomisli na nešto takvo.

Pismo tete Frane Žuvela Vilić (rod. Tabain):

"Velaluka 4. 4. 1960.

Draga moja Rutica

Primila sam pismo od tvoje dobre mame koja piše da si se udala u setembru prošle godine. Draga Rut vjeruj da me je vijest o tvojoj udaji razveselila pa i ako je od toga vremena dosta prošlo dana ja ti isto čestitam sa iskrenom željom da uvijek budeš sretna i zadovoljna u tvome braku za cijeli tvoj vijek. Pratila te uvijek sreća i dao ti dragi Bog sve ono što tvoje srce želi, sve ti u životu bilo najljepše. Sretno živjela sa tvojim mužem dugo godina u zdravlju i zadovoljstvu.

Nadam se draga Rut da ćeš nas djegod sa tvojim mužem posjetiti a to bi mi bila moja velika radost da te vidim kao i da vidim tvoju dragu mamu i tatu. Sjećam se tebe kao male curice kada si bila kod nas a evo već je došlo doba i tvoje udaje. Dani brzo prolaze a ja sam već stara ali te nikada ne mogu zaboravit i vazda se tebe sjećam vazda o vama govorimo. Moja Katarina i ona se je zaručila u veljači ali se još za dvije godine neće udat pošto on mora da odsluži vojni rok. Marija Marinović ako je se sjećaš i Marija Zvonetova one ti čestita-

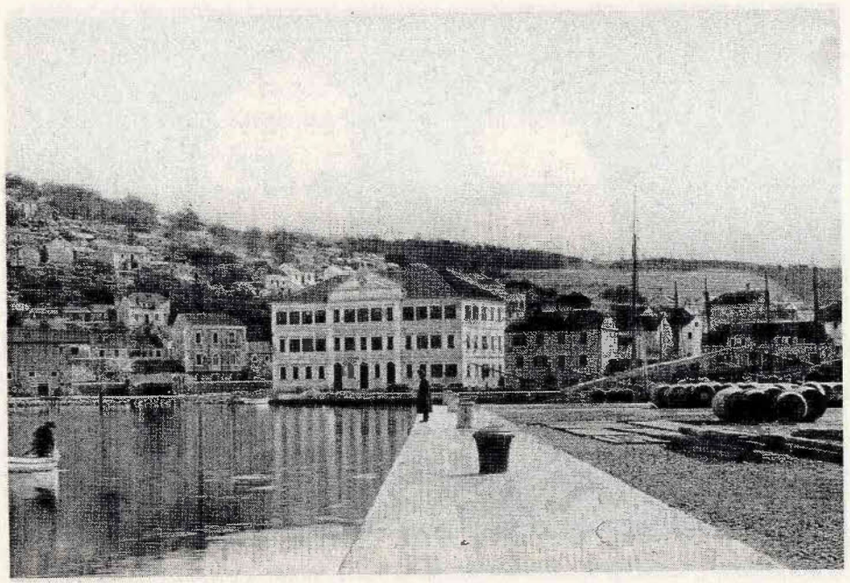

Vela Luka, dvadesetih godina prošlog stoljeća

ju. Drago im je bilo kada sam im rekla da si se udala. One su već davno udate. Marija Zvonetova ima dva sina a Marija Marinović dvije curice. Teta Jerica još je živa pa te pozdravlja. Njezin muž Todorin davno je već umro.

Katarina njezina mama tata i braco Petar pozdravljaju i čestitaju. Barba Pere pozdravlja tebe i tvog muža i ja ga isto pozdravljam premda ga nepoznamo

Tebe draga Rut pozdravlja grli ljubi i sve ti najljepše želi

teta Frana Žuvela Vilić"[219]

219 Kada je 1989. godine gospođa Ruth Bratna Milhofer nekoliko dana boravila u Veloj Luci, sastala se najprije s nasljednicima pok. Petra i Frane Žuvela Vilić. Od njih je preuzela veći dio arhive koju je njezin otac 1943. ostavio na pažnju i čuvanje pok. barba Petru. Za vrijeme tog kratkog boravka, osim s Katarinom i Petrom Žuvela Vilić (Sričetovima), vidjela se i s nekim svojim prijateljima i poznanicima iz dana provedenih u Veloj Luci od 1941. do 1943. Gospodin Ivan A. Marinović Vano interesirao se za sudbinu obitelji Sternfeld koja je dvije ratne godine živjela kod njih.

Po povratku u Izrael, uz pomoć svog oca, gospođa Ruth je doznala više pojedinosti o životu članova obitelji Sternfeld. Sve je to u opširnom pismu javila Ivanu A. Marinoviću Vano. Uz to mu je poslala i fotokopiju gore navedenog pisma tete Frane, koje gospođa Ruth desetljećima ljubomorno čuva. Kako reče Ivan Vano, željela je da i on još jednom osjeti toplo i plemenito srce pok. tete Frane.

Ivan Marinović Vano posudio je fotokopiju pisma, a sastavljač ovog rada rado ga objavljuje s nadom da gospođa Ruth neće imati ništa protiv.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Sastavljač ovog rada na kraju ističe ovih nekoliko činjenica, pretpostavki i tvrdnji:

1. U gradu Korčuli u 17. stoljeću (a najvjerojatnije i ranije) postoje i djeluju židovski trgovci. Stanovnici zapadnog dijela otoka, pa, i Vele Luke, krajem spomenutog stoljeća, makar i posredno, dolaze s njima u poslovni odnos. Početkom 20. stoljeća dvije židovske obitelji (trgovci i mehaničari) žive u Veloj Luci.

2. Od 1937. do kraja 1941. godine djeluje u istom mjestu Židovska ribarska škola. U njoj su se židovski mladići i djevojke praktično i duhovno pripremali za novi život u Palestini (odnosno Izraelu). Vela Luka se pri tome pokazala susretljivom; pitomcima je iskazivala podršku i razumijevanje.

3. Židovi, dotadašnji građani Kraljevine Jugoslavije (kao i oni koji su kratko prije kao izbjeglice u nju dospjeli), poslije kapitulacije jugoslavenske vojske 1941. godine bježe od progona njemačkih okupatora i vlasti što su ih u zaposjednutim područjima bivše države Nijemci uspostavili. Oni koji su uspjeli pobjeći, pristigli su dijelom u Mađarsku, ali u najvećem broju u one dijelove bivše države što su ih okupirale ili sebi anektirale talijanske okupatorske vlasti (dio Slovenije, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Dalmacija, Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, dio Makedonije).

4. Zatočenih židovskih izbjeglica u anektiranom dijelu bivše države bilo je najviše u talijanskoj "Splitskoj provinciji" i to najvećim dijelom u Splitu, Veloj Luci i Korčuli. U ostalim dijelovima bivše države koji su bili pod okupacijom talijanske vojske (bez obzira jesu li formalno potpadali pod NDH, Crnu Goru ili Albaniju) bilo ih je oko Šušaka i u Hrvatskom primorju, u Hercegovini (logori u Mostaru i Čapljini), Dubrovniku i okolnim mjestima, nešto u Crnoj Gori (Plevlja i oko njega) te na Kosovu i Albaniji.

5. Od lipnja 1941. do potkraj 1942. godine u Velu Luku je pristiglo ukupno oko 300 izbjeglica. Potjecali su skoro iz svih banovina bivše države. Drugim riječima bilo ih je: iz Hrvatske i Bosne najviše, te Srbije, Vojvodine, Makedonije, ali i iz Austrije, čak Čehoslovačke i Poljske.

6. Prema židovskim izbjeglicama talijanske vlasti postupale su zavisno o stanju na frontama te promjenljivom odnosu snaga među zaraćenim stranama (Sile Osovine nasuprot Savezničkim državama). Do jeseni 1942. postupci prema izbjeglicama su restriktivni, eskaliraju i izazivaju strepnje: izgon iz Splita u Velu Luku i Korčulu, vraćanje novopridošlih odakle su došli (primjer iz Prištine u Srbiju), isključivanje učenika i zaposlenih iz škola i javnih ustanova, napad na izbjeglice u "Jardenu", oduzimanje prava na racioniranu opskrbu, deva-

stacija sinagoge u Splitu, odluka o vraćanju izbjeglica na teritorij NDH (doduše na onaj koji je je bio pod okupacijom talijanskih trupa).

Zahvaljujući uspjesima Saveznika (Velika Britanija, USA i SSSR), od jeseni 1942. odnos talijanskih vlasti, posebno talijanske vojske prema židovskim izbjeglicama, postaje blaži. Zamjetnija je i tendencija da ih zaštite (premještanje izbjeglica i Židova starosjedilaca iz Čapljine i Mostara na otoke Brač i Hvar, onih iz Dubrovnika u okolna mjesta, te Lapad i na otočić Lopud, a onih iz raznih mjesta u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju u sabirni logor u Kraljevici).

Znakovito je, međutim, da su Talijani sve do kapitulacije sprečavali prelazak izbjeglica u Italiju, odnosno dopuštali su ga samo pojedincima s izuzetno jakim vezama. Da bi ih, kao, zaštitili, ali i dobro izolirali, u ljeto 1943. Talijani su na anektiranom otoku Rabu osnovali veliki sabirni logor. U nj su strpali skoro sve Židove koji su na okupiranom dijelu NDH i dotle bili pod zaštitom njihove vojske. Samo stjecajem sretnih okolnosti (partizanska organizacija i postrojbe na nedalekom kopnu) učinili su da Rab za konfinirce nije završio kobno.

Židovi zatočeni u Splitu, Veloj Luci i Korčuli rujan 1943. dočekali su u tim svojim boravištima.

7. Za opstanak i održanje izbjeglica u područjima što su ih anektirale i okupirale talijanske snage može se zahvaliti njihovoj vlastitoj uspješnoj organizaciji i samoorganizaciji (ŽOS, Glavni emigrantski odbor u Splitu, posebni emigr. odbori u Veloj Luci i Korčuli). Jedino su tako mogli uspostaviti veze sa židovskim općinama u samoj Italiji, osobito sa Zajednicom talijanskih židovskih općina u Genovi te DELASEM-om, odnosno njihovim odborom za pomoć izbjeglicama. Emigrantima u "Splitskoj provinciji", pa posredno i onima u Veloj Luci, posebnu pomoć pružali su Židovi iz Trsta.

8. U arhivi ŽOS-a što se čuva u DAS-u gotovo da i nema podataka o tome kako su se prema Židovima, u njihovim dotadašnjim boravištima 1941./42. odnosili njihovi susjedi, prijatelji, poznanici i uopće bivši sugrađani (osim kratkih naznaka u pismima o logoru, u molbi povjerenika Žid. općina u Sarajevu, napomenama V. Morpurga o izvlačenju i spašavanju djece iz gradova u NDH).

Jedino se iz dva sačuvana letka vapaja za pomoć, što ih je ŽOS uputila raznim neimenovanim građanima Dalmacije, dade naslutiti da su za nevolje židovskih interniraca imali razumijevanja i suosjećali s njima i ostali građani.

Ima više naznaka iz kojih se da zaključiti kako su inž. Viktor Morpurgo i svi ostali u pisanoj korespondenciji izbjegavali spominjati odnos domaćeg stanovništva, a osobito imena pojedinaca. To izgleda toliko čvrsto i dosljedno da djeluje kao neko njihovo jako unutrašnje nepisano pravilo ili čak zakon. Sastavljač ovog rada u takvu njihovu postupku nazire predugo iskustvo i plemenitu odlučnost da zbog njih nikako ne smiju stradati oni koji im pomažu ili su im spremni pomoći.

9. U ovom radu najviše podataka ima o Židovima bivšim internircima u Veloj Luci, ali, i njihov tadašnji život i sve što su proživljavali bilo je moguće sagledati tek uvidom u širu cjelinu izbjegličkih skupina i širim uvidom u organizaciju njihove samopomoći i postupaka za opstanak.

Koliko su i kako Velolučani i Vela Luka učinili da bi olakšali život tim svojim tadašnjim sugrađanima patnicima, iz distance dulje od 50 godina, bez čvrstih pisanih dokaza ili barem vrlo uvjerljivih svjedočenja nije lako dati objektivni sud. Svjedoci su nažalost uglavnom mrtvi, ali, već i prema onome što je u ovom radu izneseno može se ustvrditi da su Vela Luka i Velolučani i razumijevali, i suosjećali i pomagali gdje su i koliko su i sami mogli.

Sastavljaču ovog rada na kraju se, kao unutrašnji imperativ, nameće pitanje: Je li od strane Velolučana bilo istaknutijih postupaka dostojnih divljenja i viših priznanja. Uvjeren je čvrsto da jest. U svom sjećanju ima takvih naznaka, barem kad se radi o pribavljanju i dostavi dokumenata za izvlačenje iz Zagreba tadašnjeg ilegalca Đure Engela, koji se vodio pod pseudonimom Pavlović.

Danas je, međutim, i to daleka prošlost pa neka ostane kako se misli da jest.

Ipak, može se ustvrditi da su, u teškim vremenima drugog svjetskog rata, svojim odnosom prema svojim nesretnijim sugrađanima Velolučani i Vela Luka, u cjelini uzevši, pokazali da jesu i mogu biti pravednici među ljudima iako nitko ništa ne traži, ni formalno ni neformalno.

INSTEAD OF THE CONCLUSION

Reading the contents of this work, the author at the end emphasizes the following facts, assumptions and assertions:

1. In the town of Korčula in the 17th century (and probably much earlier) exist and work the Jewish merchants. The ihabitants of the western part of the isle, and conditionally, of Vela Luka, at the end of the mentioned century, even by mediation, begin the business contacts with them. At the beginning of the 20th century two Jewish families (merchants and mechanics) live in Vela Luka.

2. Since 1937 until the end of 1941 in the same town exists and works the Jewish fishing school. There, the young Jewish boys and girls were practically and spiritually prepared for the new life in Palestine (Israel). Vela Luka was very friendly: it extended them large objective possibilities, and gave the boarders support and understanding.

3. The Jews, the ex-citizens of the Monarchy of Yugoslavia (as well as those that imigrated as refugees), after the capitulation of the Yugoslav army in 1941, ran from the German invaders and Nazi government established in the territories of the former Yugoslavia. Those who succedeed to run away, came to Hungary, but mostly to that part of the former Yugoslavia occupied and annexed by the Italian regime (part of Slovenia, Gorski kotar, Croatian coast, Dalmatia, Herzegovina, Montenegro, Kosovo, part of Macedonia).

4. Most of the captured Jewish refugees in the annexed part of the former Yugoslavia were in the Italian "Province of Split", and especially in Split, Vela Luka and Korčula. In other parts of the former Yugoslavia occupied by the Italian army (formally belonging to either NDH, Montenegro or Albany) most of the Jews were around Šušak and in the Croatian coast, in Herzegovina (camps in Mostar and Čapljina), Dubrovnik and the surrounding places, some in Montenegro (Plevlje and the surroundings), as well in Kosovo and Albany.

5. Since June 1941 until 1942 Vela Luka received around 300 refugees. They came from almost all the ban dominions of the former Yugoslavia (except maybe Dravska and Zetska, i.e. Slovenia and Montenegro). In other words they were from Croatia and Bosnia (mostly), Serbia, Vojvodina, Macedonia, but also from Austria, and maybe Czechoslovakia and Poland as well.
6. The Italian regime treated the Jewish refugees depending on the situation at the front, and according to the changing relation of the belligerent forces (the forces of the Axe as opposed to the Allied forces). Until autumn of 1942, the Italians restrict the refugees movement, and the violence escalates and causes fear: the exile from Split to Vela Luka and Korčula, the return of the newcomers to the point of origin (from Priština to Serbia), the exclusion of the pupils and the employees from schools and public buildings, the attack on the refugees in "Jarden", the revoking of the right to the rationed provisions, the devastation of the sinagogue in Split, the decision for the return of the refugees to the teritory of NDH (the part under the occupation of the Italian troups).

Thanks to the different situation at the world fronts, with the change in relations of the belligerent forces, and the possible anticipation of the end of the war and its consequences, in other words,

thanks to the successes of the Allies (Great Britain, USA and SSSR), since autumn of 1942, the treatment of the Italian regime, especially of the Italian army of the Jewish refugees becomes softer. More evident is the tendency to protect them (the transfer of the refugees and the veteran Jews form Čapljina and Mostar to the islands of Brač and Hvar, from Dubrovnik to the surrounding places as Lapad and the isle of Lopud, and from various places in Gorski kotar and the Croatian coast to the gathering camp in Kraljevica).
It is important though, that the Italians, until the capitulation, barred the refugees from transfer to Italy, i.e. they allowed it only to certain individuals with strong connections. In order to protect them, and in fact, to isolate them well, in summer of 1943, the Italians founded big gathering camp on the annexed island of Rab. There, they placed almost all the Jews who were so far protected by their army on the occupied territory of NDH. Only by coincidence (the partisan organization and their troups on the near mainland), were the confined Jews at Rab saved from the bitter end.
The Jews confined in Split, Vela Luka and Korčula remained there until September 1943.

7. For the survival and keeping alive of the refugees in the Italian annexed and occupied territories, much more can be thanked to their own successful organization and self-organization (to the ŽOS, the Main emigrants council in Split, especially to the emigrant councils in Vela Luka and Korčula). Only in that way, they could contact the Jewish communities in Italy, especially the Organization of the Italian Jewish communities in Genoa, as well as with the Delasem, i.e. their council for the help to the refugees. The emigrants in the "Province of Split", as well as those in Vela Luka were helped by the Jews from Triest.

8. In the archives of the ŽOS, kept in DAS, there are no data on how the Jews were treated in their resident areas in the 1941/42 by their neighbours, friends, acquaintances and former fellow-citizens (except for the short mentions in the letters on Đakovo camp, in the application of the members of the Jewish community in Sarajevo, in the remarks of V. Morpurgo on saving the children from the cities of NDH).
Only from the two preserved letters - the cries for help, sent by the ŽOS to the various anonimous citizens of Dalmatia, could be insinuated that the rest of the citizens showed understanding and sympathy for the troubles of the Jewish interns.
There are more mentions from which one could conclude that the engineer Viktor Morpurgo and all others avoided mentioning in their letters the relations with the local inhabitants, especially the individual names. This has such strong implications that it could be considered as their internal unwritten rule, or even a law. The author of this work interprets such action as too long an experience and a noble determination to avoid the persecution of their helpers.

9. In this work, most of the data is on ex-boarder Jews in Vela Luka. But, their past life and everything they went through was possible to understand only by an insight into the wider entity of the refugee groups and by wider insight into the organization of their self-help and their fight for survival. Just how much the inhabitants of Vela Luka and the town of Vela Luka have done to ease the burden of life to those suffering fellow-citizens is not easy to objectively judge, in the relapse of 50 years, with no strong written proofs or convincing testimonies. The witnesses have, unfortunately, mostly passed away. Nevertheless, according to the facts exposed in this work, one could say that Vela Luka and its inhabitants understood, sympathized and helped as much as they could.

The author of this work poses the conclusive question as the internal imperative: Could the inhabitants of Vela Luka have shown more significant conduct worth admiration and higher recognitions? I am positive they did. In their memories there are such implications, considering the acquisition and delivery of the documents for the removal form Zagreb of then illegal Đuro Engel, i.e. according to the delivered documents of Đuro Pavlović.
However, this is today a distant past, so let it remain as it is thought it should have been.

Thus, in the hard times of the Second World War, the inhabitants of Vela Luka and the town of Vela Luka, relating to their unfortunate fellow-citizens generally showed that they are and could be righteous among nations (although nobody requires anything, not officially or unofficially).

במקום המסקנה (הרהורים לקראת סיום):

לאור הדברים לעיל יש לשים לב לכמה עובדות, הנחות וטיעונים מרכזיים:

1. בעיר קורצילה במאה ה - 17 (וכנראה עוד לפני כן) קיימים ופועלים סוחרים יהודיים. בסוף המאה ה- 17 התושבים של החלק המערבי של האי ותושבי וולה לוקה מתחילים את הקשרים העסקיים עימם, גם באמצעות תיווך. בתחילת המאה ה – 20 שתי משפחות יהודיות (סוחרים ופועלים) חיות בוולה לוקה.

2. החל משנת 1937 ועד לסוף שנת 1941 באותה עיר קיים ופועל בית-הספר היהודי לדייג. הצעירים היהודיים, בנים ובנות כאחד, התכוננו פיזית ומנטלית לחיים החדשים בפלסטינה (ארץ-ישראל). וולה לוקה הייתה עיר ידידותית ומסבירת פנים: החיים בעיר העניקו לצעירים היהודיים הזדמנויות ממשיות נרחבות להכיר את אפשרויות החיים בארץ-ישראל, תוך כדי מתן תמיכה וחבנה.

3. לאחר הכניעה של הצבא היגוסלבי בשנת 1941, היהודים שהיו האזרחים לשעבר של ממלכת יגוסלביה (כולל אלה שהגרו לממלכת יגוסלביה כפליטים), ברחו מהפולשים הגרמניים ומהמשטר הנאצי שהשתלט על שטחי הממלכה היגוסלבית. היהודים שהצליחו להמלט הגיעו להונגריה, אבל בעיקר הגיעו יהודים לאותו חלק ממלכת יגוסלביה שהיה תחת שליטה איטלקית (חלק של סלובניה, גורסקי קוטר, החוף הקרואטי, דלמטיה, הרצגובינה, מונטנגרו, קוסובו וחלק ממקדוניה).

4. רוב הפליטים היהודיים שהיו תחת השליטה של איטליה באותם חלקים של ממלכת יגוסלביה לשעבר, נמצאו ב"פרובינציה של ספליט" האיטלקית. היהודים התיישבו בעיקר בספליט, וולה לוקה וקורצילה. בחלקים אחרים של ממלכת יגוסלביה שהיו תחת כיבוש צבאי איטלקי (חלקים שהיו שייכים באופן רשמי ל – NDH, מונטנגרו או אלבניה), רוב היהודים שהו בסביבות שושק ולאורך החוף הקרואטי, בהרצגובינה (מחנות עבודה במוסטר וצ'פינה), דוברובניק וסביבותיה. חלק מהיהודים התיישבו במונטנגרו (פלבלייה וסביבותיה). כמו כן התיישבו יהודים בקוסובו ובאלבניה.

5. מיוני 1941 ועד לשנת 1942 וולה לוקה קלטה כ – 300 פליטים. הפליטים הגיעו כמעט מכל האיזורים שהיו תחת שלטונו של ה – BAN בממלכת יגוסלביה (חוץ מדרבסקה, וטסקה, סלובניה ומונטנגרו). במילים אחרות הפליטים היו ברובם מקרואטיה, מבוסניה, מסרביה, מוויודינה, ממקדוניה, אך גם מאוסטריה ויתכן שגם מצ'כוסלובקיה ומפולין.

6. המשטר האיטלקי התייחס ליהודים הפליטים בהתאם למצב העניינים בחזית המלחמה, ולפי יחסי הכוחות המשתנים בין הצדדים העויינים (מדינות הציר מול מדינות בנות הברית). עד לסתיו של שנת 1942 האיטלקים הגבילו את תנועת הפליטים, והאלימות החמירה והקציונה וזרעה פחד: היהודים הוגלו מספליט לוולה לוקה ולקורציולה, חלקם נאלצו לחזור לאיזורי המוצא מהם הגיעו (מפרישטינה לסרביה), תלמידים יהודיים הוצאו מבתי הספר, עובדים יהודיים פוטרו ממשרות ומעמדות ציבוריות, נערכה התקפה על הפליטים היהודיים ב"ירדן", מהיהודים נלקחו זכויות למכסות המזון, הותרב בית-הכנסת של ספליט והתקבלה החלטה להחזיר את הפליטים לשטחי ה – NDH (החלק שהיה תחת שליטה של הכוחות האיטלקיים). הודות לשינויים בחזית המלחמה העולמית, לשינוי יחסי הכוחות הנלחמים והציפייה לסיום אפשרי של מלחמת העולם על השלכותיו, במילים אחרות הודות להצלחות של בנות הברית (בריטניה, ארה"ב וברית המועצות), החל מסתיו 1942 היחס של המשטר האיטלקי, במיוחד היחס של הצבא האיטלקי, כלפי הפליטים היהודיים מתרכך במקצת. כעת, בולטת יותר הנטייה להגן עליהם (הפליטים והתושבים הוותיקים היהודיים מועברים מצ'פלינה ומוסטר לאיי בראצ' וחוור, מדוברובניק לסביבותיה כגון: לאפאד והאי לופוד, ומהמקומות השונים בגורסקי קוטר והחוף הקרואטי למחנה פליטים בקרלייויצה). חשוב להדגיש את העובדה שהאיטלקים, עד הכניעה, מנעו מהפליטים להגר לאיטליה. דהיינו האיטלקים נתנו אישור להגר רק לאנשים נבחרים עם קשרים וקרבה לשלטון. על מנת להגן עליהם, ולמעשה על מנת לבחד אותם כיאות, האיטלקים הקימו בקיץ 1943 מחנה פליטים גדול בעיר הכבושה של האי ראב. היהודים שהיו עד כה מוגנים על ידיהם בשטחים הכבושים של ה – NDH, חיו כעת במחנה הפליטים. רק במקרה (הודות לארגונים הפרטיזניים ושלוחותיהם בקרבת היבשת), היהודים הפליטים בראב נצלו מהגורל המר. היהודים שהוחזקו בספליט, וולה לוקה וקורצ'ולה נשארו שם עד ספטמבר 1943.

7. את ההשרדות של הפליטים בשטחים הכבושים על ידי איטליה ניתן לזקוף גם הודות להתארגנות העצמית היהודית (ZOS, המועצה המרכזית למהגרים בספליט, במיוחד למועצות המהגרים בוולה לוקה וקורצ'ולה). רק בדרך זו יכלו היהודים ליצור קשר עם קהילות יהודיות אחרות באיטליה, במיוחד עם הארגון של הקהילות היהודיות האיטלקיות בג'נואה. כמו כן הם יצרו קשר עם DELASEM, כלומר עם המועצה לסיוע עבור הפליטים. המהגרים ב"פרובינציה של ספליט" וכמו כן המהגרים בוולה לוקה נעזרו ביהודי טריאסט.

8. בארכיון של ZOS שנמצא ב – DAS אין כל ידיעות כיצד התנהגה האוכלוסיה המקומית אל היהודים באזורים בהם שהו בשנים 1941 – 1942 (למעט אזכורים קצרים במכתבים על מחנה ג'אקובו, בבקשות של חברי הקהילה היהודית בסרייבו ובהערות של ו. מורפורגו על הצלת הילדים מערי ה – NDH). משני מכתבים שנשתמרו – בקשות עזרה, שנשלחו על ידי ZOS לאזרחים אנונימיים ברחבי דלמטיה, נרמז ששאר האזרחים המקומיים הפגינו הבנה ואהדה למצוקות של היהודים. ישנן עדויות נוספות מהן ניתן להסיק שהמהנדס היהודי ויקטור מורפורגו ושאר היהודים נמנעו מלהזכיר במכתביהם את היחסים עם התושבים המקומיים, במיוחד בשמם הפרטי. עניין זה הוא כה משמעותי שניתן לראות בו מעין חוק בלתי כתוב. כותב ספר זה מפרש פעולות אלה כהחלטה אצילית מתמשכת להמנע מלחשוף את זהותם של עוזריהם הגויים.

9. בספר זה רוב המידע נוגע ליהודים מבית הספר של וולה לוקה. אולם כדי להבין את שעבר עליהם יש לחקור באופן כללי את מהות החיים בקבוצות הפליטים, ולהכנס לעומק הפעילות של ארגוני העזרה העצמית במאבקם להשרד. בשל מרחק 50 השנים וללא הוכחות כתובות מוצקות ועדויות משכנעות, קשה להעריך עד כמה תושבי האי וולה לוקה והעיר וולה לוקה עשו למען הקלת נטל החיים עבור התושבים היהודים הסובלים. למרבה הצער, מרבית העדים נפטרו. עם זאת, על סמך העובדות המוצגות בספר זה, ניתן לומר כי וולה לוקה ותושביה הבינו, הזדהו ועזרו עד כמה שיכלו. מחבר ספר זה מציב את השאלה הסופית המתבקשת והמתחייבת באופן מהותי: האם יכלו תושבי וולה לוקה לבצע יותר מעשים ראויים להערצה ולהערכה גבוהה? אני משוכנע שאכן כך הם עשו. בזכרונות שהותירו אחריהם ישנם רמזים לכך. יש להביא בחשבון את מסמכי ההעברה מזגרב של המורד היהודי הבלתי חוקי, ג'ורו אנגל, לפי המסמכים שהוצגו על ידי ג'ורו פבלוביץ'.

עם זאת היום זהו עבר רחוק, ויש לתת לו להשאר כפי שהוא היה.

אולם בזמנים הקשים של מלחמת העולם השנייה, תושבי האי וולה לוקה ותושבי העיר וולה לוקה הוכיחו, בכל הנוגע לשכניהם היהודים חסרי המזל, שהם באופן כללי הינם, והיו יכולים לזכות בתואר של חסידי אומות העולם (על אף שאיש אינו דורש זאת, לא באופן רשמי ולא באופן בלתי רשמי).

PRILOZI

Popisi

Iz popisa Davida Maestra

VELA LUKA

רשימת הפליטים ששהו בוולה לוקה בשנים 1941-1943.

שם משפחה	שם פרטי	שם האב	שם האם	עיר מגורים	ת. לידה
ABINUM	AVRAM	MAVRO	SARA BAHAR	TRAVNIK	3.12.1919
"	VERA	ANTUM BAUM	VIKTORIJA SCHRENGER	ZAGREB	11.1.1924
ALBAHARI	MATILDA	KALMI ALKALAJ	RENA FINZI	SARAJEVO	7.5.1914
"	BLANKA	SAMUEL	MATILDA ALKALAJ	"	17.5.1939
"	ROZA	"	"	"	12.4.1941
"	REGINA	AVRAM ATIJAS	LEA ABINUM	"	27.8.1910
"	ALBERT	AVRAM	ATIJAS REGINA	"	7.9.1935
ALKALAJ	SILVIO	MENAHEM	SERAFINA MERKADIC	"	9.12.1888
"	KALMI	JOSIP	LEVI ESTERA	"	6.11.1868
"	RENA	MOIS FINZI	BLANKA GAON	"	15.5.1890
"	MORIC	KALMI	IRENA FINCI	"	21.10.1910
"	BONCI	SAMUEL ALTERAS	PAPO ESTERA	"	27.6.1913
"	RENATA	MORIC	BONCI ALTERAS	"	27.6.1935
"	ESTERA	"	"	"	18.12.1937
"	SALAMON	LEON	NAUMA LEVI	"	23.10.1908
"	ERNA	LEON LEVI	KLARA LEVI	TRAVNIK	23.9.1913
"	LEON	SALAMON	ERNA LEVI	SARAJEVO	23.5.1939
"	GILDA	SIMHA RAFAEL	TAMARA ASEO	SOLUN	20.8.1900
"	MARKO	ISAK	SIMHA GILDA	BEOGRAD	22.4.1922
"	JAKOB	"	"	"	22.4.1922
ALTARAC	KALMI	MOISE	HANA ALTARAC	SARAJEVO	27.4.1912
"	HANA	DAVID MAESTRO	MAZALTA SUMBOLOVIC	"	21.12.1920
"	ESTERA	MOIS PAPO	BUONA GAON	"	18.12.1888
ALTSTADTER	MAVRO	RUDOLF	ROSA BRAUNSTEIN	ZSAKANY	3.5.1889
	ANA	VJEK FUREST	ELLA STERN	G.PETERSDOF	16.9.1899
"	NADA	MAVRO	ANA FURST	ZAGREB	21.12.1923
AUSPITZ	MARGITA	JOSIP FISHER	CHARLOTA BLAU	PRACNO	7.9.1911
ABINUM	ALBERT	SALAMON	HANA ABINUM	SARAJEVO	15.5.1902
BAEDER	JOSIP	DAVID	JULIJA HAHN	SISAK	5.9.1887
"	KLARA	SAMUEL SCHEIZTER	ROSA ROSETAL	ZAGREB	25.9.1888
"	VERA	JOSIP	KLARA SCHWEITER	"	16.7.1932
BELAJEC	FRANJO	SAMUEL WEISS	DRAGICA FISHER	"	28.1.1892
"	REGINA	BER HARLZER	ANA REINER	BUCASAC	4.4.1900
BAHAR	ICKO JEHEZKEL	EFRAIM	BEA BAHAR	N.PAZAR	7.10.1917
"	RIKICA	AVRAM MAESTRO	SARA PAPO	SARAJEVO	4.8.1919
BRUNER	MIRKO	FABIYAN	SIDONJA LINDER	SOMBOR	11.3.1912
"	LADISLAV	"	"	"	8.4.1920
BUECHLER	TEODOR	ALEXANDER	OLGA HOSCHSTER	ZAGREB	27.5.1900
"	MIRA	VLADOJE LAVRIC	TEREZA BEINHACKER	"	16.6.1910
DANON	BERTA	SADIK KABILJO	ALEGRINA KABILJO	SARAJEVO	16.11.1889
DANITI	JOSEF	LEON	MATILDA BARUH	"	26.10.1910
DIRNBACH	ERNEST	MAVRO	HARMINA GLATTER	DJAKOVO	1.7.1901
"	FRANKA	ISO	PAILA BALDAN	WIEN	23.11.1914
ENGEL	GJURO	PAVAO	FRANCISKA SCHESINGER	PETROV.	3.7.1905
"	IRENA	EMANUEL FRIEDMAN	RISA WISL	POO.SLATINA	6.11.1910
ELSNER	LOTHAR	DANIEL	SIRUP RUDOLFINA	DIELITZ	29.9.1898
FICHER	GJURO	JOSIP	SARLOTA BLAU	BUDAPEST	24.1.1914
"	LUISA	DRAGUTIN SCHREIBER	ANA KELBER	ZAGREB	27.6.9121
"	JOSIP	SAMUEL	ROSALIJA KLEIN	GYEKENYES	11.4.1885
"	CHARLOTA	ADOLF BLAU	JEANETA NEUMANN	GALGOCZ	2.2.1890
FRIEDMANN	RIZA	ABRAHAM WISL	FANY SCHARZT	BONYHARD	18.4.1873

עמוד 1

VELA LUKA

FRIED	DRAGUTIN	DAVID	JELKA RECHNIZER	IVANICGRAD	7.2.1903
"	DORA	EMANUEL FRIEDMAN	RIZA WESL	P.SLATINA	17.11.1907
"	RUBEN	DRAGUTIN	DORA FRIEDMAN	ZAGREB	7.7.1933
"	DAN	DRAGUTIN	DORA FRIEDMAN	ZAGREB	10.2.1935
GAON	BEBA	SALAMON ATIAS	LENKA PERERA	SARAJEVO	13.12.1914
"	SILVIO	HAIM	BEBA ATIAS	"	24.2.1940
"	DONA	DAVID	BLANKA LEVI	VISEGRAD	12.5.1911
"	ISAK	"	"	"	17.8.1896
"	JAKOV	JOSIP	RENA LEVI	SARAJEVO	8.11.1902
"	ANA	ALBERT DANON	BERTA KABILJO	"	26.10.1908
"	JOSEF	JAKOV	ANA DANON	"	17.1.1931
"	JOSEF	RAFAEL	MAZALTA KOEN	"	1.1.1902
"	ROZA	LEON LEVI	KLARA LEVI	TRAVNIK	11.8.1907
"	RAFAEL	JOSEF	ROZA LEVI	SARAJEVO	3.9.1929
"	MORDEHAJ	JOSEF	ROZA LEVI	"	18.1.1941
"	RAFAEL	ISAK	ZLATA SAMAKOVLIA	"	22.5.1897
"	ELA	MENAHEM LEVI	ERNA POLJOKAN	BIHAC	5.12.1903
"	ORETA	RAFAEL	ELA LEVI	SARAJEVO	20.5.1928
"	ESTIKA	"	"	"	5.9.1933
GROS	MELITA	LEON	JELENA ZEISLER	ZAGREB	
HIRSCHLER	MILICA	MIROSLAV NEUMANN	RUZA FISCHER	"	17.8.1918
"	ZLATKO	FELIX	ELIZABET ROSENBERG	"	15.4.1911
"	JULIJO	ANTON	MARIJA ERNEST	NEUMARKT	2.7.1894
"	ELLA	MAVRO SCHREIBER	GIZELA POLAK	ZAGREB	6.6.1906
"	IVO	JULIO	ELLA SCHREIBER	"	27.3.1934
HIRSCHSOHN	LEO	MARKO	HERMINA FUERST	KRALJEVAC	1.2.1899
"	OLGA	ROBERT HERRSTEIN	HERMINA STERN	BJELOVAR	19.11.1906
"	IVICA				6 YEAR
ISRAEL	BIJANKA	ALBERT DANON	BERTA KABILJO	ZAGREB	6.5.1918
ISRAEL	SALAMON	JOSEF	RAHELA SALOM	SARAJEVO	11.12.1895
"	LOTA				
HACKER	TIBOR		GIZELA HACKER	TEMERIN	18.4.1917
KAHAN	JONAS	LAZAR	FRIDA MERDLER	SIRET	25.5.1894
"	RAHELA	MORIC GOLDSLAGER	HELENA HOLZINGER	"	14.2.1900
"	FREDI	JONAS	RAHELA GOLDSLAGER	ZAGREB	16.7.1924
"	HELLA	"	"	"	5.1.1926
KARIO	JOSIP	JAKOB -	PAULA RUBEN	NIS	14.6.1896
"	BUKICA	JOSIP ANAF	BETTI ANAF	BEOGRAD	14.7.1898
"	JAKOB	JOSIP	BUKICA KALNIC	"	8.9.1929
"	ALBERT	JAKOB -	PAULA RUBRN	NIS	5.7.1897
"	MARGITA	KARLO STEINER	JOSEFINA BLAU	BUDAPEST	7.7.1896
"	JAKOB	ALBERT	MARGITA STEINER	BEOGRAD	5.8.1925
"	GJORGJE	"	"	BUDAPEST	14.12.1922
KALEF	MARCEL	MOIS	RAHELA ESKENAZI	TURN.SEV.	26.9.1905
"	TILDA	SAMUEL KAPON	SINJORA KABILJO	SARAJEVO	1.5.1911
KATAN	ROZIKA	ISRAEL KABILJO	ESTERA PAPO	"	18.12.1914
KAMHI	ALBERT	MOIS	BUENA KATAN	"	15.2.1916
"	ESTERA	KALMI ALKALAJ	RENA FINZI	"	17.3.1920
"	BLANKA	"	"	"	15.6.1916
"	MIKO	ELIAS	BLANKA ALKALAJ	"	12.6.1939
KASTL	MILAN	IGNAC	ROZA HOCHSTATER	ZAGREB	7.5.1883
"	ZORA	SANDOR	JELENA RECHNITZER	SLUNJ	22.5.1892
"	KCERKA		ZORA AND MILAN		
KABILJO	KLARA	JOSEF ROMANO	SARA PERERA	TUZLA	24.10.1913
"	ISRAEL	ELISA	KLARA ROMANO	SARAJEVO	23.11.1937

עמוד 2

VELA LUKA

KAMPOS	JOSEF	JAKOV	LUNA ALKALAJ	-	4.1.1903
-	SOLE	DAVID PERERA	RENA DANON	-	21.9.1907
-	JAKOV	JOSEF	SOLE PERERA	-	13.1.1936
-	LUNA	-	-	-	30.5.1936
KLEIN	EUGEN	NATAN	JOSEFINA DIKLER	ISKRIS	9.9.1888
-	HEDA	GEZA FRANK	STEFANIJA KELL	ZAGREB	8.4.1908
-	PETER	EUGEN	ADELA POLGAR	P.SLATINA	21.1.1926
-	DAGMAR	-	HEDA FRANK	ZAGREB	17.3.1936
KRAUS	JOCO	JAKOB	IVANA NEUMARDI	VIROVITICA	5.3.1895
LACHMANN	JAKOB	ADOLF	ROSA WACHMANN	NISLOVIC	11.8.1881
-	CLEMENTINE	MICHAEL	VIK. BECK	OSIJEK	26.4.1887
LAVRIC	THEREZA	LEOPOLD	IV. BEINHACKER	WIEN	27.5.1887
LEVI	ARON	ALBERT	MIRIAM HAJON	SARAJEVO	6.10.1902
-	ESTERA	DAVID GAON	BLANKA LEVI	VISEGRAD	11.12.1904
-	ALBERT	ARON	ESTERA GAON	SARAJEVO	23.9.1927
-	JAKOB	ELIEZER	ESTERA LEVI	S.MOST	8.11.1905
-	KLARA	MEN. ALKALAJ	ERNA KAJON	SARAJEVO	6..5.1911
-	IRENA	GVRIEL BÜCHLER	GVRIELA GOLD	STANKOVCI	9.5.1905
-	SILVIO	LEON	IRENA BÜCHLER	ZAGREB	8.5.1928
-	ERIK	-	-	-	27.3.1931
-	AVRAM	DAVID	RACHELA PAPO	SARAJEVO	5.5.1911
-	JOSEF	-	-	-	31.3.1904
-	YEHUDA	-	-	-	26.2.1909
-	DAVID	YEHUDA	SIDA KAMHI	-	23.11.1936
-	MARIA	JOSIP NOVOTAJ	TRESA HRANCAK	HULINE	3.11.1911
-	RIKIZA	JOSEF	MARIA NOVOTAJ	ZAGREB	20.9.1907
-	BLANKA	P.BRUCKNER	ANA SCHVARZ	BJELOVAR	3.10.1922
-	IZAK	HAIM	SARA LEVI	STIP	16.5.1920
MAESTRO	JOSEF	DAVID	MAZ. SUMBULOVIC	SARAJEVO	22.3.1902
-	LINA	SIMON REISS	HERMINA ZAICHNER	-	15.11.1904
-	IZAK	JOSEF	LINA REISS	-	15.9.1930
-	ELSA	SIMON ERLICH	SIMHA ATIAS	BUGOINO	20.2.1902
-	DAVID	ALBERT	ELSA ERLICH	SARAJEVO	17.11.1922
-	MAZALTA	-	-	-	4.3.1927
-	SAFIRA	-	-	-	1.3.1929
-	JAKOV	DAVID	MAZ.SUMBOLOVIC	-	2.1.1915
-	ERNA	AVRAM PAPO	ERNA ALTERAS	-	28.8.1901
MARCHFELD	MILAN	SAMUEL	PAULA VINTER	LINDENBERG	22.8.1880
MARBERGER	GJURO	ZIGA	MARIA GUTMAN	NIJENCI	11.8.1905
-	LEA	BERT. HIRSCHL	JOSI.HIRSCHL	BJELOVAR	18.9.1914
-	ARIEL	GJURO	LEA HIRSCHL	ZAGREB	5.10.1938
MILHOFER	JOSIP	IGNATS	ERNST. KRAUS	CVETKOVC	18.2.1904
-	MILA	- GROSS	ELSA HERZER	KOPRIVNICA	22.2.1909
-	ROTH	JOSIP	MILA GROSS	ZAGREB	8.10.1935
NEUMANN	MIROSLAV	BERTOLD	BERTA HOFMAN	-	16.4.1988
-	RUZA	MIROSLAV FISCHER	E.LAXFELDER	-	21.3.1896
-	MAJA	MIROSLAV	RUZA FISCHER	-	13.5.1924
METZGER	OLGA	WILIM SRENGER	KOR. WEISS	VUKOVAR	24.6.1895
-	MIRA	JOSIP	OLGA SRENGER	-	7.7.1925
NJEMIROVSKI	MAX	ABRHAM	FEGA SPIRAK	SALOBORKA	21.5.1888
-	TERKA	MAVRO KAUFER	SIDA FISCHER	ZAGREB	29.11.1895
-	BORIS	MAX	TERKA KAUFER	OSIJEK	3.2.1922
-	BENO	IVAN	TEREZA MOSLOVA	SOROKI	31.8.1887
-	ROZA	RUDOLF POLIZER	HER.POLAK	KAPOSVAR	28.6.1887
PAPO	MENAHCHEM	JAKOV	ESTERA KABILJO	SARAJEVO	28.6.1905

עמוד 3

VELA LUKA

PAPO	RIVKA	RAF. KOEN	SARA	-	3.8.1913
-	JAKOV	MENACHEM	RIVKA KOEN	-	23.3.1932
-	MERY	-	-	-	24.11.1939
-	SILVIO	AVRAM	LUNA ALTERAC	-	5.3.1905
-	ALBERT	DAVID	BLANKA SUMBOLOVIC	SARAJEVO	25.5.1905
-	SAFIRA	JAKOB PAPO	SIMHA KABILJO	ZEPEE	10.12.1908
-	DAVID	ALBERT	SAFIRA KABILJO	SARAJEVO	1.5.1929
-	JAKOB	-	-	-	2.6.1932
-	AVRAM	ISIDOR	BIANCA SALOM	-	4.11.1916
-	KATICA	J.SLESINGER	N.FUCHS	P.SLATINA	20.6.1919
PICK	MIRA	JAKOB	SID.ENGEL	VINKOVCI	6.12.1912
PINTO	SALAMON	BENCION	NEAMA KUNORTI	SARAJEVO	4.11.1889
-	NEHAMA	SALAMON	MAZALTA PAPO	-	16.4.1927
PICHLER	EDUARD	DRAGUTIN	ROSA ROSENBERG	GOLA	1.9.1903
POLIC	BRANKO	DR.POLLAK	ELVIRA BRESSLAUER	ZAGREB	9.3.1903
-	ADELA	SIMON REISS	H.ZEICHNER	SARAJEVO	6.8.1909
-	DRAGUTIN	BRANKO	ADELA REISS	-	2.11.1933
-	MARIJA	-	-	-	27.4.1936
RATHAUS	HANS	MARKO	GOLDA MANDEL	BIELICE	21.12.1903
-	SARALLA	A.LEVINSOHN	MIRJANA SPIEGEL	HUSZATI	7.10.1903
-	MIRJANA	HANS	SARALLA LEVINSOHN	ZAGREB	27.5.1938
RADO	ANDREA	ROBERT	IDA BAN	NAGYKANIZA	25.8.1905
-	NADA	RUDOLF BERKES	ZORA NEUMANN	V.ZADNCI	6.1.1913
-	KITTY	ANDRIJA	NADA BERKES	ZAGREB	20.10.1935
ROSSLER	OSKAR	LAZAR	LAURA EISENBERG	LWOW	10.1.1891
ROSSLER	ANA	MAVRO BISIC	NELY FURST	ZAGREB	11.5.1213
ROTHMULLER	MIRKO	ADOLF	ANA LIPKOVIC	BASENOVO	3.2.1892
-	ZORA	ADOLF NEUMANN	SARLOTA GRAF	VUGROVEC	31.8.1891
RENDELI	JOSIPA	JOS.PERBER	ROSA KRAMLBERG	VINKOVCI	21.7.1911
ROMANO	ZLATA	ISRAEL FINZI	MAZ. KABILJO	SARAJEVO	12.12.1920
-	SALOM	MORIC	ZLATA FINZI	ZAGREB	11.11.1941
-	RAFAEL	SALAMON	ESTERA DANON	SARAJEVO	17.7.1904
-	AVRAM	-	-	-	20.3.1892
-	KLARA	RFAEL GAON	NAZ.KOHEN	-	26.2.1908
-	SARA	JUDA PRRERA	ESTERA PAPO	-	5.3.1887
-	RENA	ELIEZER PAPO	ROZA PAPO	-	11.2.1911
-	JAKOV	JOSIP	SARA PETRA	-	23.3.1910
-	LEON	-	-	-	3.2.1900
-	JOSEF	LEON	RENA PAPO	-	5.9.1939
SALOM	MENTO	ISAK	MAIKA SALOM	TRANVIK	14.4.1889
-	MIKO	-	-	-	22.4.1905
-	RAHELA	DAVID GAON	BLANKA LEVI	VISEGRAD	18.7.1903
-	ERDONJA	JSUA ALTERAS	DONA PAPO	-	22.2.1908
STERNFELD	DRAGICA	LJUDEVIT	MILKA SRAJBER	ZAGREB	28.8.1921
-	GIZELA	GIZELA LEICHT	ELSA KELNER	KARLOVAC	20.1.1908
-	MIRKO	VITOMIR	RUZA HALASZ	KOPRIVNICA	1.8.1919
-	RUZA	DESIDER HELASZ	RIFKA HELASZ	DUNAFELDVAI	29.6.1890
STEINER	ZLATKO	ADOLF	JUL.FISHER	SISAK	26.7.1903
-	GIZELA	BELA LEICHT	ELSA KELNER	KARLOVAC	20.1.1908
-	LEA	ZLATKO	GIZELA LEICHT	PETRINJA	15.7.1928
SARIC	ALFRED	FR.SREJBER	TEREZA WOLF	KOPRIVNICA	11.8.1888
SIK	ADOLF	OTTO	HELEN DUD	ZAGREB	12.8.1908
-	ALMA	JAK.PICK	SIDA ENGEL	VINKOVCI	5.12.1913
SIK	HELEN	LAV.DUD	SIDA WEISS	ZALAEGERSZ.	10.6.1883
SEFIC	PETRA	JOS. SVARC	MARIJA HOLTAR	PTROVOSELO	23.5.1897

עמוד 4

VELA LUKA

SIK	HELEN	LAV.DUD	SIDA WEISS	ZALAEGERSZ.	10.6.1883
SEFIC	PETRA	JOS. SVARC	MARIJA HOLTAR	PTROVOSELO	23.5.1897
SOLARIC	DR.OLGA	B.NJEMIROVSKI	ROZA POLIZAR	ZAGREB	23.8.1911
SVARCENBER	LJUDVIG	EDUARD	H.FISCER	-	29.12.1886
-	LILLY	SIG.FURST	REGINA ENGELMAN	OSIJEK	8.3.1901
SCHREIBER	DRAGUTIN	EMANUEL	KAROLINA STERN	MARTIJANAC	23.4.1884
-	ANA	MORIC KELBER	HER.POLITZER	WIEN	5.1.1899
SCHILLER	KOLOMAN	LEOPOLD	IDA FURST	KORMEND	8.7.1881
-	LEOPOLD	MOSES ROSENBERG	LEOP. FURST	KOPRIVNICA	7.9.1897
-	MIROSLAV	KOLOMAN	LEOPOLDINA	ZAGREB	3.1.1910
SUZIN	MOIS	SABETAJ	MAZALTA LEVI	SOFIA	14.4.1900
-	BULKA	SALOM	MAIKA SALOM	TRAVNIK	14.2.1932
-	ALMA	MOIS	BULKA SALOM	TRAVNIK	14.2.1932
WALDER	MILAN	MAVRO	DRAG.KRON	KARLOVAC	31.7.1896
-	OLGA	BELA LEICHT	ELSA KELNER	-	16.5.1903
-	BELLY	MILAN	OLGA LEICHT	ZAGREB	10.8.1926
-	BORIS	-	-	-	7.5.1929
-	VLADO	MAVRO	DRAG.KRON	KARLOVAC	24.12.1891
-	BERTA	ORLIK BENEDIK	ELIS. LEVI	POLA	7.7.1907
WEINSTEIN	ELSA	E.FRIEDMANN	RISA WISL	P.SLATINA	13.8.1908
-	LEA	OSKAR	ELSA FRIEDMANN	ZAGREB	7.11.1931
ZINDORF	BERTA	DAVID LEVI	RAHELA PAPO	SARAJEVO	8.1.1915
-	ERNICA	JAKOB	BERTA LEVI	-	20.8.1938

Židovi konfinirani u Veloj Luci kojih nema u popisu Davida Maestra

1. Baum: otac, majka i kći
2. Berger Rudolf 1875.-1959., Elizabeta 1884.-1955., Ana-Anica Vučetić r. Berger 1904.-1991. (svi članovi jedne obitelji iz Zagreba)
3. Danon Moric (r. 1920. u Zenici)
4. Freundlich Oskar otac, Anna r. Elöd majka i Vladimir (r. 1930. u Zagrebu) sin
5. Fischer Kornelija (majka), Eva (kći), Robert (sin)
6. Hahn Štefi r. Schöfer majka, Leo sin, Mira nevjesta, svi iz Zagreba
7. Heršković Adolf-Dolfi i žena
8. Konforti Saša (iz Sarajeva ?!)
9. Musafija Paula-Palomba (r. 1925. ?, iz Zagreba)
10. Njemirovski dr. Fedor
11. Rozenberg Mirko r. 1920. (u Zagrebu ?)
12. Sidon Maks iz Beograda
13. Sternfeld Vitomir otac, Ervin sin
14. Schöfer Frida
15. Schwartz, stariji čovjek iz Beograda (kod Surjan Dragutina)
16. Šlezinger Eduard otac, Sara majka, Viktor sin, Julija kći i Duško Čurčija zet
17. Šrajber, stariji čovjek iz Vršca (kod Surjan Dragutina)

(Ukupno 33 osobe)

Pitomci Židovske ribarske škole iz molbe 35-orice kojih nema u popisu Davida Maestra

1. Altarac Abram
2. Altarac David
3. Bahar Ašer
4. Danon David
5. Demajorović Benko
6. Deutsch
7. Elazar Mento
8. Faradi Jakov

9. Freilich Emil
10. Kabiljo Jakov
11. Levi Salamon
12. Levi Sichan
13. Papo Jozef
14. Rachamin Baruh
15. Romano Jakob
16. Romano Josef
17. Romano Salamon
18. Roth Moše
19. Samokovlija Otto
20. Sekelj Fea
21. Sekelj Jakov
22. Skall Benjamin
23. Steiner Miša
24. Weiner Francesco

Stanodavci u čijim su kućama stanovali internirani Židovi u Veloj Luci, s prezimenima i imenima Židova koji su 1941.-1943. u njima stanovali

1. Andreis Stalijar Antun p. Antuna (Braje): Papo Menahen, Rivka, Jakov i Mery
2. Anić Nina r. Franulović Repak: Schreiber Dragutin i Ana; Fischer dr. Đuro i Luisa r. Schreiber, te nećakinja D. Schreibera nepoznata imena
3. Banićević Jakov, mesar: Bäder Josip, Klara i Vera
4. Barčot Čangarija Antun p. Kuzme: Maestro Elza, David, Mazalta i Safira
5. Barčot Čangarija Nikola p. Kuzme: Fried Dragutin, Dora, Ruben i Dan; Engel Irena r. Friedman; Friedman Riza r. Schwartz; Weinstein Elza i Lea
6. Berković Božo p. Vicka (postolar): ?!
7. Berković Drago p. Marina (Skače): ?!
8. Berković Jaka ž. Ivana r. Tabain: Gaon Rafael, Ela, Oreta i Estika, nekoliko mjeseci
9. Burmas Marija (Marijeta) r. Jurković: Alkalaj Gilda, Jakov-Žak i Marko
10. Dragojević Beže Ivan p. Augustina: Valder Vlado i Berta
11. Dragojević Šilo Jela ud. Mate r. Žanetić: Šlezinger Eduard, Sara, Viktor, Julija Čurčija r. Šlezinger te Duško Čurčija

12. Farčić Priša Ivan: Kahan Jonas, Rahela, Fredi i Hella
13. Franulović Arnera Franko: Romano Abram-Momak, Rafael i Klara, Zlata i Salom- Miro, David
14. Franulović Cekinar Severin: Klein Eugen, Heda, Peter i Dagmar
15. Glavočić Todorin: Marberger, Đuro, Lea i Ariel
16. Jurković Mate p. Luke (Matić): Alkalaj Moric, Bonci, Renata i Estera
17. Maričić A. Antun Parento: Häcker Tibor-Buki
18. Maričić Materin Frana ud. Ivana: Romano Rafael i Klara (Slava, Regina)
19. Marinović Ante p. Ivana Vano: Sternfeld Vitomir, Ruža, Ervin i Mirko
20. Marinović Petar p. Jure (Švabo): Kalef Marcel i Tilda
21. Marinović Radoslav p. Jure (Argentina): ?! (pekar i žena nepoznata prezimena)
22. Matulović Nikola p. Ivana: Štajner Boško, Nada i Selinka (?!); Sternfeld Dragica; Buba ?
23. Mikulandra Jerko: Njemirovski Maks, Terka, Boris, dr. Fedor te Melita r. Gross
24. Mirošević Danijel (D. Roko): Levi Jakov (Jakica) i Klara (Klarica)
25. Mirošević Lovrinčević Franko: Gaon Jakov, Ana, Josef; Danon Berta; Israel Bianka
26. Novak Peterina r. Surjan: Gaon Rafael, Ela, Oreta, Estika; Levi Albert, 1 djevojka
27. Oreb Kokola Drago: Maestro Josef, Lina i Izak (jedno vrijeme)
28. Oreb Črnilo Franko: Pinto Salamon, Mazalta i Nehama
30. Oreb Krkatica Franko: Fischer Kornelija, Eva i Robert
31. Oreb Culan Marko p. Marka: Fischer Josip i Charlota; Auspitz Margita r. Fischer
32. Oreb Nikola Fini: Švarcenberg Ludvig i Lilly r. Fürst
33. Oreb Jera r. Žuvela Košće: ?!
34. Padovan Franica r. Jurković (Maškovica): ?!
35. Padovan Brigela Ivan (Bežer): Polić Branko, Adela, Dragutin i Marija; Maestro Jozef, Lina i Izak
36. Padovan Ivica p. Augustina: Elsner Lothar; i dva bračna para bez djece
37. Perčić Božidar-Dalo: Pinto Salamon, Mazalta i Nehama (jedno vrijeme)
38. Perčić Ivan Keko: Josip i Ančica (brat i sestra nepoznata prezimena)
39. Prižmić Ćirko Jaka (Čajkotovica): ?!

40. Petković Kovač naslj. p. Ćirila: Baum otac, majka i kći Vera (druga kći tada bila balerina u Splitu); Kastl Milan, Zora i kći (?)
41. Simatović V. Antun: Salom dr. Mento i Rahela
42. Skalić Ursa ud. Cvjetka r. Oreb: Altarac Kalmi-Miko i Hana
43. Stipković Beg Petar-Pero: Suzin Mois, Bulka i Alma
44. Stipković Cicilin: ?!
45. Surjan Ivan Milizin i Franica r. Barčot Zio: Kabiljo Isak-Eliša, Klara i Israel; Romano Leon, Rena i Josef
46. Surjan Trofo Jaka r. Surjan Milizin: Đuro Engel-Pavlović iz Zgb.; Schwartz iz Bgd.; Schreiber iz Vršca, (svo troje samci)
47. Šćepanović Marin Mesar: Levi - obitelj; Levi Albert - samac (jedno vrijeme)
48. Šeparović Musa Ante p. Antuna: Valder Milan, Olga, Belly i Boris
49. Šeparović Jelica ud. Rikarda (_Istra_): Danon Moric (jedno vrijeme); Maestro Jakov; Hirschler Zlatko i Milica; Neumann Miroslav, Ruža i Maja
50. Tabain Nikola-Miko: Steiner Zlatko, Gizela i Lea; Freundlich Oskar, Ana i Vladimir
51. Tabain Šantić Nikola: Hahn Leo i Mira; Konforti Saša; Musafija Paula-Palomba; Heršković Adolf i žena; Danon Moric (jedno vrijeme) te?
52. Tasovac Čaranin Kuzma: Alkalaj Moni; Salom Miko i Erdonja
53. Vedriš Slavko: Hahn Štefi r. Schäfer; Schäfer Frida
54. Vlašić Tranul Blago p. Antuna:?!
55. Vučetić naslj. p. Emilija: Berger Rudolf i Elizabeta te Vučetić Ana r. Berger
56. Žanetić Božjak Jela ž. Nikole r. Marinović: Dirnbach Ernest i Franka r. Iso
57. Žanetić Božjak Ljubomir: Levi dr. Leon, Irena, Silvio i Erik; Levi D. Yehuda, Sida (+1942.) i David; Levi D. Josef; Levi D. Abram
58. Žuvela Nane Aleksandar: Kario Albert, Margita, Đorđe i Jakob
59. Žuvela Tanger Ivan: ?
60. Žuvela Grizun Jerko - tajnik: Rozenberg Mirko (jedno vrijeme) i samac nepoznata imena
61. Žuvela Brko Nikola: Levi Aron, Estera i Albert; Gaon Dona r. Levi; Alkalaj Ernika r. Levi i sin Leon
62. Žuvela Grizun Petar p. Petra: Njemirovski Beno i Roza; Solarić dr. Olga r. Njemirovski
63. Žuvela Vilić Petar i Frana: Milhofer dr. Josip, dr. Mila i Ruth.

Velolučani koji su dali podatke o stanodavcima i sl.

1. Andreis Stalijar Andrija p. Antuna
2. Andreis Stalijar Katica r. Tasovac Čaranin
3. Banićević Nadežda r. Matulović
4. Barčot Čangarija Ivana (Sitna) r. Oreb Fini
5. Berković Vjekoslav p. Ivana
6. Dragojević Jure p. Antuna (Ugnje)
7. Dragojević Šilo Jela r. Žanetić Božjak
8. Franulović Cekinar Uroš p. Severina
9. Gugić Zora r. Žanetić Božjak
10. Hrboka Snježana r. Farčić Priša
11. Hruška Jova r. Novak
12. Jenjić Jasmina (Zagreb)
13. Joković Marica r. Marinović
14. Joković Srđan p. Petra
15. Maričić Materin Ivan p. Petra
16. Marinović Vano Ivan p. Ante
17. Marinović Ozana ud. Donka
18. Marov Željka r. Barčot Čangarija
19. Mikulandra Jeno p. Jerka
20. Mirošević Danijel - Dane Roko
21. Mirošević Kata r. Vlašić Zec
22. Mirošević Lovrinčević Vjeko p. Franka
23. Oreb Culan Marko p. Marka
24. Oreb Kokola Jakica r. Franulović Arnera
25. Oreb Kokola Želimir p. Draga
26. Oreb Krkatica dr. Franko
27. Oreb Mandalina r. Prandel
28. Oreb Fušte Jerko p. Petra
29. Oreb Olga r. Novak
30. Padovan Kantar Marija r. Prižmić Paradizo
31. Padovan Siniša p. Ivice
32. Perčić Rade Ričanin
33. Prizmić Ćirko Petar p. Petra

34. Skalić Cvito
35. Surjan Milizin Franica r. Barčot Zio
36. Surjan Milizin Ivan Tušta p.
37. Surjan Trofo Dragutin p.
38. Šeparović Marija r. Padovan Brigela
39. Šeparović Musa Ivko p. Ante
40. Tasovac Čaranin Miloš p. Kuzme
41. Vedriš Mara r. Marinović Vano
42. Vlašić Baja Milka r. Burmas Dragoman
43. Vlašić Zora r. Petković Kovač
44. Zec Tonka r. Anić
45. Žuvela Bakulić Vjekoslav
46. Žuvela Brbe Matij p. Matija
47. Žuvela Nane Danijel - Dano p. Aleksandra
48. Žuvela Pera Dinko p. Ivana

Dio fotografija i tko ih je posudio

Posudili

Barčot Čangarija Ivana - Sitna rođ. Oreb:

1. Lilika Schwarnzenberg i Margret - Mancika Auspitz r. Fischer
2. Nećakinje L. Schvarcenberg (bratove kćeri), izbjeglice u Korčuli

Cetinić Mengo Marinko p. Mladena:

1. Moris Danon, u naočalima, s harmonikom, sa skupinom velolučkih mladića u Gradini 24. 06. 1942.
   Podatke o Velolučanima na slici dao Vjeko Padovan Basilio

Dragojević D. Lovor:

1. Skupina Velolučana i Židova izbjeglica oko ulovljenog dupina

Jenjić Jasminka:

1. Sjede: Anica-Ana Vučetić r. Berger, Elizabeta i Rudolf Berger, stoje: Dinko Vučetić, Vilko Berger, Marija Vučetić i nepoznati
2. Vilim - Vilko Berger kao vojnik 29. 05. 1930.

Jurković B. Baldo:

1. Marija J. Žuvela T., nepoznata, Lea Steiner, Mirjana J. Žuvela T., Milojka B. Jurković

Marinković Ivica r. Mirošević:

1. Danijel - Dane Mirošević (Roko)
2. Kata Mirošević r. Vlašić

Mikulandra Jeno:

1. Zora Kastl, Njemirovsky: Maks, Melita r. Gros, Boris i Terka te Milan Kastl

Mirošević Danijel (Dane Roko):

1. U drugom redu: Aronko Levi, Jakov i Klara Levi te Milan Valder
   u prednjem redu: skupina židovskih žena i djevojčica
   (Kiti Rado ?)
2. Alkalaj - brat Klare Levi sa skupinom židovskih izbjeglica, Dubrovnik 1942.
3. Jakov i Klara Levi s kćeri Ester, Montreal Kanada 1958.
4. Ester Levi, Montreal Kanada 1958.
5. Nepoznata te Jakov i Klara Levi s unučicama, Montreal Kanada 1969.

Oreb Kokola Jakica r. Franulović Arnera:

1. Židovka, izbjeglica nepoznata imena

Oreb dr. Franko:

1. "Franko sluša Snjeguljicu", portret, crtež umjetnice Eve Fischer

Padovan Kantar Marija r. Prižmić, ud. Antulina (slike iz Mošina albuma):

1. Merika (Split, 8.11.1941.)
2. Skupina djevojaka i mladića ŽRŠ iza kuće ŽRŠ
3. Skupina djevojaka ŽRŠ na stubištu zgrade ŽRŠ
4. Liza i Ivo (Moši, 28.11.1940.)
5. Skupina djevojaka i mladića ŽRŠ ispred zgrade ŽRŠ
6. Djevojka iz ŽRŠ i Mošo, stoje; Karl (Vilim), čuči
7. Nepoznata (po Antulinovima to je Mošina majka), 8. 04. 1940.
8. Nepoznati (po Antulinovima to je Mošin brat), Vukovar, veljača 1941.
9. Mošo (Moša Roth) na terasi zgrade ŽRŠ (sjeverna strana)

Runjić Elma rođ. Oreb Krkatica:

1. Kuzma Oreb Krkatica, portret, rad Eve Fischer

Skalić Cvito:

1. Hannika - Hana Altarac r. Maestro
2. Skupna slika, 1. red: Frana Skalić, Rusmir Ivanović, Ursa Skalić i Ursica Skalić 2. red: Miko Altarac, Cvito Skalić, Jakov Maestro, Hana

Altarac, Cvito, Hana i Ursica u rukama drže po jedno jare, a Jakov kozu. (Snimljeno u dvorištu kuće Urse Skalić, svibanj 1943.)

Vlašić Branko Baja:

2. Skupina židovskih izbjeglica na svečanosti iza kuće ŽRŠ, 06. 1943.
1. Margret-Mancika Auspitz r. Fischer s dvjema Židovkama na Ošjaku, 07. 1943.

Vlašić Roza, r. Šeparović

2. Ribarske ekipe odlaze na ulov male plave ribe
1. Skupna slika: sjedi skupina Velolučana; ispod palme stoji Nikola Vlašić Baja te, na početku slijeva židovski internirci sin i otac (Dragutin i Branko Polić ili Izak i Jozef Maestro)

Žuvela Vilić S. Petar:

1. Frana r. Tabain i Petar Žuvela Vilić

Tasovac Čaranin M. Rino u Splitu posebno fotografirao:

1. Zgrada u kojoj je do 1943. bilo židovsko kulturno društvo "Jarden"

Spomenutim gospođama i gospodi koji su povjerili slike sastavljač ovog rada srdačno zahvaljuje.

Fotografije iz arhive pok. Jure Maričića Parenta:

1. Abram, Jure A. Maričić, Jakov Sekelj i Karl (Vilim)
2. Nepoznati na terasi ŽRŠ (sjeverna strana)
3. Karl (Vilim)
4. Jure A. Maričić, Tibor Hacker i Karl (Vilim)

Ostale fotografije prikupio i odabrao Zvonko Maričić.

Kratice

DAS: Državni arhiv Split
DELASEM: Delegazione assistenza emigranti
i td.: i tako dalje
JNA: Jugoslavenska narodna armija
KP: Komunistička partija
KPH: Komunistička partija Hrvatske
KK KPH: Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske
KPJ: Komunistička partija Jugoslavije
NDH: Nezavisna država Hrvatska
NK: Nogometni klub

NO: Narodni odbor
NOO: Narodnooslobodilački odbor
NOB: Narodnooslobodilačka borba
NOF: Narodnooslobodilačka fronta
NOP: Narodnooslobodilački pokret
SKOJ: Savez komunističke omladine Jugoslavije
ŽBO: Židovska bogoštovna općina
ŽOS: Židovska općina Split
ŽRŠ: Židovska ribarska škola

Riječi izrazi iz hebrejskog jezika

Alija: Povratak iseljenih Židova (potomaka) u Izrael
Aškenazi: Židovi s područja ist. Europe i njemačkih krajeva
Baarec: U Izraelu, u domovini
Cionist: Pripadnik ili sljedbenik cionizma
Cijunim: Stupnjevi
Ehal: Aron Hakodeš, sveti dio u hramu (Aron Hakodeš = ormar sa svicima tore u sinagogi)
Erec: Izrael, domovina, doslovno: zemlja
Emek: Dolina
Galil: Galileja, izraelska pokrajina
Hagana: Vojni pokret za oslobođenje Izraela
Hahšara: Poljoprivredna zajednica, priprema za useljenje u Izrael (Palestinu)
Hajarden: Isto što i Jarden = Jordan
Hajfa: Grad u Izraelu, Haifa (hebr. Hejfa)
Hakibuc Hameuhad: Kibuc "Hameuhad"
Hanuka: Blagdan svjetlosti
Hanukija: Svijećnjak koji se rabi tijekom 8 dana trajanja blagdana Hanuke
Haver: Drug, prijatelj
Havera: Drugarica, prijateljica
Haverim: Drugovi, prijatelji
Hašomer Hacair: Organizacija cionistička socijalistička omladinska
Hehaluc: "Pionir" omladinska organizacija za useljenje u Izrael
Jarden: Jordan
Jizreel-Jisrael: Izrael

Kibuc: Poljoprivredna zajednica specifična za Izrael
Magen: Štit (Magen David = Davidov štit, tzv. Davidova zvijezda)
Milon: Rječnik
Pluga: Divizija
Rabi: Rabin, učitelj
Roš-hašana: Nova godina
Sefardi: Židovi porijeklom iz Španjolske
Sefarim: Knjige
Šemira: Čuvati
Šomer: Čuvar

Riječi, izrazi te nazivi iz talijanskog jezika:

Affari civili: javni (civilni) poslovi
Arbe: Rab
Banca d' Americae d' Italia: Američka i talijanska banka
Brazza: Brač
colonnello: pukovnik
Comando della II Armata: Zapovjedništvo II armije
Comando del Corpo d' Armata: Zapovjedništvo armijskog korpusa
Comitato italiano di assistenza Trieste: Talijanski odbor za pripomoć Trst
Comitato italiano per l' assistenza agli emigranti ebrei Trieste: Talijanski odbor za pripomoć židovskim emigrantima Trst
Comitato per l' assistenza agli emigranti ebrei di Vallegrande: Odbor za pripomoć židovskim emigrantima u Veloj Luci
Comm.(itato) assist.(enza) emigranti: Odbor za pripomoć emigranata
Comunita israelitica di Spalato: Židovska općina Split
Curzola: Korčula
Governatore: vladar, upravitelj
Governo della Dalmazia: Vlada Dalmacije - Dalmatinska vlada
Internati civili di guerra: civilni ratni zatočenici
Lesina: Hvar
Porto Re: Kraljevica
Spalato: Split
tenente: poručnik
Vallegrande: Vela Luka

Na njemačkom:

"Zionist sein - heist kämpfer sein! Meinen lieben Freunde:..."

- "Biti cionist znači biti borac! Dragi moji prijatelji:..."

"Nur vor wärts - nie zurück/ Und stehn selbst Berge, Meere Dir im Weg/ Dein Leichman wird zur Stufe dann./ Für andre, die Dir folgen./: ?!

- Samo naprijed - nikada natrag/ I stoje li ti čak brda, mora na putu/ tvoje mrtvo tijelo će biti stepenica./ Za druge, koji te slijede.

Index

A

Ašer, Bahar,
Abram,25, 33, 47, 81, 118, 119, 147, 169, 170, 174
Albahari, Josip (Čučo), 124
Alkalaj, 173
Alkalaj, (dr.), 130, 131
Alkalaj, Jakob-Žak, 33, 47
Alkalaj, Kaim, 129
Alkalaj, Marko, 36
Alkalaj, Moni, 100, 170
Alkalaj, Moric, 169, 47
Almansi, dr. Dante, 76, 85, 97, 111, 112, 121, 122, 123, 127, 130
Altarac,
Altarac, Buki, 29
Altarac, David, 50, 167
Altarac, David Česi, 50, 92, 93
Altarac, Eli, 17, 22, 28, 92, 94, 95, 114, 119, 135
Altarac, Hanna - Hannika r. Maestro, 36, 170, 173
Altarac, Jakov, 128
Altarac, Kalmi - Miko, 77, 148, 170, 173
Altarac, M,
Altarac, Majer, 17, 22, 28, 92, 94, 95, 114, 119, 135
Altarac, Moše,
Altarac, Nila,
Altaras, R, 19, 29
Altstadter, Maurizio, 115
Amoršić, Joso, 70
Anđelini Ševilo, Jerolima, 7, 9
Ante Rebelo, 140
Arnera, Franko, 169
Arneri, Rafael, 7
Atias, Raf., 101
Auspitz, Mancika r. Fisher, 169, 172, 174

B

Badoglio, 127
Barčot, Antun Bućin, 24, 25
Barčot, Ivan, 170, 172
Baruh, Jakob, 101, 102
Baruh, Renče, 18, 33
Bastianini, Giuseppe, 54, 58
Batistić, Antun Dupe, 11
Bešker, Ivo, 47
Benedek, 68
Berger, 69
Berger, Elizabeta, 170, 172
Berger, Rudolf, 69, 70, 88, 102, 167, 170
Berger, Vilim (Vilko), 70, 172
Berkeš, Ivo, 71
Berković, Svjetlan, 5, 37
Bichler, Eduard, 115
Bihler, 42
Bihler, Puba, 132
Bishitz, Anita, (Ančica), 77

Blanka, 33
Böem, Ernst, 19
Boschi, Lujo (Luigi), 9
Braslavski, M., 19, 28
Bućin, 24, 25
Bujas, Srećko, 60
Buki, 29, 80, 83, 118, 132, 149, 150
Bulat, E.,

C

Cetinić, Frano - Franić, 34
Cvejo, 38, 40
Cvi, 32, 33

Č

Čižik, Sara 28,
Čurčija, Duško, 47, 167, 168

D

Dane Roko, 145, 171, 173
Danon, 38, 169, 172
Danon, David Dado, 92, 167
Danon, Moric, 33, 37, 40, 45, 50, 95, 137, 167, 170
David, 12
Demajorović, Benko, 92, 93, 94, 167
Demijurović, Benko, 18, 33
Demijurović, Mišo, 18, 33
Dirnbach, 137, 170
Dragojević, Ivan pok. Lovra Strce, 47,
Dragojević, Lovor D., 26, 172
Dragojević, Sofija Strce, 34, 47
Drakler, Devora, 28
Dresner, Giulio, 101

E

Eichtenberg, Milan, 136
Elazer, Mento, 18, 33
Emanuel, Vittorio III, 127
Emil, 168
Engel, Irena, 44, 168
Engel, Đuro, 155
Engel, Đuro - Pavlović, 81, 170

F

Fani, 121
Faradi, Jakov, 33, 94, 95, 168
Filippi, 118
Finci, Mario, 72
Finci, Markus, 42
Fischer, 74
Fischer, Kornelija r. Grossman, 74, 169
Fischer, Đuro, 168
Fischer, Eva, 74, 167, 173
Frane, 139, 140
Freundlich, Vladimir Oskarov, 51, 167, 170
Fried, Danko, 77
Fried, Dragutin, 47, 168
Friedemann, Adolf, 19, 28

G

Gaetani, Giuseppe, 115
Gaon, Albert, 136
Gaon, Giseppe, 115
Gartner, 42
Gem, Manuel, 7
Gentilomo, Samuel, 8

Glass, Gaddo, 111, 121, 122, 123, 124, 125, 127
Glavočić, M. (rođ. Petković), 12
Goldštajn, Ivo, 15
Gross, 77
Gross, Melita, 77, 169
Gugić, Ivko Kotarac, 93

H

Hächer, Tibor - Buki, 33, 80, 83, 149, 169, 174
Hahn, 75
Hahn, Leo, 102, 170
Hahn, Stefanija, 102, 167, 170
Hajon, David, 124
Hana, Hanna - Hannika r. Maestro, 36, 40, 142, 148, 170, 173
Harris, Fred, 141
Harris, May, 141
Heršković, A., 72, 137, 167, 170
Herman, Iso, 114, 115, 117, 124, 125
Herzl, Theodor, 14, 15, 28
Hiršler, 72, 137
Hiršler, Milica, 141
Hiršler, Zlatko, 141
Hirsch, 28
Huljić, Veseljko, 41, 82
Hus, Oskar, 136

I

Indig, Giuseppe, 102
Isidor, 12
Ivan,
Ivanović, Rusmir, 173
Ivko, 93, 118, 172
Ivo, 33, 173,
Izak, 25, 33, 80, 118, 169, 174

J

Jerica, 152
Jicak, 25, 33
Joković, 171, 187
Joković, Ivan pok. Danijela, 93
Joković, Veljko, 9
Jordan, 175
Jurković, Milojka B., 172
Jutriša, 19

K

Kabiljo, Buki, 118
Kabiljo, Eliša, 170
Kabiljo, Israel, 119, 170
Kabiljo, Izak, 118, 119, 170
Kabiljo, Jakica, 92
Kabiljo, Jakov Jakile, 92, 93, 168
Kabiljo, Klarica, 132, 170
Kabiljo, Santo, 92, 93
Kalef, Marsel, 46, 169
Kalef, Tilda, 46, 169
Kamhi, Jahiel, 114, 115, 117
Karl (Vilim), 33, 80, 92, 94, 173, 174
Kastl, Zora, 78, 173
Katan, David,92, 94
Katarina, 151, 152
Kečkemet, D., 12, 29, 31, 52, 57, 58, 59, 75, 137, 138
Kimener, Alter, 71
Klein, Al., 101
Klein, Eugen, 115, 169

Klein, Petar, 45
Knežević, Danijel, 21
Kohn, Riki, 101
Konforti, Saša, 143, 167, 170
Kruno, 21

L

Lachman, Giacomo, 115
Letis, Jakov, 7
Levi, 92, 94
Levi, Aronko, 48, 115, 146, 173
Levi, Enrico, 101
Levi, Ester, 170, 173
Levi, Giacomo, 115
Levi, Jakov, 48, 126, 145, 146, 169
Levi, Jehuda, 67
Levi, Josip, 120, 125, 127
Levi, Klara rođ.Alkalaj, 145, 146, 169, 173
Levi, Lav, 68
Levi, Leon, 66, 67, 146
Levi, Michael, 101
Levi, Sadik, 102
Levi, Sida rođ. Camhi, 77
Lichtheim, 111
Linsen, Ani, 72
Linsen, Paolo, 72
Liza, 33, 173
Lozica, Pero, 135, 136
Lukacs, Bela, 101
Luzzatti, 49, 86, 87, 127

M

Macchiori, Paolo, 7, 8, 9
Maestro, 136, 168, 173
Maestro, Šlomo, 93
Maestro, David (Dado-Lade), 18, 22, 34, 37, 40, 42, 44, 67, 92, 118, 132, 134, 139, 149
Maestro, Giuseppe, 115
Maestro, Jakov, 42, 142, 170, 173
Maestro, Jozef, 42, 148, 169, 174
Maestro, Salamon, 93
Maestro, Silvio, 18, 92, 93
Majer, 17, 22, 28, 95, 119, 135
Mamon, Eli, 92
Mara, 140, 172
Marberger, Đuro, 71, 169
Maretić, T., 19, 29
Maričić, 169
Maričić Materin, 147, 169, 171
Maričić, Antun Parento, 80, 149, 173
Maričić, Jure Parento, 19, 20, 32, 33, 79, 81, 149, 173
Maričić, Zvonko, 34, 47, 173, 187
Marija Zvonetova, 151, 152
Marinović, 140
Marinović, Boro, 133
Marinović, Ema, 47
Marinović, Ivan, 140
Marinović, Jure Petrov Švabo, 46
Marinović, Marica P., 171
Marinović, Marija, 140, 151, 152
Marinović, Sete Donko, 80
Mayer, Saly, 111
Mento, 18, 33, 167, 170
Merika, 26, 33, 173
Mišo, 92, 93
Mišo, Štajner, 92, 93
Mikulandra, Jeno, 171, 173

Mikulandra, Nikola, 81
Milaković, Branko, 60
Milhofer, 67, 72, 111, 115, 120
Milhofer, dr. Josip, 48, 49, 67, 72, 83, 117, 149
Milhofer, Mila, 139, 170
Milhofer, Ruth Bratna, 44, 45, 139
Mirošević, 7, 146
Mirošević, Budimir, 79
Mirošević, Danijel - Roko, 145, 169, 171, 173
Mirošević, Jerko, 7, 83
Mirošević, Kata rod. Vlašić, 145, 171, 173
Mirošević, Nikola p. Kuzme, 7
Moša, 33, 80, 92, 93, 94, 173
Montel, A., 100, 101
Morillo, Semo, 68
Morpurgo, 9, 52, 53, 58, 70
Morpurgo, Lucian, 58, 73
Morpurgo, Mario, 9, 84, 121
Morpurgo, Romans, 9
Morpurgo, Vid,
Morpurgo, Viktor, 48, 49, 56, 67, 71, 72, 73, 76, 85, 97, 111, 112, 114, 117, 120, 124, 129, 134, 137, 138, 154, 189
Munter, Binjamin, 28
Musafija, Paula, 143, 167, 170
Mussolini, 58

N

Nandi, Pavo, 95
Naratski, Zlatko, 136
Neuman, Miroslav, 102, 170
Nojman, 72
Njemirovskiy, Maks, 173
Njemirovskiy, Melita r. Gross, 173
Njemirovskiy, Boris, 77
Njemirovskiy, Fedor, 73, 75
Njemirovskiy, Olga, 132, 170
Njemirovskiy, Terka, 44

O

Oreb, 148, 169, 170, 171, 173
Oreb, Franko Črnilo, 169, 173
Oreb, Franko Krkatica, 46, 73, 169, 171
Oreb, Ivan Črnilo, 23
Oreb, Jakica rod. Franulović Arnera, 36, 146, 147
Oreb, Kuzma Krkatica, 173
Osima, Ada, 101

P

Padovan, 69, 142, 169, 171, 172
Padovan, Antulin Kantar, 80
Padovan, Blaženka, 47
Padovan, Marija Kantar udova Antuna rod. Prižmić, 19, 171, 13
Padovan, Mladenka Kantar, 34
Padovan, Petar Kolega, 23, 24
Padovan, Vjeko, 69, 172
Padovan, Zvonko Kantar, 80
Palčok, Zoran, 68
Papić, 101
Papo, Cici, 18, 92
Papo, Estera, 119
Papo, Josip, 93
Papo, Jozef Ćići, 33, 92, 93, 168
Papo, Klara, 12, 138
Papo, Menahen - Mento, 102, 168

Pavlović, Nikola p. Luke, 7
Perčić, Božidar Dalo, 26, 169
Perčić, Ivan Ivanov Keko, 47
Perčić, Ivan Keko, 26, 169
Perčić, Ivan Ričanin, 47, 169
Perčić, Radoslav, 26
Perera, 11, 12
Perera - Matić, D. Izidor, 138
Perera - Papo, D. Mirjam - Merjam, 138
Perera - Papo, Klara, 138
Perera, Bencion, 138
Perera, D. Mojsije, 138
Perera, D. Ruža, 138
Perera, D. Zora, 12, 138
Perera, David M., 12, 138
Petković, Ćiril Kovač, 21
Petković, Ivan Kovač, 21
Petković, Jelka, 21
Petković, Kovač, 24, 170
Petković, Kruno Kovač, 21
Petković, Uroš Kovač, 21
Petković, Zora Kovač, 172
Piliš, Edo, 136
Pinto,
Pinto, Mazalta, 169
Pinto, Mesalda Papo, 78
Pinto, Salamon, 73, 102, 169
Pisker, 15
Pletz Ingali, Tereza, 9
Pollak, Giorgio, 124
Popov, Josef, 33, 93, 94
Prižmić, Ante (Šime), 19
Prižmić, Kremežija, 24
Prižmić, Marija rod. Barčot, 25, 173
Prižmić, Sveto Ćirko, 150, 169
Prizmić, 171
Prizmić, Faustin, 80
Prizmić, Ivan Policijot, 80
Prolo, 123

R

Rabi, 44, 176
Rado, 173
Rado, Nada, 71
Rathaus, 74
Rathaus, Berisch, 74
Rathaus, Mandel, 74
Renika, 132
Robić, 77
Romano, 36, 37, 134, 146
Romano, Abram 'Momak', 47, 118
Romano, David, 47, 94, 169
Romano, Debola, 94
Romano, Izidor, 94
Romano, Josef (Josele ili Jusele), 18, 33, 92, 93, 169
Romano, Josip, 119
Romano, Klarica, 118, 169
Romano, Leon, 11, 118, 170
Romano, Miro,
Romano, Rafael, 169
Romano, Regina, 132
Romano, Renika,
Romano, Salamon, 18, 33, 92, 93, 167, 169
Romano, Sara rod. Perera, 119
Romano, Verfo, 118
Romano, Zlata, 147, 169
Roncoroni, 40
Rosenthal, 112

Rössler, Oskar, 77
Roth, Moša, 33, 80, 94, 168, 173
Rothmiller, Zora, 71
Rozenberg, Mirko, 81, 82, 83, 94, 167, 170
Ružić, 77
Ruso, Iso, 101

S

Salom, Rahela, 72, 170
Schossberger, Herman, 124
Schwarnenberg, Lilika, 65, 66
Sedmak, 19
Sekeli, 18, 33
Sekelj, Bepo, 93, 94
Sekelj, Fea, 80, 94, 168
Sekelj, Jakov, 92, 93, 94, 168, 174
Sessler, Mavro, 29, 72, 76, 111, 120
Sidon, Maks, 137, 167
Skalić, 148
Skalić, Cvito, 148, 172, 173
Skalić, Frana rod. Oreb Ivanović, 148, 173
Skalić, Ursa rod. Oreb Ivanović, 37, 148
Skalić, Ursica, 173
Sladović, Ivo, 119
Smokvina, 140
Sorani, 77, 85, 111, 121
Spitzer, Francesco, 124
Sprung, Rudolf, 101
Stanić, Zdravko, 135, 136
Stanković, Bora, 132, 133
Stein,
Stein, Liebman, 101
Steiner, Julia - Lea Ladislava, 51, 172
Stipković, Franko Antunov Žanko, 17
Stipković, Jordan, 47
Stipković, Vica rod. Marinović, 47
Stock, Emil, 75
Stock, Mario, 75, 111, 121
Surjan, 167, 169, 170, 172
Surjan, Ivan Milizin Tušta, 80, 170, 172
Suzim, Mois, 115

Š

Šćepanović, Tonko, 47
Šantić, 32, 33, 34, 143, 170
Šantić, Katija, 143
Šangaj, 119
Šapošnik, 28
Šarf, 28
Šefić, Petar, 74
Šekelj, Jakob, 94
Šeparović, Čedo Rike, 34, 47, 93
Šeparović, Antun Dole, 24
Šeparović, Boris Bogomoja, 32, 33
Šeparović, Gojko Musa, 47, 170
Šeparović, Hrvoje Rike, 34
Šer, Aharon, 28
Ševilo, Ivan, 9
Škunca, 69, 70
Šlezinger, Viktor, 47, 167, 168
Šneur, 28
Šošana, R. Adam, 19
Šorić,Španić, Vicko, 118
Štajner, 11, 12, 169
Štajner, Mišo, 92
Šternfeld, Ruža, 72

T

Tabain, 151, 168, 170, 174
Tabain Šantić, Milka,
Tabain, Šantić, 33
Tabain, Tadenko Šantić, 32, 33
Tabain, Vinko - Mimi Šantić, 34
Tandler, Jakob, 101
Thurn und Taxis, 9
Tilda, 46, 146, 169
Todorin, 152, 169
Trumpeldor, Josef, 28
Trumpeldor, Tokar, 28
Tulić, Šimun Justo, 9
Tür, Leo, 70

U

Ungar, Felix, 19
Ungaretti, 72

V

Valder, 132, 146, 168
Valder, Milan, 48, 115, 132, 146, 170, 173
Valobra, Lelio Vittorio, 49, 51, 63, 86, 87, 121, 122, 124, 126, 127
Vedriš, Mara rod. Marinović, 45, 172
Vitaić, Ivan Ivanov, 9
Vlašić, 145, 170, 172, 173, 174
Vlašić, Marin Zec (Antunov) 93, 171
Vučetić, 11
Vučetić, Šime, 24
Vučetić, Ana-Anica r. Berger, 69, 167, 170, 172
Vučetić, Dinko pok. Emilija, 69, 170, 172
Vučetić, Marija, 172

W

Weinberg, Ruth, 142
Weiner, Frano, 71, 168

Z

Zerbino, Paolo, 58
Zora, 13, 138, 170, 171, 172, 173
Zvijezdić, Dragan, 124
Zwiebeck, Jozo, 101

Ž

Židov, Mirko, 93, 94
Žuljević, 137
Žuvela, Frana Vilić rod. Tabain, 151, 152
Žuvela, Marija J., 172
Žuvela, Mirjana J., 172
Žuvela, Petar Vilić, 139, 174
Žuvela, Srećko - Sriće Vilić, 139
Žuvela, Zvonimir Vilić, 46

O autoru

Zvonko Maričić rođen je 1927. u Veloj Luci u kojoj i danas živi.

Objavljena djela

Knjige:

Osnovna škola Vela Luka 1857-1977. (1977.)

Vela Luka od 1490. do 1834. (1997.)

Ostali značajniji radovi:

Škole na Korčuli za vrijeme talijanske okupacije 1941.-1943.

(Zbornik: *Korčula u revolucionarnom radničkom pokretu, NOB i socijalističkoj revoluciji* 1919-1945, - 1989.)

Stanovništvo Vele Luke između 1849-1860. ("Luško libro" 1, - 1993.)

Don Petar Joković, privremeni upravitelj župe u Smokvici 1833.-1834.

("Smokvički zbornik", - 1998.)

Don Petar Joković od njegova dolaska za kapelana u Velu Luku do izgradnje crkve i osnutka župe, 1834.-1849. (Zbornik: *Vela Luka na putu samosvojnog razvoja*, - 2000.)

Vela Luka i obitelj Bačić do 1867. (Zbornik: *Svećenici iz velolučke obitelji Bačić*, - 2001.)

Pogovor

Knjiga Luka spasa *Židovi u Veloj Luci* je temeljena na vrlo različitom, dosad uglavnom nepoznatom, arhivskom materijalu, konzultiranju vrlo različite bibliografije, te, što je posebno značajno, na svjedočenjima svjedoka tih događaja jer da ih Maričić proteklih godina nije prikupio, vjerojatno bi bila zauvijek izgubljena.

Spoj podataka iz arhivalija, svjedočenja te iz literature vrlo je vješto izbalansiran, što je sukladno suvremenim metodološkim trendovima. Vrlo je dobro odmjeren i odnos između prikaza velolučkih i korčulanskih s jedne i općih prilika s druge strane.

Osim toga, Maričićev tekst je pisan jednostavno, tako da se vrlo lako čita. On je lišen ideoloških opterećenja bilo koje vrste, kakvima je u proteklim desetljećima literature obilovala.

Prof. dr. Ivo Goldstein

Obilje izvorima potvrđenih faktografskih podataka daje rukopisu obilježje kronike, koja se čita s interesom i koja ostavlja snažan emocionalan utisak, ali koja svojim sadržajem otkriva jednu bolnu stranicu nedavne prošlosti. Iako se autor bavi Židovima u Veloj Luci, u njegovom se radu otkrivaju i aktivnosti u vezi s položajem Židova na širem području Dalmacije i naporu da se solidarnošću mnogih činitelja pomogne stradalnicima. Zato rukopis kao prilog proučavanju progona Židova u Drugom svjetskom ratu, koji po mnogo čemu prelazi lokalne okvire, preporučujem za tiskanje.

Prof. dr. Hrvoje Matković

Knjiga Luka spasa *Židovi u Veloj Luci 1937.-1943.* obrađuje problem iz ratne prošlosti s ciljem da upozna čitatelja sa stradanjima Židova koji su se u Velu Luku sklonili pred ustaškim i nacističkim progonima. Pisan je razumljivim i čitkim jezikom. Događji se bez poteškoća prate i s interesom čitaju. Opisuju život običnih ljudi po čemu se rukopis može uvrstiti u rijetke primjere kojima naša historiografija oskudjeva. Tekst budi emocije čitatelja kojeg opis događaja ne ostavlja ravnodušnim.

Rukopis svojom kompozicijom prerasta lokalne okvire. Istinski i sustavno progovara o povijesti Židava za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Dr. Franko Mirošević

Sadržaj

Predgovor, 5
ŽIDOVI U VELOJ LUCI OD 1937. DO 1943., 7
UVOD (Veze Vele Luke i Židova u prošlosti), 7
ŽIDOVSKA RIBARSKA ŠKOLA (od 1937 do 1942), 14
Pojava cionističkog pokreta u Hrvatskoj, 14
Podaci, 15
Život, djelovanje i značenje Židovske ribarske škole, 20
Smještaj, 20
Naziv i karakter škole, 22
Stručna ribarska obuka, 23
Ostali vidovi organizacije i obuke, 26
Povezanost sa Židovskom vjerskom zajednicom u Splitu, 29
Pitomci Židovske ribarske škole i Velolučani, 30
Prestanak rada Židovske ribarske škole, 34
KONFINIRCI U VELOJ LUCI 1941.-1943., 35
Dolazak i početno snalaženje (do ljeta 1942.), 36
Dolazak, 36
Prilagođavaje i međusobno povezivanje, 41
Organizacija nastave, 44
Poslovi i snalaženje, 45
Odbor za pomoć i skrb, 48
Pismo talijanskom guverneru Dalmacije, 53
Neželjeni odgovor, 57
Neizbježni zaključak, 58
Ostala zbivanja u 1942., 59
Loše vijesti iz Osijeka, 59
O izbjeglicama u talijanskoj okupiranoj zoni NDH, 59
Molba povjerenika židovskih općina u Sarajevu, 60
Odluka o vraćanju židovskih izbjeglica na teritorij NDH, 62

Vidovi pomoći, 63
Novčane potpore, 65
Potraga za bližnjima, 68
Molbe za preseljenje, 72
Briga o najmlađima, 75
Vjenčanja, umrli, promjena vjere, 77
Veza izbjeglica s ilegalnim antifašističkim organizacijama u Veloj Luci, 79
Od jeseni 1942. do kraja proljeća 1943., 83
Susretljiviji odnos talijanskih vlasti, 83
Šira i aktivnija briga DELASEM-a i talijanskih židovskih općina, 85
Stanje izbjeglica u Veloj Luci, 87
Petnaestorica nestalih, 91
Talijanska reakcija, 94
Oskudica, 96
Nove strepnje, 112
Nezadovoljstva, 114
Predstavnici Židovske općine Split u Veloj Luci, 115
Strijeljanja, 117
Od kraja lipnja do 9. 09. 1943., 120
Logor na Rabu, 120
Konfinirci iz Vele Luke žele promjenu pravnog statusa, 125
Poslije pada fašizma do kapitulacije Italije, 127
Poslije kapitulacije Italije, 131
Prvi dani u Veloj Luci, 131
Odlazak židovskih izbjeglica u Bari (Italija), 134
Inž. Viktor Morpurgo i splitski Židovi, 137
50-ak GODINA POSLIJE, 139
Sjećanja bivših izbjeglica, 139
Iz sjećanja Velolučana, 145
UMJESTO ZAKLJUČKA, 153
PRILOZI, 162
Popisi, 162
Iz popisa Davida Maestra, 162
Židovi konfinirani u Veloj Luci kojih nema u popisu Davida Maestra, 167

Pitomci Židovske ribarske škole iz molbe 35-orice kojih nema u popisu Davida Maestra, 167

Stanodavci u čijim su kućama stanovali internirani Židovi u Veloj Luci, s prezimenima i imenima Židova koji su 1941.-1943. u njima stanovali, 168

Velolučani koji su dali podatke o stanodavcima i sl., 171

Dio fotografija i tko ih je posudio, 172

Kratice, 174

Riječi i izrazi iz hebrejskog jezika, 175

Riječi, izrazi te nazivi iz talijanskog jezika, 176

Na njemačkom, 177

INDEX, 178

O autoru, 187
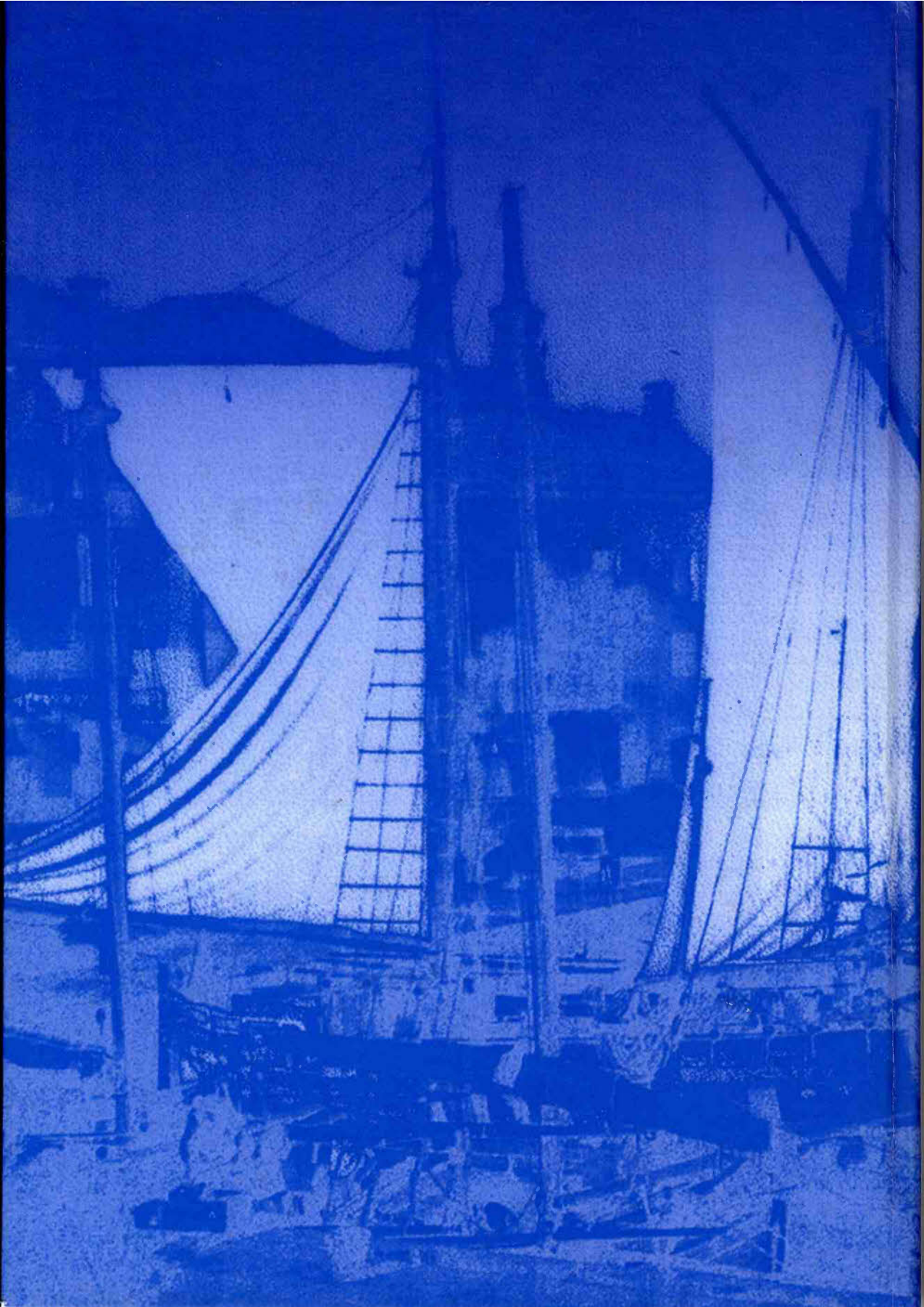
Pogovor, 189